

Ç. Ataýew

MARKETINGDE REKLAMA, ETIKA, ESTETIKA WE PSIHOLOGIÝA

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2014

UOK 339. 1 + 659 + 378

A 87

Ataýew Ç.

A 87 **Marketingde reklama, etika, estetika we psihologiýa.**
Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen
döwlet neşirýat gullugy, 2014.

TDKP № 360, 2014

KBK 65.9 (2) 421 + 85. 154 ýa 73

© Ç. Ataýew, 2014.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe Türkmenistan döwletimizde il-ýurt bähbitli özgertmeler yzygiderli ýagdaýda durmuşa geçirilýär. Hormatly Prezidentimiziň ygylan eden maksatnamalary türkmen halkynyň eşretli durmuşa ýaşamagyna gönükdirilýär. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe ýurduň ykdysadyýetiniň has-da ilerlemegine itergi bermek maksady bilen edaralardyr kärhanalaryň, firmalaryň işleri yzygiderli kämilleşdirilýär. Edara kärhanalarda alnyp barylýan işleri döwrüň talabyna laýyk guramak, amatly şertleri döretmek wezipesiniň in wajyp meseleleriň biri bolup durýandygy sebäpli häzirki döwürde bu babatda möhüm çäreler durmuşa ornaşdyrylýar.

Diýarymyzyň ykdysadyýetiniň şeýle batly depginler bilen ösdürilýän döwründe ýurdumyzda döwlet kärhanalary hem-de hususy telekeçiler tarapyndan içerki we daşarky bazarlarda bäsleşige ukyply ýokary hilli önümleriň ýüzlerçesi öndürilýär.

Dürli görnüşli birmeňzeş harytlary öndürýän kärhanalaryň arasynda bäsleşigiň döremegi tebigy zatdyr. Bu bäsleşikde üstünlik gazanmak üçin öndürijileriň önünde haryt hereketini dogry gurap «Marketingi», onuň esasy elementi bolan reklamany ulanmak zerurlygy ýüze çykýar.

Reklama marketingi dolandyrmagyň esasy serişdesi bolmak bilen ilata harytlar, hyzmatlar, olaryň isleg ödeýiş häsiýetleri, görnüşleri, hil aýratynlyklary we beýleki amatlyklary barada habar berip, olara alyjylaryň ünsüni çekýär we şol harydy, hyzmaty satyn almak, ulanmak barada höwes döredýär. Şonuň bilen bir hatarda kärhananyň bazarynyň giňelmegine we önümçiliginiň ösmegine ýardam edýär.

Islendik kärhana öz işinde gowy netijeleri gazanmak üçin diňe täze, ýokary hilli harytlary öndürmek bilen meşgullanman, eýsem alyjylara (sarp edijilere) şol harytlar, olaryň artykmaçlyklary baradaky maglumatlary beýan edip, sarp edijiniň aňynda şol harytlar baradaky islegi oýarmalydyr.

Hormatly Prezidentimiz Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň mejlislerinde: «Häzirki döwürde islendik ýurduň ösüşinde güýçli reklama industriýasynyň möhüm faktordygyny» belläp geçýär.

Türkmenistandaky islendik bar bolan mümkinçiliklerden peýdalanylýp, döwletimiziň adyny, abraýyny, ykdysadyýetini dünýäde has ýokary sepgitlere ýetirmek üçin reklamanyň hyzmatyndan peýdalanmalydyrys.

Gadymy Türkmenistanyň medeniýetini, sungatyny öwreniji tannymal arheolog Karlo Lippolis şeýle ýazýar: «Türkmenistanyň sungaty size köp ykdysady girdeji getirmek bilen çäklenmän, eýsem dünýäde özüni tanatmakda döwletiň güýçli reklama serişdesi bolup hem hyzmat eder».

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe Bitarap Türkmenistan Watanymyzda amala aşyrylýan giň möçberli özgertmelere, halkara hyzmatdaşlygyny ýaýbaňlandyrmaga gönükdirilen syýasata бүтін dünýäde uly gyzyklanma bildirilýär.

Ýurtda telekeçilik işini üstünlikli alyp barmak üçin esasy şertleriň – reklamanyň, jemgyýetçilik-syýasy durnuklylygyň, amatly maýa goýum ýagdaýynyň, ägirt uly ykdysady hem-de serişdeler kuwwatynyň ösdürilmegi daşary ýurt işewürleriniň türkmen topragynda amala aşyrylýan özgertmelere has işjeň gatnaşmagyna oňyn täsirini ýetiýär.

Şu okuw kitabyň esasy maksady entek bize, biziň ilatymyza, pudaklarymyza ýeterlik derejede mälüm bolmadyk, dünýäniň ösen ýurtlarynda bäsdeşlerden üstün çykmak, öz öndürýän önümlerimiziň we hyzmatlarymyzyň bazaryny tapyp, olary herekete getirmek, harytlaryň satuwyny tizleşdirmek maksady bilen edilýän reklamanyň ähmiýetini düşündirmekden ybaratdyr.

Biziň ýurdumyzda hem dünýä standartlaryna gabat gelýän önümçilik tehnologiýasy we tehnikaşy ornaşdyrylyp, dünýä ünlülerine ga-

bat gelyän öndürýän önümlerimiziň dünýä bazarlarynda öz hakyky ornuny tapmagy üçin reklamanyň hyzmatyndan peýdalanmak, onuň ähmiýeti, görnüşleri, serişdeleri we olary ulanmagyň aýratynlygy, ykdysady netijeliligini anyklamagyň usullary we şuna meňzeşler şu dersiniň esasyňy düzýär.

Şu okuw kitabynda reklamanyň ähmiýetine, ähli görnüşlerine we serişdelerine giňişleýin häsiýetnama berildi. Sebäbi her bir pudagyň, her bir önümiň häsiýetlerine, aýratynlyklaryna seredip, reklamanyň dürli görnüşlerini ýa-da serişdelerini ulanmak bilen netije gazanmak mümkin. Hereket edýän reklama şahamçalary köplenç harytlary reklama etmekde reklamanyň görnüşleriniň we serişdeleriniň 2–3 sanysyny ulanýarlar. Reklamanyň köp görnüşleri we serişdeleri netijeliligi has ýokary bolsa hem köp harytlar we hyzmatlar üçin ulanylmaýar. Şu sebäplere görä, hormatly Prezidentimiz ýurdumyzda ykdysadyýeti ösen ýurtlardaky ýaly reklama industriýasyny döretmegiň, şu ugurda kärine ussat hünärmenleri taýýarlamagyň zerurdygyny nygtaýar.

Häzirki wagtda ýurdumyzda hereket edýän hususy reklama şahamçalarynda işleýän hünärmenler reklamanyň inçe syrlyny, ykdysady netijeliligini hasaplamagyň usullaryny ýeterlik derejede, gerekli ýerlerinde ulanyp bilmeýärler. Hormatly Prezidentimiziň talap edişi ýaly, ýurdumyzda, sözüň doly manysynda, ösen ýurtlardaky ýaly biziň döwletimizde hem reklama industriýasynyň berk binýady tutulyp, bu ugurdan işine ökde hünärmenleri taýýarlap, özümizde öndürilýän önümleriň reklamasyňy ýetirip, dünýä bazarlarynda olaryň ornuny tapyp, ykdysadyýetimiziň gülläp ösmegine uly goşant goşmalydyrys.

Şu okuw kitaby ýokary okuw mekdepleriniň talyplary we reklama bilen meşgullanýan, gyzyklanýan hünärmenler hem-de giň okyjylar köpçüligi üçin niýetlenendir.

I bap

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe marketingiň we onuň esasy düzümi bolan reklamanyň ähmiýeti

1.1. TÜRKMEN YKDYSADYÝETINIŇ ÖSMEGINDE MARKETINGIŇ ÄHMIÝETI

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ähli halk saýlawy tarapyndan Türkmenistan döwletiniň Prezidentligine saýalanandan soňra, milli liderimiziň baştutanlygynda türkmen halkynyň, asyrlarboýy arzuw eden Garaşsyz ýurdumyzyň durmuşynda täze galkynyşlar döwri başlandy. Bu döwür täze özgertmeleriň, täze ösüşleriň, ykdysadyýetimiziň hemmetaraplaýyn galkynmagynyň we eziz halkymyzyň eşretli durmuşynyň has-da öňegidişlik zamanasydyr.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow ýurt baştutanlygyna geçen ilkinji günlerinden başlap, milli ykdysadyýetimiziň özboluşly aýratyn ösüş ýoluny saýlady. Şol ýolda biziň döwletimizde döwrebap bazar gatnaşyklary şertinde öz-özüňi dolandyrmak we netije gazanmak her bir kärhananyň önünde goýlan esasy wezipeleriň biri bolup durdy.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwriňiň başlanmagy bilen Watanymyzda saýlanan ýoluň ilkinji günlerinden başlap, dürli maksatly özgertmeler amala aşyrylyp başlandy. Ýurdumyzda birnäçe täze önümçilik kärhanalary guruldy we işe girizildi, ozal bar bolan kärhanalaryň durky täzelenilýär we olara daşary ýurt maýa goýumlary goýulýar hem-de öndebaryjy tilsimatlar ornaşdyrylýar.

Elbetde, milli ykdysadyýetimiziň ýokary depginde ösmegi bazar gatnaşyklarynda ünsli we netijeli işleriň amala aşyrylmagyny talap edýär. Bazar gatnaşyklarynda ýokary netije gazanmak diňe bazar ulgamyna dogry we doly düşünmek hem-de bazara gönükdirilen işi ýokary hilde, netijeli ýerine ýetirmek bilen çözülip bilner.

Türkmenistanyň önümçilik kärhanalarynda öndürilýän önümleriň bäsleşige bolan ukyby gün-günden ýokarlanýar, olara bolan isleg

içerki hem-de daşarky bazarlarda has-da artýar. Köp harytlarymyz daşary ýurt bazarlarynda öz orunlaryny tapdylar. «Türkmenistanda öndürilen» diýen ýazgyly harytlaryň ýanyndan indi hiç kim parhsyz geçip bilenok. Şeýle ýagdaýda ýalňyşsyz hereket etmek üçin bazar gatnaşyklary şertinde marketinge ýüzlenmek zerurlygy ýüze çykýar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda geçirilýän Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň mejlislerinde türkmen ykdysadyýetiniň we beýleki ulgamlaryň Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe haýsy ugurlar we ýörelgeler esasynda guralmalydygy, haýsy işleri, haýsy wezipeleri amala aşyrmalydygy we olaryň üstünlikli çözülmegi barada döwletli, il-ýurt bähbitli meselelere seredilip geçilýär we her bir ministrligiň, her bir pudagyň önünde anyk wezipeler goýulýar.

Ýurt Baştutanymyz halk hojalyk pudaklarynyň hemmetaraplaýyn ösdürilmegine uly üns berýär, milli liderimiziň pudaklaryň önünde goýýan aýdyň wezipeleri ykdysadyýetimiziň geljekde gülläp ösmegi üçin aýdyň ýoldur.

Hormatly Prezidentimiz geçirýän Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlislerinde Türkmenistanyň dokma toplumynyň ykdysadyýetimize uly goşant goşýandygyny bellemek bilen dokma toplumlarynyň önümleriniň dünýä bazarynda bäsleşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmagyň we harytlaryň eksportynda toplumyň paýyny artdyrmagyň, dokma önümlerini ýerlemek boýunça ösen marketing gullugyny döretmegiň, eksporta gidýän taýýar önümleriň möçberlerini artdyrmagyň, dokma önümlerini öndürmekde we eksport etmekde hususy telekeçiligi ösdürmäge ýardam bermegiň zerurdygyny nygtaýar.

Hakykatdan-da harydy öndürmek bilen onuň hereketini (satuwyny) ýola goýmasaň, ondan hiç hili netije almak mümkin däl. Şol sebäpli her bir kärhananyň, pudagyň ýolbaşçysynyň marketinge ýüzlenmegi hökmanydyr. Elbetde, biziň döwletimiziň bazar ykdysadyýetine geçiş döwrüniň özboluşly manysy bardyr we biziň bazarlarymyzyň ulgamy beýleki daşary ýurt bazarlaryndan düýpli tapawutlydyr. Şoňa laýyklykda biziň şertlerimizde bazar bilen işlemegiň aýratyn ýoly

saýlanmalydyr. Ol biziň milli, medeni, taryhy, ykdysady, syýasy, hat-da howa şertlerimizi we halkymyzyň ahlak gylyk-häsiýetlerini nazara alyp, marketing çärelerini durmuşa geçirmegi bazar işine gatnaşyjylardan talap etmelidir.

Elbetde, dünýä standartlaryna gabat gelýän önümleri öndürýmek aňsat iş däl, ýöne dünýä bazarlarynda bäsleşip, ondan üstün çykyp, ol harytlaryň alyjysyny (bazarda ornuny) tapýmak hem gaty kyn. Şol sebäpli döwlet Baştutanymyz häzirki zaman marketingine esaslanyp, dünýäniň sarp ediji we harytlar bazarlarynyň toplumlaýyn seljermeleriniň birsyhly geçirilip durulmagynyň zerurlygyny belleýär.

Bazar gatnaşyklary şertlerinde önümleri öndürýän, dürli hyzmatlary ýerine ýetirýän we beýleki kärhanalarda marketing gullugynyň ýola goýulmagy we onuň kömegi bilen dürli görnüşli marketing maglumatlaryny toplaý, yzygiderli seljeriş işlerini geçirip durmak hökmany işleriň biridir.

Bazar şertlerinde halk hojalygynyň ähli pudaklarynda we şol sanda hususy ulgamdaky kärhanalaryň hem amala aşyrylan hojalyk işlerinde marketing maglumatlaryna uly üns berilýär, maglumatlar hojalygy ýöretmekde iň gymmatly serişdeleriň biri bolup durýar. Ýygnaýan marketing maglumatlaryny seljermek esasynda kärhanalar öz önümçiligini ýola goýýarlar, ýokary hilli önümleri öndürýärler, hyzmatlary ýerine ýetirýärler, öndürilen önümleri ýerleýärler, özläriniň girdejilerini artdyrýarlar, peýda alýarlar we beýleki maliýe, ykdysady netijeleri gazanýarlar.

Türkmenistanda marketing işleriniň ýüze çykmagynyň özboluşly aýratyn möhüm orny bardyr. Marketing dersi XX asyryň başlarynda döran daşary ýurt dersleriniň biri hökmünde görkezilse hem ol biziň halkymyza gadymyýetden bäri tanyşdyr.

Gadymy döwürde Orta Aziýanyň meşhur Gündogar bazarlarynyň ady belli Ýüpek ýolunda merkez bolandygy biziň ählimize mälimdir. Biziň ata-babalarymyz hem şol bazarlarda öz öndüren önümleri bilen çykyş edip, bazar bilen işlemegi başarypdyrlar. Bazar bilen işlemegiň özi hem marketingdir.

Häzirki döwürde her bir hojalyk işiniň esasy ugry ýokary netijeleri gazanmaga gönükdirilen bolmalydyr. Şonuň üçin biziň pudaklarymyzyň köpüsinde marketing bölümleri açyldy we işe girizildi.

Biziň iletymyzyň marketingi öwrenmegi, sarp ediji ýa-da öndürji tarapyndan tapawudy ýok, olara bazarda özüňi dogry alyp barmağa mümkinçilik döreder.

Marketing önümçiligiň we söwdanyň ýokary girdejisini, tiz we amatly hereketini hem-de marketing kommunikasiýasyny, islegiň doly kanagatlandyrylmagyny üpjün edýän ulgamlaryň nukdaýnazarasaslanyp, sarp edijiler üçin gözükdürijilik esasynda önümi öndürmegi we ýerlemegi dolandyrmak maksatnamalaryny durmuşa geçirmegiň hereketidir. Marketinge dürli-dürli kesgitleme bermek mümkin, biziň pikirimizçe, has ýönekeý, sada dilde aýdanymyzda: **marketing bu sarp edijileriň bähbitlerini göz önünde tutup, bazarda gürrüňsiz satyljak önümi öndürmek we ýerlemek arkaly girdeji gazanmakdyr.**

«Marketing» iňlis dilinden terjime edilende «Market» – bazar, «ing» goşulmasy bolsa öwrenmek, ýagny «Bazary öwrenmek» diýen manyny aňladýar.

Marketingiň esasy wezipeleriniň biri bolup, harydyň hereketini guramak, ýagny reklama bolup hyzmat edýär.

1.2. MARKETINGI DOLANDYRMAKDA REKLAMANYŇ ÄHMIÝETI

Marketing işleriniň esasyalarynyň biri hem ýurt Baştutanymyzyň belleýşi ýaly, taýýar önümleri ýerlemegiň we satmagyň täze usullaryny, görnüşlerini pudaklara ornaşdyrmakdyr. Bu işde, elbetde, marketingiň esasy düzümi bolan reklamanyň hyzmatyndan giňden peýdalanmak zerurlygy öz-özünden ýüze çykýar. Bäsdeşlerden üstün çykmakda, elbetde, reklamanyň ähmiýeti örän uludyr.

Bu babatda hormatly Prezidentimiz 2008-nji ýylyň 11-nji ýanwarynda geçiren Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlisinde häzirki döwürde islendik ýurduň ösüşinde güýçli reklama industriýasynyň

möhüm faktordygyny belläp, bu ugurdan kärine ussat hünärmenleriň zerurlygyny nygtap geçdi.

Reklama bu adamlara (alyjylara) niýetlenen bolup, harytlar barada täsir ediji maglumatlar arkaly olarda şol harytlary satyn almaga isleg döredýän serişdedir.

Reklamanyň esasy taraplary bu manylylygy, dogruçylygy, anyklygy we meýilnamalaşdyrylmagy bilen tapawutlanýar.

Türkmen ykdysadyýetiniň uly depginler bilen ösmegi içerki we daşarky bazarlara bäsleşlik derejesi ýokary bolan önümleri çykarmaga mümkinçilik berýär. Eger-de haryt bolçulygy bolmasa ýa-da ýeter-ýetmez ýagdaýda bolsa, onda reklamanyň kän bir zerurlygy ýokdur. Emma ösen ýurtlarda, dürli görnüşli birmeňzeş harytlary öndürýän kärhanalaryň arasynda bäsleşlikde ýeňip üstün çykmak üçin hökmany suratda haryt hereketini dogry guramak we reklamany ulanmak zerurlygy ýüze çykýar.

Şonuň üçin harytlar daşary ýurt bazarlaryna çykarylanda hökmany suratda reklamanyň hyzmatyndan peýdalanmak maslahat berilýär.

Reklama marketingiň esasy düzümi bolup, onuň maksady harydy, hyzmatlary, pikiri satmak arkaly peýda gazanmakdyr.

Reklama marketingi dolandyrmagyň esasy serişdesidir.

Reklama – bazary dolandyrmagyň esasy düzümi bolmak bilen, alyjylara islegler we haryt bolçulygynda ýol görkeziji, islegi herekete getirýän (çaltlandyryýan) serişdedir.

Reklama ilata harytlaryň isleg ödeýiş häsiýetli görnüşleri, hil aýratynlyklary we beýleki amatlyklary barada habar bermek bilen harytlara alyjylaryň ünsüni çekmek bilen, şol harydy satyn almak, ulanmak barada höwes döredýär. Şonuň bilen bir hatarda bazaryň gihelmegine, önümçiligiň ösmegine ýardam edýär.

Reklamanyň manyсы – anyk reklama edilýän haryda çekilen zähmetiň, ykdysady tarapyň we jemgyýetiň medeniýetiniň siňdirilenligini anyk beýan etmektir.

Reklamanyň dogrulygy – şol reklama edilýän haryt barada berilýän maglumatlaryň hakykatlygyndadyr. Kābir ýagdaýlarda ýalňyş berilen reklama maglumatynyň adamlaryň saglygyna zyýan ýetirmegi mümkin.

Reklamanyň anyklygy – giň halk köpçüligine düşüňikli, ýönekeý, ynandyryjy bolmagyndadyr.

Käbir ýagdaýlarda esasan hem daşary ýurt bäsdeş kompaniýalaryň arasynda reklama uly ähmiýete eýe bolup, bir-birinden bäsleşlik hereketinde üstün çykmak maksady bilen, haryt barada ýalan-ýaşyryk maglumatlary ulanmak bilen hem ol harydy reklama edýärler.

Daşary ýurt firmalary özlerriniň harytlaryny reklama etjek bolup, dürli serişdeleri ulanýarlar. Mysal üçin, halkyň söýüp görýän kino-filmlerinde esasy gahrymanyň çekýän çilimini, geýýän aýakgaby, münýän ulagyny hem reklama edýärler.

Reklamanyň hyzmatyndan diňe haryt öndürijiler däl, eýsem muzeýlerem, dürli görnüşli jemgyýetçilik guramalary peýdalanýar. Reklama hökmünde dürli serişdeler ulanylýar: gazet, telewideniýe, kino, radio, ondan başga otluçöpüň gaby, bellik üçin kitapçalar, sakgyjyň gaby, senenamalar, ulag serişdeleri we ş.m.

Marketing şertindäki reklama – toparlaýyn marketing işlerini, jemgyýetçilik-ykdysady, terbiýeçilik, düşündiriş, maglumat beriş işlerini ýerine ýetirmelidir.

Jemgyýetçilik – ykdysady wezipelerine, alyjylaryň islegleriniň emele getirilmegine täsir etmek bilen, harytlaryň –önümleriň giň gerim bilen satylyşyna täsir etmelidir.

Ideologiki wezipesi – ykdysadyýetimiziň ösen derejelerini, ýeten sepgitlerini, pudaklaryň ykdysadyýetiniň ösüşini, marketing işleriniň barha ösýändigini anyk mysallara ýüzlenip, ilata ýetirmekden ybaratdyr.

Terbiýeçilik ähmiýeti ilatyň medeniýetiniň estetikasynyň ösmegine ýardam berýär.

Düşündiriş işleri boýunça ilata harytlar, önümçilik, marketing işleri barada maglumatlar bermekden, ilatyň şolar barada belli bir de-rejede bilimlerini artdyrmakdan ybaratdyr.

Jemgyýetçilik meseleleri boýunça wezipelere seretsek, onda reklama marketing boýunça iş salyşýan hünärmenleriň işini, esasan hem harytlary ýerlemek boýunça işleri ýeňňilleşdirýär, alyjylara hyzmat etmegiň medeniýetini ýokarlandyrýar.

Marketingde reklamanyň ýardamy bilen alyjylaryň islegleriniň emele gelmegini gazanmak mümkin. Marketingiň esasy düzümi bolan reklamanyň alyjylaryň islegleriniň yzygiderli emele gelmegine täsiri ýetýär. Harytlaryň hili, olaryň peýdaly taraplary, beýlekilerden tapawudy barada habar bermek bilen, adamlara şol haryt barada doly maglumat berip, olarda şol harydy satyn almaga isleg döredýär.

Elbetde, reklama ilatyň ol ýa-da beýleki haryda bolan isleginiň göwrümini hem üýtgetmegi mümkin, käbir ýagdaýlarda reklama ilatyň isleginiň bir harytdan başga bir haryda geçmegine hem täsir etmegi mümkin, bu bolsa öz gezeginde bölek söwda aýlanyşygynyň hem-de islegiň düzüminiň üýtgemegine getirýär. Öz wagtynda harytlary ýerlemekde reklamanyň ähmiýeti uludyr. Marketing maglumatlaryny dogry ulanmak harytlary wagtynda ýerläp, harytlaryň görnüşleriniň yzygiderli täzelenilmegine ýardam berýär.

Reklama marketing işlerini dogry alyp barmakda, esasan hem haryt hereketini tizleşdirmekde, satyn almak, satmak hem-de ýerlemegiň medeniýetini ýokarlandyrmakda we dogry ýola goýmakda uly ähmiýete eýedir.

Haryt barada öňünden alyjylara habar bermek bilen, reklama şol harytlary satyn almak üçin pikirlenmäge we netije çykarmaga mümkinçilik berýär. Netijede alyjynyň haryt saýlamaga wagtyny hem-de harydy saýlamak üçin satyjynyň wagtyny tygşytlayär. Şeýlelik bilen söwda kärhanasynda bolup geçýän söwda hereketiniň çaltlanmagyna alyp barýar.

Goşmaça hyzmatlary, ýagny geýimleriň käbir böleklerini (detallaryny) kiçeltmek, geýimlik matalary biçmek, satyn alnan zatlary öýlerine çenli eltmek, bermek we şuna meňzeşler bilen söwda kärhanasy özüne hemişelik alyjylarynyň bolmagyny üpjün edýär. Elbetde, Türkmenistanda önümçiligiň ýokary depginler bilen ösmegi, biziň harytlarymyzyň bäsleşlik ukybynyň ýokarlanmagy, olary herekete getiriji güýç hökmünde reklamanyň hyzmatyndan peýdalanmaga mejbur edýär. Türkmenistanda öndürilen islendik önüm haryt bäsdeşlik ukybyna eýedir, ýöne gynansak-da, bizde öndürilen harytlary herekete getirmek üçin reklama ýeterlik derejede däl. Mysal

üçin, Türkmenistanda öndürilen çakyr önümleri daşary ýurt sergilerine gatnaşyp altyn, kümüş, platina medallara eýe bolýarlar, ýöne häzir çakyr önümi hem daşary ýurda çykarylmaýar, gaýtam gün görmedik turşy üzümünden taýýarlanan, ýöne reklama netijesinde öwgüsi ýeten daşary ýurt (bolgar, wenger, moldawan, gruzin) çakýrlary uly islegden peýdalanýarlar. Biziň içerki bazarlarymyzda olaryň bahalary özümyzde öndürilýän çakýrlardan 2-3 esse gymmatdyr.

Dünýä yüzünde biziň Türkmen halylarymyz bilen bäsleşip biljek haly ýokdur, emma şol halylarymyzyň gadyr-gymmaty barada reklamanyň görnüşleri we serişdeleri köpräk ulanylsa, has talaba laýyk bolardy.

1.3. YKDYSADYÝETDE REKLAMANYŇ TUTÝAN ORNY

Türkmen halkynyň asyrlarboýy arzuw eden Garaşsyz ýurdunyň durmuşynda Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri başlandy. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwriüniň her bir günü türkmen halkyny beýik ýeňişlere, şanly wakalara we röwşen geljege alyp barýar.

Döwlet Baştutanymyzyň ýolbaşçylygynda Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwriünde ykdysadyýetiň özboluşly aýratyn ösüş ýoly saýlanylýar. Şol ýolda biziň döwletimizde döwre laýyk bazar gatnaşyklary şertinde öz-özünü dolandyrmak we netije gazanmak her bir pudagyň, kärhananyň öňünde esasy wezipe bolup durýar.

Marketing işleriniň esasyalarynyň biri hem ýurt Baştutanymyzyň belleýşi ýaly, taýýar önümleri ýerlemegiň we satmagyň täze usullaryny, görnüşlerini pudaklara ornaşdyrmakdan ybaratdyr. Bu işde, elbetde, marketingiň esasy düzümi bolan reklamanyň hyzmatyndan giňden peýdalanmak zerurlygy öz-özünden ýüze çykýar. Bäsdeşlerden üstün çykmakda reklamanyň ähmiýeti örän uludyr.

Reklama bazar bilen döräpdir – latynçadan terjime edeniňde «reklama», öz-özün barada «gürrüň» bermek «gygyrmak» diýen manyny aňladýar. Gaty sesler bilen gygyrmak arkaly gadymyýetde söwda hatarlarynda, aşhanalarda, köçelerde söwdagärler, hyzmatkärler özläriniň harytlaryny, hyzmatlaryny ilata hödürleýdiler.

Reklamanyň esasy wezipesi – maglumat bermek, ynandyrmak we ýatlatmakdyr. Reklama eger-de haryt barada bolsa, onda ol hökmany suratda şol haryt barada, onuň häsiýetleri barada adamlarda şol haryt, onuň gymmaty, isleg ödeýiş häsiýetleri barada ynam döretmek maksady bilen ýeterlik derejede maglumat bermelidir. Reklama ýüzlenmeleri adamlaryň ünsüni çekip, olarda gyzyklanma döretmeli. Eger-de alyjy reklama gyzyklanyp seredýän bolsa, onda onuň ünsüni doly çekip, şol harydy satyn alar ýaly etmeli.

Häzirki zaman reklamasynyň esasy wezipesi kopräk girdeji gazanmak, bäsleşlikde üstün çykmak we alyjylar köpçüligini özüne çekmek üçin esasy gural bolup hyzmat etmekdir. Reklama özüne mahsus bolan obrazy (ýerine ýetirijilik ukyby) boýunça jemgyýetiň aňyna, medeniýetine, sungatyna hem belli bir derejede öz täsirini ýetirmelidir. Onuň wezipesi diňe bir harytlar, hyzmatlar we şuna meňzeşler barada maglumat bermek bilen çäklenmän, eýsem şäherleri, şäher köçelerini bezemekde hem uly ähmiýeti bardyr.

Daşary ýurtlarda reklamanyň hyzmatyndan hemmetaraplaýyn peýdalanmaga çalyşýarlar. Mysal üçin, ýazylýan romanlaryň sahypalarynda, pyýessalarda, çeper filmlerde hem reklama duş gelmek mümkin. Awtorlar öz eserlerinde esasy gahrymanlaryň diňe ady belli firmalaryň awtomobilini münýändigini, ady belli firmalaryň sagatlaryny dakynýandygyny dürli ýollar bilen reklama edýärler we adamlarda şol firmalaryň öndürýän we esasy gahrymanyň ulanýan zatlaryny (harytlaryny) satyn almaga höwes döredýärler.

Telewizorda çagalar üçin niýetlenen teleýaýlymlarda – reklama aýdymjyklary, wideoşekilleri görkezýärler. Mysal üçin, çagalar üçin niýetlenen süýt önümlerini reklama etmek bilen hat-da çagalaryň aňyna hem täsir edip, şol önümlere bolan islegi oýarýar.

Ykdysadyýeti has ösen we bäsleşlige ukyby ýokary bolan önümçiligi ýola goýan ýurtlarda reklamany önümleri esasy herekede getiriji güýç hökmünde giňden peýdalanýarlar, şol ýurtlarda reklama babatda örän köp terjibe toplanandyr we reklama serişdelerini ýokary tehnik derejede taýýarlamaga ukyplydyrlar. Ösen daşary

ýurtlardaky ýaly, reklama industriýasynyň berk binýady eziz Watanymyz Türkmenistanda hem tutulmalydyr. Daşary ýurtlarda ulanylyan reklamanyň many-mazmunyny, guramaçylyk meslelelerini, tehniki tarapdan ýerine ýetiriliş aýratynlyklaryny nusgalyk öwrenip, türkmen reklamasynyň özboluşly, many-mazmunly reklamlaryny döretmeli.

Reklama biziň şertlerimizde birnäçe jemgyýetçilik, sosial-ykdy-sady, ideologiki, terbiýeçilik we wagyz-nesihat ediji häsiýete eýe bolmalydyr.

Reklama bazary бүтін дүнýäde yzygiderli ösýän bazarlaryň biridir. Mysal üçin, geçen asyryň 90-njy ýyllarynyň ortalarynda reklama bazarynyň möçberi Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda 1 ýylda 250 milliard dollara barabar bolupdyr. Soňky 10 ýylda bolsa bu san 3 esse köpeldir.

Orsýetde 2004-nji ýylda reklama bazarynyň möçberi 3,85 mlrd amerikan dollaryna barabar boldy, 2005-nji ýylyň dowamynda reklama bazarynyň möçberi 28% ösdi we 5 mlrd 10 mln amerikan dollaryna barabar boldy.

2000-nji ýylyň maglumatlaryna görä, Orsýediň in öňdebaryjy teleýaýlymlarynda – 1 minutlyk reklamanyň bahasy 3 müňden – 20 müň dollara barabar bolupdyr.

Ses, owaz bilen şekiliň birleşmegi netijesinde adama täsir ediji güýç hem-de şol bir wagtyň özünde birnäçe million adamy özüne çekmek mümkinçiligi döreýär.

Orsýediň paýtagty Moskwada bir reklama şitiniň 1 aýlyk bahasy – ABŞ-nyň 3 müň dollaryna barabardyr.

Türkmenistanda öndürilen, esasan hem daşary ýurt bazarlaryna çykarylýan önümler reklama gaty mätäçdirler, sebäbi reklama industriýasy ösen ýurtlaryň öz harytlaryny ýeterlik derejede mazamlamaga mümkinçilikleri giňdir.

Ýöne, biziň oňalyly tarapymyz, ýurdumyzda öndürilýän önümleriň hemmetaraplaýyn artykmaçlygydyr. Mysal üçin, türkmen topragynyň datly bakja önümlerini, miwelerini bir gezek dadan adam onuň tagamyny hiç haçan ýadyndan çykarmaýar.

Hormatly Prezidentimiz: «Türkmenistan – bütün dünýäde gereklenýän, şöhratly ekinleriň mekany» diýip, örän ýerlikli belleýär. Dogrudan-da türkmen topragynda örän köp sanly we örän zerur gymmatly ekinler bitýär. Özem olaryň pagta, ýüpek ýaly dünýä senagatynda, önümçiliginde örän arzylanýan, örän ýokary bahadan satyn alynýan görnüşleri diýjekmi, gawun-garpyz, üzüm ýaly tagamyna taý tapylmaýan azyklyk önümleri diýjekmi, bularyň ählisi türkmen halkynyň baýlyklary. Şol baýlyklary dünýä bazarlaryna has giň çykarmak, gaýtadan işlemek, mahlasý, türkmen topragynyň ummasyz giň mümkinçiliklerine hemmetaraplaýyn akyly-başly çemeleşmek – munuň özi halkymyzyň has baý ýaşamagyny, ýurdumyzyň has gülläp ösmegini üpjün etmegiň bir ugrudyr, onda-da ägirt uly bahasyny ölçäp bolmajak ugrudyr.

Elbetde, bularyň hemmesi häzirki zaman reklamasyndan peýdalanylmagyny talap edýär.

Türkmen topragy öz goýnundan önýän şirin şeker nygmatalary bilen inňän gadymy döwürden bäri şöhratlanypdyr. Gojaman taryhyň sahypalaryndan onlarça asyr bäri türkmeniň datly, agzyňda eräp akýan asal tagamly, älemgoşar reňkli, keşde torly, hoşboý ysly gawunlarynyň, gawun kakynyň Arabystan, Rumystan, Perekistan, Ýewropa, Çynmaçyn ýaly ýurtlaryna kerwen gurap äkidilip, agramyna deňme-deň altyn-kümüş pullara satylyp, olaryň şalaryň, imperatorlaryň, soltanlaryň, korollaryň, hanlaryň, knýazlaryň saçagyny bezändigini bilmek bolýar. Datly gawunlaryň özleri, olaryň tagamlary özleri üçin reklama serişdesi bolup şol döwürde hyzmat edipdir. Bir gezek dadyp göreniň, bu ajaýuk lukmanyň asal tagamyny unutman, oňa hemişe hyrydar bolandygy, ençeme ýurtlarda hökümdarlyk eden asly türkmen şalarynyň bu watandaş miweden dadyp, gözýaş dökendikleri, ene topragy küýsändikleri bize mälimdir.

Biz bu işimizde oba hojalyk önümlerinden diňe gawun barada gürrüň etdik. Ýöne türkmen topragynda biten islendik önümiň gadyr-gymmaty, häsiýeti, peýdalylygy baradaky hakykat reklama serişdeleriniň üsti bilen dünýäniň islendik bazarynda öz hyrydaryny (alyjysyny) tapjagy gümansyzdyr.

Türkmen halylarynyň ajaýyp gözelligi nusgalarynyň reklamasy ýok diýen ýaly. Ýöne daşary ýurt bazarlarynyň alyjylaryna türkmen halylarynyň çig maly bolan ýüplügiň türkmen saryja tohumly goýunlarynyň ýüňünden taýýarlanylýandygyny, ol ýüň süýüminiň bolsa örän ýumşak özboluşly mymyjak süýümlerden taýýarlanylýandygyny, ol ýüň süýümleriň saryja tohumly goýunlarynyň türkmen sähraşynda witaminlere örän baý, gül-çeçeklerden iýmitlenip, arly gysyň, jöwzaly yssynyň täsirleri netijesinde emele gelýändigini, asly reňkiniň akdygyny, dürli boýaglar hökmünde tebigy ösümlikleriň, ir-iýmişleriň ulanylýandygyny, ol boýaglaryň ýyl geçdigiçe öwşün atýandygyny we şuna meňzeşleri reklamanyň üsti bilen düşündirmeli.

Saryja goýunlar diňe Türkmenistanda ösdürilip ýetişdirilýär, geçen asyryň ortalarynda, olary köpeltmek maksady bilen goňşy Özbekistan Respublikasynyň Kaşkaderýa welaýatyna äkidipdirler, ara seýle ýakyn hem bolsa, olary ol ýerde köpeldip bilmändirler.

Ykdysadyýetimiziň dokma senagaty pudagynyň gelejegi örän uludyr. Her ýylyň iýun aýynyň birinji ýekşenbesinde Türkmenistanyň Dokma senagaty işgärleriniň günü mynasybetli geçirilýän halkara sergisi we ylmy maslahaty munuň janly şaýadydyr. Häzirki wagtda Türkmenistanyň mes topragynda ösdürilip ýetişdirilýän, türkmeniň jowzaly gününüň, suwunyň, topragynyň täsirinden kemala gelen orta we inçe pagta süýümünden öndürilýän, ekologiki taýdan arassa dokma önümleri daşary ýurt bazarlaryna gönükdirilendir, olar hem reklamanyň hyzmatyna mätäçdirler.

Türkmenistanyň Azyk senagaty döwlet birleşiginiň çakyr öndürýän önümçilik kärhanalarynyň önümleri, birnäçe halkara bäsleşiklere gatnaşyp altyn, platina, kümüş, бүрүнç medallara eýe bolan hem bolsa, daşary ýurt bazarlaryna çykarylşynda kän bir öňegidişlik ýok. Türkmeniň, esasan hem dag eteklerinde çeşme suwundan ganýan, jöwzaly güneşiniň täsirinde bişip ýetişýän, barisinden aňyrsy görünip duran ýörite çakyr öndürmek üçin niýetlenen üzüm sortlaryndan taýýarlanan beýhuş ediji ysly, tagamly çakyrlaryna daşary ýurt bazarlary garaşyp dur. Şol çakyrlaryň reklamasy ýeter-

lik derejede içerki we daşarky bazarlarda ýola goýulsa, onda türkmen çakyrlaryna bolan isleg has-da köpelerdi.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe ykdysadyýetimiziň uly depginler bilen ösmegi, ilatymyzyň ýaşayyş-durmushyň ýokary göterilmegi, önümçiligiň ösmegi netijesinde dünýä standartlarynyň talaplaryna laýyk gelýän önümleriň öndürilmegi, önümleriň, hyzmatlaryň görnüşleriniň köpelmegi – reklama ýüzlenmegi talap edýär. Reklamanyň esasy wezipesi alyjylara öndürilýän harytlar we hyzmatlar barada maglumat bermek netijesinde islegiň emele gelmegine şert döretmekden ybaratdyr.

Syýahatçylyk häzirki döwürde dünýäde iň uly girdeji getirýän pudakdyr. Bu pudak dünýäniň birnäçe ýurtlarynyň ykdysadyýetine önjeýli goşant goşýar we girdejisiniň agramly bölegini daşary ýurtly syýahatçylaryň hasabyna emele getirýär. Hemmämize mälim bolşy ýaly, Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda dünýä derejesindäki özgertmeleriň biri hasaplanýan «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyny döretmek baradaky taslama Türkmenistanyň strategik meýilnamasynda aýratyn orny eýeleýär.

Hazaryň kenarynda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň taslamasynyň amala aşyrylmagy netijesinde dünýäniň iň abraýly dync alyş zolaklary bilen bäsleşip biljek Awazanyň owazasy dünýä ýaň salýar. Awazanyň geografiki taýdan amatly ýerleşişini hem-de Hazar deňiziniň Türkmenistana degişli kenarýakasy öz amatly, ýumşak howasy, arassalygy, ekologiýa taýdan tämiz tebigy zolakdygyny, ýylyň 5–6 aýynyň dowamynda suwa düşüp bolýandygyny, ýoda, broma baý deňiz suwunyň birnäçe keselleri bejeriş häsiýetiniň barlygyny, deňiz suwunyň we tebigatyň özboluşly täsinliginiň, olaryň hemmesiniň birleşip, adam organizmine peýdaly täsirini ýetirýändigini, dync almak üçin hemme şertleriň döredilendigini, hyzmatlaryň dünýä standartlarynyň talaplaryndan hem ýokary boljakdygyny reklamanyň dürli görnüşleriniň we serişdeleriniň üsti bilen bütin dünýä yzygiderli äşgär etmäge mynasypdyr. «Hazar» döwlet goraghanasynyň biologiki taýdan köp dürli täsin suwly-batgalykly ýerlerinde şuweleňli «guş

bazarlarynyň» bar ýerlerine, Mollagara kölüne, Garaçagyl, Parhaý ýaly ýyly suwly çeşmelere, Parawbibî, Maşat-Misserian ýaly taryhy ýadygärliklere, Magtymguly etrabyndaky bar bolan gözelliklere we başga-da Balkan welaýatyndaky beýleki ajaýyplyklary bilen tapawutlanýan ýerlere myhmanlara syýahat etmegi hödürlemek reklamanyň esasy wezipesi bolmalydyr.

Gadymyýetden uly taryha eýe bolan türkmen döwletiniň ajaýyplylygyny eýýam daşary ýurt teleýaýlymlarynda reklama edip başladylar. 2007-nji ýylyň 4-nji sentýabrynda Hazaryň kenarynda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň başlangyjy bilen döredilýän «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy barada gürrüň berýän 30 sekuntlyk wideorolik meşhur «Caspionet» (Gazagystan) teleýaýlymynda görkezilip başlandy. Şol ýaýlymyň signallary bütin dünýäde kabul edilýär.

2007-nji ýylyň 27-nji sentýabrynda «Ewro-News» umumy Ýewropa täzelikler teleýaýlymynda Türkmenistanyň häzirki ajaýyp keşbi, türkmeniň bütin dünýäde tanalýan halylyry, ahalteke atlary, şaý-sepleri, milli guwanjymyz bolan Hazar deňziniň kenaryndaky Awazanyň görkezilmegi Türkmenistanyň halkara abraýyna abraý goşdy.

Döwlet Baştutanymyzyň tabşyrygy boýunça taýýarlanylýan Hazar deňziniň kenaryndaky ajaýyp ýerde – Awazada dynç almaga bagyşlanan gysga, ýöne ýatda galyjy ilkinji reklamadyr. Şu teleýaýlymda Türkmenistan barada reklama häzirki wagtda hem yzygiderli berilýär.

Ýewropanyň meşhur Awtomobil ýaryşlarynyň birine – Monte Karlo rallisine fransuz ekipaży gatnaşdy. Türkmenistanyň Milli simwolikasy bilen bezelen, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň şekili bilen reklama edilen bu awtomobil ýewropalylarda uly gyzyklanma dörettdi. Loran Karbonaronyň ekipaży Fransiýanyň çempionatynyň çäklerinde geçirilýän ilkinji fransuz milli rallisinde ýeňiş gazandy. Hazaryň kenarynda döredilýän «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň taslamasy, fransuz awtomobil ussatlary tarapyndan saýlanyp alnan özboluşly reklama usuly geljekki syýahatçylygyň «merjeleni» bilen ýewropalylary tanyşdyrdy.

2010-njy ýylda Hytaý Halk Respublikasynyň, Şanhaý şäherinde açylan «EKSPÖ – 2010», Koreýada geçirilen «Ekspo – 2012» bütin dünýä sergisinde Awaza baradaky reklama dünýäniň dürli künjegin-den gelen tomaşaçylarda örän uly gyzyklanma döretdi.

Nesip bolsa, bu tema bagyşlanyp reklama wideorolikleriň sany entek ençeme bolar we bütin dünýäniň ilatynyň arasynda Awazany wagyz etmekde uly işler bitiriler.

Şeýlelik bilen, reklamanyň hyzmatyndan doly peýdalanylmagy netijesinde ýurdumyzda öndürilýän önümler, hyzmatlar içerkî we daşary ýurt bazarlarynda öz hakyky ornuny tapyp, ykdysadyýetimiziň ösmegine özüniň mynasyp goşandyny goşar.

II bap

Reklamanyň wezipesi we mazmuny

2.1. REKLAMA BARADA DÜŞÜNJE WE ONUŇ

DÖREÝIŞ TARYHY

Türkmenistan döwletiniň, hökümetiniň ilatyň harytlara bolan islegini hasaba almak, ony kanagatlandyrmak üçin hemme mümkinçiligi bar we bu ugurda halkyň islegini kanagatlandyrmak maksady bilen döwlet tarapyndan dürli çäreler hem görülýär.

Ilatyň islegini doly kanagatlandyrmak üçin dürli mümkinçiliklerden – baha syýasatyndan, öndebaryjy önümçilik tehnologiýasyndan, özümizde öndürilmeyän käbir harytlary daşary ýurtlardan getirmek arkaly peýdalanylýar. Bu bolsa islegiň düzüminiň we göwrüminiň emele gelmeginiň sebäplerini we olary kanagatlandyrmagyň ugurlaryny öwrenmäge mümkinçilik berýär.

Häzirki döwürde islegiň emele gelmeginiň sebäpleri önümçilik bilen sarp edijiligiň arasyndaky gapma-garşylygyň bolmazlygyny üpjün edýär.

Söwda reklamasy islegi emele getirmekde we ony kanagatlandyrmakda esasy enjam bolup hyzmat edýär. Reklama önümçilik

kärhanasy bilen alyjylaryň (sarp edijileriň) arasyndaky esasy araçy bolup, önümleriň, harytlaryň isleg ödeýiş häsiýetleri, aýratynlyklary, harydyň hili barada maglumat bermek bilen, şol harytlaryň üstünlikli satylmagyna ýardam berýär.

Haryt we önümler barada jemgyýetçilik pikri emele getirmek bilen, reklama adamlarda şol haryda bolan islegi döredýär.

Bu usul meşhur Gündogar bazarlarynda hem giňden ulanylypdyr. Mysal üçin, Beýik ýüpek ýolunyň ugrunda ýerleşen gadymy Merwiň bazarlarynda türkmen söwdagärleri ýörite jarçylara öz harytlaryny mahabatlandyrypdyrlar. Ýörite dellalaryň hyzmatyndan peýdalanyp, harytlarynyň mahabatyny ýetirip satypdyrlar. Şol dellalara häzirki wagtda hem türkmen bazarlarynda duşmak bolýar.

Reklamanyň hyzmatyndan doly we dogry peýdalanmak arkaly Türkmenistanda öndürilen islendik önüm daşary ýurt bazarlarynda öz ornuny tapjagyna şek-şübhe ýokdur. Sebäbi baý tebigy serişdeler, türkmen bazarynyň gelejeginiň ululygy, ýurduň geosyýasy taýdan amatly ýerde ýerleşmegi, syýasy durnuklylyk, ykdysadyýetimiziň yzygiderli durnukly ösmegi myhmanlar, işewür adamlar üçin döredilýän şertler ykdysadyýetimize daşary ýurt maýa goýumlary goýup, halk hojalyk pudaklarymyzyň mundan beýläk hem ösmegine, dünýä üňňülerine gabat gelýän, dasary ýurtlarda hem öz hyrydaryny (alyjylaryny) tapjak önümleri öndürmäge mümkinçilik döredýär.

Ýurdumyzyň ýangyç-energetika toplumynyň batly ösüşini Garaşsyzlygyň gudraty diýip atlandyrmak bolar. Milli ykdysadyýetimiziň esasyňy şu pudak düzýär diýsek, ýalňyş bolmaz.

Milli senagatymyzyň Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe, özem düýpgöter täze pudak hökmünde kemala gelen dokma-ýeňil senagat ulgamy häzir geň galdyryjy depginde öňe barýar. Türkmen topragynyň naýbaşy baýlyklarynyň biri bolan «ak altynyň» öndürilişini islege laýyk artdyrmak meselesini hormatly Prezidentimiziň oba hojalyk işgärleriniň önünde goýmagy kanunalaýykdyr. Sebäbi ýurdumyzda häzir 70-e golaý pagtadan önüm öndürýän kärhanalaryň barlygy milli ykdysadyýetimiz üçin uly goşantdyr. «Türkmenistanda öndürildi» diýen belgili jinsi, trikotaž, ýüplük, nah matalaryň,

geýimleriň, beýleki durmuş hajatlaryna niýetlenilen önümleriň onlarça görnüşi ABŞ, Türkiýe, Gresiýa, Kanada, Germaniýa, Hytaý ýaly ýurtlarda uly isleg bilen alynýar.

Eger-de önümçilik kärhananyň, firmanyň ýolbaşçysy bäsleşlikde üstün çyjak, eger-de bazaryň ýagdaýyny biljek, bazary segmentlere böljek, alyjylaryň islegini, önümi öndürmek, ony barlap görmek, baha syýasatyny amala aşyrjak, harydy alyjylara wagtynda ýetirjek, harydy reklama etjek bolsa, harytlar barada alyjylara köpräk maglumat berjek bolsa, onda marketinge ýüzlenmelidirler.

Emma bazar ykdysadyýeti şertlerinde haryda ilat tarapyndan isleg bildirilmeýän bolsa, onda söwda edara-kärhanalarynyň ony satmakdan ýüz döndermäge haklary bardyr. Şol sebäpli önüm öndürýän kärhananyň öz-özünü ödemän ykdysady taýdan gaty pes ýagdaýa düşmegi mümkin. Şonuň bilen birlikde bäsdeşleriň döremegine hem mümkinçilik döreýär. Şol hili ýagdaýlara düşmezlik üçin ýolbaşçylar, hünärmenler bazar ykdysady gatnaşyklar şertlerinde önümçiligi dolandyrmagyň başga ýollaryny gözlemäge, marketinge we onuň esasy düzümi bolan reklama ýüzlenmäge mejbur bolýarlar.

Reklama barada taryhda hat ýazmaklykdan başlanan döwürden bäri ýatlamalar bar. Gadymy rimliler gladiatorlaryň söweşi barada, diwarlaryň ýüzlerine bildirişler ýazypdyrlar. Finikiýsler gaýalaryň ýüzlerine özläriniň çozuşlary, özläriniň harytlary barada suratlary çekipdirler.

Gadymyýetdäki reklamanyň görnüşlerinden mysal getirsek, gadymy Gressiýanyň jarçylary Afinanyň köçelerinde gygyryp adamlara, ýaşajylara gullaryň, mallaryň we beýleki harytlaryň satylýandygy barada habar beripdirler. Olar goşgy setirleri bilen satylýan zatlary, gullary, mallary mahabatlandyrypdyrlar.

Bäsdeşiňiz hem siziň çykarýan harydyňyza meňzeş harydy bilen bazara çykýar. Ýöne bazarda öz ornuny kim taparka, muny, elbetde, reklama çözýär. Eger-de sizden tapawutlylykda, bäsdeşiňiz reklamanyň hyzmatyndan peýdalanýan bolsa, siz bolsa oňa üns bermeyän bolsaňyz, elbetde, bäsdeşiňiziň işi oňuna bolup, onuň siziňkä meňzeş harydy öz alyjysyny tapar, sebäbi bazarda siziň harydyňyzy

hiç kim tananok, ol barada hiç hili maglumat ýok. Eger-de siz reklamanyň hyzmatyndan peýdalanmaýan bolsaňyz siziň öndürýän harydyňyzyň bäsdeşiniňizkiden aýratynlyklary barada alyjylar nireden bilsin. Koka-Kola içgisi barada biziň hemmämiz anyk maglumatlary bilýäris, ýagny Koka-Kola içgisi ilat tarapyndan 1923-nji ýyldan bäri uly isleg bildirilip satyn alynýan içgidir. Başgaça aýdanymyzda, indi 90 ýyldan bäri Koka-Kola alyjylar tarapyndan uly isleg bildirilip satyn alynýan içgi hasaplanýar. Onuň bazardaky ýagdaýyna II Jahan urşam, ykdysady pese düşüşikler hem, krizis ýagdaýlary hem öz täsirini ýetirip bilmedi. Koka-Kola kompaniýasy hem özüniň işini kiçijik hususy kärhanadan başlapdy. Kompaniýanyň şu günki derejä ýetmekligine iki sany zat täsir edipdir. Birinjiden, ýokary hilli önüm, ikinjiden, netijeli reklama. Nähili ýagdaýlar bolsa hem şu kompaniýa özüniň bazardaky ornuny saklap gelýär.

Türkmen halylarynyň dünýä bazarlaryndaky ýagdaýy hem Koka-Kola kompaniýasynyň ýagdaýy bilen deňeşdirmäge mynasypdyr. Türkmen halylary hem gadymyýetden bäri dünýä bazarlarynda özüniň ymykly ornuny tapandyr diýsek ýalňyşmasak gerek.

Gadymyýetde ulanylan reklamalardan ýene-de biri senetkärleriň öz öndüren harydyna goýýan tagmasydyr. Mysal üçin, türkmen küýzegärleri (külallary) ýasan küýzelerine öz hususy tagmasyny basypdyrlar. Küýze öndürýän senetkäriň abyraýy barada, onuň öndürýän önümleriniň hiliniň ýokary derejeliligi barada öwgüli sözler ýaýrap başlandan soňra alyjylar şol hünärmeniň (senetkäriň) tagmasy bar bolan küýzeleri gözläp başlapdyrlar. Ýuwaş-yuwaşdan tagmaly öndürilýän önümlere bolan isleg tagmasyzlara garanynda ýokarlanyndyr. Elbetde, bu ýagdaý şol harytlara ýokary bahalary goýmaga hem mümkinçilik döredipdir.

Biziň döwrümüzde munuň ýaly maksatlar üçin ýörite haryt nyşanlary ulanylýar. Mysal üçin, «Süýt» paýdarlar jemgyýeti, «Ruhubelent» paýdarlar jemgyýeti, «Aşgabat» çakyr zawody, Azyk senagaty döwlet birleşigi we ş.m.

Reklamanyň taryhyndaky esasy rol, ýagny onuň giň gerim bilen ýaýramagy 1450-nji ýylda Gutenbergiň hat ýazýan stanogynyň döre-

megi bilen baglanyşyklydyr. Bu stanokda bildirişler köpeldilip, gowy çap edilip ýaýradylýpdyr. Inlis dilindäki ilkinji reklama 1478-nji ýylda çap edilipdir.

Reklama 1622-nji ýylda inlis dilinde çykan ilkinji gazetden soňra uly üstünliklere eýe bolup başlapdyr. Soňra Eddison we Stil diýen adamlar ýörite «Getler» ady bilen reklama gazetini çykaryp başlapdyrlar. 1710-njy ýylyň 14-nji sentýabrynda «Getler» gazetine sakal syrlyýan päkileri ýiteltmek üçin ulanylýan kemerler we başga harytlar üçin reklama bildirişleri ýerleşdirilipdir.

ABŞ reklama boýunça in ýokary derejelere reklamanyň atasy hasaplanylýan Wenjämín Franklin döwründe ýetipdir. Onuň hususy gazetini bolan «Gazett» ady bilen çykarylan gazetini, hemme reklama edýän gazetleriň arasynda tiražynyň (sanynyň) köplügi bilen tapawutlanypdyr.

ABŞ-nyň reklamanyň esasy öýjüğine öwrülmeğine birnäçe şertler täsir edipdir.

Birinjiden, Amerikanyň senagatyna mehanizasiýanyň girizilmegi bilen harytlar köpelip başlapdyr, artykmaç harytlar köpeldipdir, şu ýerde alyjylary köpräk haryt almaga ynandyrmak zerurlygy ýüze çykypdyr. Ikinjiden, oňat suw, gara ýollaryň gurulmagy, döredilmegi oba ýerlerine dürli harytlary eltmäge we reklama etmäge mümkinçilik döredipdir. Üçünjiden, 1813-nji ýyldan hökmany başlangyç bilimiň girizilmegi, ilatyň bilim derejesiniň ýokarlanmagy bilen gazet-žurnallaryň köpelmegine, olarda bolsa reklamanyň ýerleşdirilmegine, ilatyň şol reklamalar bilen tanyşmaklygyna ýardam beripdir.

Soňra radio-telewideniýäniň ýüze çykmagy bilen reklamany ulanmagyň we ýaýratmagyň in gowy iki sany çeşmesi emele gelipdir. ABS-nyň Nýu-Ýork şäherinde uly reklama agentlikleriň ştab kwartirasy ýerleşýär. Şol ýerde 30 müňden gowrak işgär işleýär. Amerikanyň 600-den gowrak reklama agentlikleri Nýu-Ýork şäherinden daşda hereket edýär. Reklama agentlikleriň hyzmatyndan özüniň hususy reklama bölümleri bar bolan kärhanalar hem peýdalanýarlar. Reklama agentlikleri köplenç 4 bölümden ybarat bolup, 1-njisi döredijilik bölümi, ol bölümiň esasy wezipesi bildirişleri taýýarlamak, 2-njisi

reklama serişdeler bölümi – bu bölüm reklama serişdelerini saylamak hem-de bildirişleri ýerleşdirmek bilen meşgullanýar, 3-njisi barlag bölümi – bu bölüm alyjylar köpçüligini we olaryň häsiýetlerini öwrenýär, 4-njisi täjirçilik bölümi – agentligiň täjirçilik işlerini ýerine ýetirýän bölüm.

Reklama agentlikler reklama berijilerden reklamanyň umumy bahasyndan 15% girdeji alýar.

Reklama boýunça hünärmenler reklama işini hemmetaraplaýyn öwrenýärler, hatda dürli ýurtlarda haýsy milli reňkleriň has gowy görülyändigine çenli öwrenipdirler. Mysal üçin, amerikalyar gyzyly reňki söýgi, sary reňki gülläp ösüş, ýaşyl reňki umyt, joşgun, ak reňki päkligiň we asudalygyň simwoly hökmünde kabul edýärler.

Awstriýada has oňat görülyän reňk ýaşyl reňkdir. Gollandiýada bolsa mämäşi we mawy reňklerdir.

Biziň ýurdumyzda gyzyly, ýaşyl reňkleri gowy görýärler, şol sebäpli hem türkmen halylarynda dok gyzyly reňk, ýaşyl reňk agdyklyk edýär.

Biziň Türkmenistan döwletimizde hem döwlete degişli bolmadyk reklama agentlikleriniň birnäçesi hereket edýär.

2.2. REKLAMA BOLAN ESASY ESTETIKI TALAPLAR

Reklama jemgyýetçilik ýüze çykmany hökmünde gadymy taryha eýedir. Jemgyýetçilikde alyş-çalyş, söwda ýüze çykaly bári reklama hem hereket edýär. Reklamanyň esasy maksady alyjlara harytlaryň isleg ödeýiş gymmatlyklary barada maglumat hem-de dürli görnüşli hyzmatlar barada habar bermekdir we esasy maksat şolary satmak we olara isleg döretmekdir.

Reklama bolan estetiki talaplar şu aşakdakylardan ybarat:

Reklamanyň aýdyňlylygy-manylylygy, bu harytlaryň häsiýetleri, anyk we dogry aýratynlyklary we üns çekiji bolmagydyr. Estetiki taýdan reklama bolan talaplaryň biri hem islendik ýagdaýda göze görünmegidir, şol bolsa alyjylary özüne çekmäge ýardam berýär hem-de şol harydy satyn almak netijesine gelmäge kömek edýär.

Reklamanyň tebigylygy, çynlakaýlygy, özboluşlygy, aýratyn üýtgeşikligi – reklama edilýän harydy adamlara garaşylmadyk ýagdaýda görkezmek hem-de olaryň ünsüni özüne çekmek. Bu talaplary ýerine ýetirmek dürli ýagdaýda we dürli usullar bilen amala aşyrylýar. Reklamanyň in köp ýaýran görnüşlerinden biri hem çap usully (ýazmaça) reklamadyr. Bu usulda esasy bolup ýazylyan sözlemler çykyş edýär. Onuň ýardamynda harytlaryň häsiýetleri we hyzmatlar barada maglumatlar berilýär. Sözlemler düzülende edebiýat döredijiliginiň dürli görnüşleriniň ulanylmagy mümkin. Mysal üçin, reklama uçin sözlemler düzülende diňe sözler bilen yzygiderli sözlemler düzülmän, eýsem goşgy görnüşinde hem reklama etmek mümkin.

Reklamanyň dili hemmeler üçin düşüňikli we anyk bolmalydyr. Teksti gysga, düşüňikli we mazmunly bolmalydyr. Reklamanyň tekstini düzmek üçin dürli hünärde işleýän adamlary – lukmanlary, harytşynaslary we ş.m. çekmek mümkin. Sözler bilen reklama etmek 3 topara bölünýär: 1. Maglumat beriji, habar beriji; 2. Ýatda galýan; 3. Ynandyryjy; 3-nji aýratynlygy ol harydyň, önümiň haýsy hem bolsa bir, ýöne esasy häsiýeti barada gysgaça alyjylar üçin maglumat berýär. Mysal üçin, «Gök çay, siziň uzynly gün işjeň ýagdaýyňyza kepildir».

Eger-de azyk harytlaryny reklama edýän bolsaňyz, onda esasy ünsi olaryň iýmitlik gymmatyna, kaloriýalygyna, düzüminde bar bolan witaminlere gönükdirmelidir. Eger-de täze haryt reklama edilýän bolsa, onda şol harydyň hili barada we şoňa meňzeş harytlardan üýtgeşikligi barada anyk maglumatlar berilmelidir. Mysal üçin, täze çykan kondisionerler tomsuna otagy sowatmak, gyşyna bolsa otagy ýylatmak ukybyna eýedikleri barada reklamada maglumatlar bolmalydyr.

Reklamanyň teksti şu aşakdaky estetiki talaplara jogap bermelidir:

1. Sözlemleriň düzülişi islendik adama düşüňikli bolmalydyr;
2. Tekstdäki berilýän maglumat özüne çekiji bolmalydyr;
3. Göze görünýän birinji sözlem okyjynyň ünsüni özüne çekiji bolmalydyr;

4. Reklamanyň tekstinde haryt barada maglumat anyk we owadan bolmalydyr.

Biziň ýurdumyzda gündelik çykýan gazetdir-žurnallarda önümler, harytlar, hyzmatlar reklama edilýär. Şonuň ýaly-da reklama üçin ýörite plakatlar, afişalar, sergi bukletleri, kataloglar we ýörite gaplamak üçin taýýarlanylýan gaplar ulanylýar. Haryt baradaky reklama bildirişleriniň formasy önümleriň häsiýeti bilen baglanyşyklydyr. Eger-de belli harytlaryň hili barada, häsiýetleri barada köpräk maglumatlar gerek bolmasa, onda reklama tekstini gysgarak ýazaýmaly. Mysal üçin, «Telewizor – dünýä çykalga penjiresi», «Süýt – bu saglykdyr».

Tekstiň aýdyňlygy – göze görnüşi dürli görnüşli harplar we ýazgylar ulanmak bilen baglanyşyklydyr. Olaryň esasy maksady okyjynyň ünsüni çekmekden ybaratdyr. Harplar reklama edilýän harytlar bilen gabat gelmelidir. Mysal üçin, berklik, ygtybarlylyk reklama edilýän bolsa, onda anyk, gönüburçly harplar ulanylsa has dogry boldy. Harplaryň arasyndaky aralyga, harplaryň reňklerine hem üns berilmelidir.

Şekil çekilen surat, çeper düşürilen surat, ýazmaça reklamanyň esasy düzümidir. Şekil ýazgynyň üstüni doldyrmak bilen ony has baýlaşdyrýar. Oňat ýerine ýetirilen we saýlanan şekil birnäçe wezipeleleri ýerine ýetirýär.

Reklamada ýene-de bir esasy zat, harytlaryň nyşanlaryny ulanmakdyr. Haryt nyşany dürli görnüşli haryt öndürijileriň birmeňzeş öndürýän harytlaryny bir-birinden tapawutlandyrmak maksady bilen ulanylýan aýratynlykdyr. Haryt nyşanlary grafik, söz görnüşde göwrümlü ýa-da kombinirlenen, ýagny söz we şekil görnüşde bolup biler. Haryt nyşanlary birinji nobatda estetiki talaplara jogap bermelidirler. Birinjiden, çeper obrazly bolmak bilen reklama edilýän haryt doly görkezmelidir, ikinjiden, göze görnüp duran we ýatda galýan bolmalydyr. Mysal üçin, «Akmaýa» süýt paýdarlar jemgyýetiniň nyşanynda ala sygryň şekili ýatdan çykmaýak nyşandyr.

Reklamada ulanylýan reňkler onuň çeperçilik gymmatyny baýlaşdyrýar. Ussatlyk bilen ulanylýan reňkler estetiki duýgy döredýär.

ler. Mysal üçin, gyzyl reňkler, onuň öwüsginleri gyzdyryjy enjamlary reklama etmäge, sowuk reňkler sowadyjylary, içgileri, ak-gök öwüsginler gök reňkiň dürli öwüsginleri bilen garyşdyryp ulanylsa arassalygyň nyşany bolup, arassalaýjy, ýuwujy serişdeleri reklama etmekde ulanylýar.

Häzirki zaman reklamalarynda çyralar, yşyklar gaty köp ulanylýarlar, sebäbi olary islendik howa şertlerinde ulanmak mümkinçiligi bar, şonuň ýaly-da gijelerine şäherlere owadanlyk berýär. Muňa mysal edip, Aşgabat şäherinde bar bolan ýagtylyk reklamalarynyň dürli görnüşlerini görkezmek mümkin.

Kärhana edaralaryň atlary, reklama ýazgylary, gazýagtylyk turbalary we ýörite plastmassa içi çyrajykly trubajyklar ýagtylyk reklamalarynyň esasy gornüşleridir.

Reklamanyň esasy estetiki serişdesi hökmünde ses, owaz ulanylýar. Mysal üçin, dükanlardaky ulanylýan reklamalarda ses, owaz durmuşa bolan ymtylyş, oňat duýgy, şatlyk döredýär.

Sowda reklamasyňy döretmekde sungat örän uly rol oýnaýar. Reklama özbaşyna sungat eseri bolman, eýsem sungatyň dürli görnüşlerini çeperçilik bilen ulanýan serişdedir.

Reklamada sungatyň haýsy görnüşiniň ulanylýandygyna seredip, olary 3 topara bölmek mümkin:

1. Dürli gornüşli çeper sungatyň ýardamy bilen döredilýän reklama (surat çekmek, heýkeltaraş, çeper fotografiýa, grafika);
2. Çeper sungat hökmünde arhitekturany ulanmak;
3. Sungatyň sintetiki serişdelerini, görnüşlerini ulanmak bilen (kino, telewideniýe we radio).

Şularyň içinde iň köp peýda getiryäni telereklamadyr, sebäbi ol millionlarça adamlara gönükdirilendir, telegörüjiler öýlerinde dynç alýan wagtlary teleýaýlymlara tomaşa edýärler we telereklama adamlara hemme tarapdan täsir edýär, görýär, eşidýär. Mälim bolşy ýaly, maglumatlar köptaraplaýyn kabul edilýär. Şonuň ýaly-da telewideniýäniň ýardamynda öndürilýän we satylýan harytlar barada önümçilikden, sergi zallaryndan, satuw ýarmarkalaryndan gepleşikler alyp barmaga mümkinçilik bolýar.

Radioreklamanyň hem ähmiýeti öýde iş edip ýa-da dynç alyp oturanlara täsirlidir. Dirli ses-saz bilen goşulyşyp, adamlar tarapyndan oňat kabul edilmäge mümkinçilik döredýär.

Döwlet Baştutanymyzyň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýan işler ykdysadyýetimiziň hemmetaraplaýyn ösmegine itergi berýär we bagtyýarlyk döwriňiň ykdysadyýetiniň özboluşly aýratyn ösüş ýoluny salgy berýär. Şol ýolda döwletimizde döwrelaýyk bazar gatnaşyklary şertlerinde öz-özünü dolandyrmak we netije gazanmak her bir pudagyň, kärhananyň önünde goýlan wezipe bolup durýar.

Elbetde, ýurdumyzda öndürilýän önümleriň bäsleşik ukybynyň dünýä derejesine göterilmegine, olaryň dünýäniň islendik bazarynda öz ornuny tapmaklygyny talap edýär. Şeýle ýagdaýda hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly: «Pudakda işleriň ýagdaýyny düýpli üýtgetmek, häzirki zaman marketingini işe ornaşdyrmak, dünýäniň sarp ediji we harytlar bazarlarynyň toplumlaýyn seljermelerini birsyhly geçirmek zerurdyr, munuň özi pudagyň görkezijilerine bada-bat öz täsirini ýetirer».

III bap

Reklamanyň görnüşleriniň we serişdeleriniň toparlara bölünişleri

3.1. REKLAMANYŇ GÖRNÜŞLERI

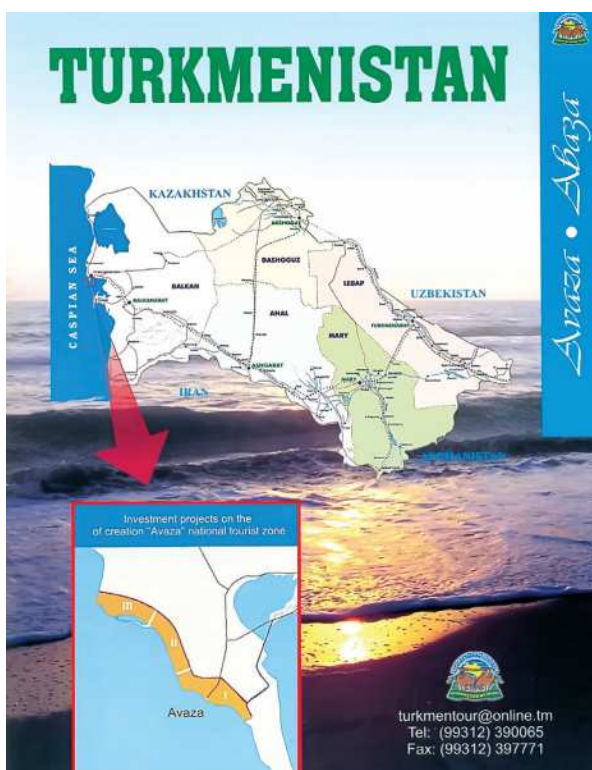
Häzirki döwürde bütün dünýäde ulanylýan reklamalaryň birnäçe görnüşleri bolup, olaryň esasylyary şu aşakdakylardyr:

1. Çap edilýän reklama;
2. Telewizion reklama;
3. Radioreklama;
4. Kinoreklama;
5. Fotosurat reklama;
6. Ulag serişdelerindäki reklama;
7. Sergi reklama;

8. Çyra ýagtylyk reklama;
9. Seminarlar;
10. Harytlaryň gabyndaky reklama;
11. Dilden-dile geçýän reklama;
12. Reklama şitler we ş.m.

Bular reklamanyň häzirkizaman görnüşleri bolup, harytlary, hyzmatlary reklama etmekde giňden ulanylýar. Şu bölümde baky Bitarap Türkmenistan döwletinde häzirki döwürde öndürilýän önümler we hyzmatlar barada maglumatlary, habarlary alyjylara ýetirmekde, olarda harydy satyn almak barada pikirleriň emele gelmegine täsir edäýjek reklamanyň görnüşleri we serişdeleri barada ylmy seljermeler geçirilip, olara häsiýetnama berilýär.

Reklamanyň serişdeleri – bu reklama maglumatlaryny özünde saklaýjy (göteriji) bolup, reklama beriji alyjylara şol harydy ýa-da

hyzmaty satyn almak barada netije çykarmaklyga ýardam bermäge mümkinçilik döredýär. Gysgaça aýdanymyzda, reklama serişdeleri-bu reklamany näme bilen edilýänligidir.

Reklama serişdeleri gaty köpdür, olar biri-birinden özüni düzüji düzümi, taýýarlaýyş tehnika, niýetlenişi, ulanyş aýratynlyklary, netijeliligi, täsirjeňligi we ş.m. bilen tapawutlanýarlar.

Jemgyýetçilik ykdysady durmuşymyzyň, ylmyň we tehnikaň ösmegi bilen, reklamanyň täzeden – täze serişdeleri peýda bolýar.

Her bir reklama, özüne reklama habarlaryny ýerleşdirýär. Şol habarlaryň mazmunyny we formasyny düzýän düzümler tekst we şekildir. Tekst we şekiliň ýardamynda reklama ilatyň duýgusyna, aňyna täsir edýär.

Tekst reklama ýüzlenmesiniň esasy düzümi bolup, köpçülikleýin reklama serişdeleriniň aýrylmaz bölegidir. Tekst reklamanyň esasy mazmuny özünde saklamak bilen, reklama nämä niýetlenen bolsa, şonuň manysyny açyp görkezýär. Reklama tekstine girizilen her bir söz, sözlem örän düşüňikli we anyk bolmalydyr.

Tekstiň häsiýeti näme üçin, nähili habary ýaýratmak üçin niýetlenişine garap anyklanylýar. Şol sebäpli reklama tekstleri şu aşakdakylara bölünýärler:

1. Habar beriji; 2.Ýatladýjy; 3.Ynandyryjy.

Habar beriji tekstler – özüniň gysgalygy bilen tapawutlanýarlar, bu görnüşli tekstler köplenç söwda nokatlaryna täze harytlaryň çykarylandygy, ýa-da şol harytlaryň satylýan ýeri barada habar bermek üçin ulanylýar. Munuň ýaly tekstler özüniň ýönekeýligi bilen tapawutlanýarlar.

Ýatladýjy tekstler – olar hem özüniň gysgalygy we ýatda galyjylygy bilen tapawutlanýar. Mysal üçin, «Düýe çaly in gowy içgidir», «Türkmen halysy», «Türkmen çakry».

Ynandyryjy tekstler – alyjylara täze haryt barada, ol harydyň esasy häsiýetleri barada ynanç döretmäge mümkinçilik berýär.

Iýmit önümleri reklama edilende, ilkinji nobatda, olaryň iýmitlik gymmaty barada aýtmaly, (kalloriýalygy, witaminleriň bardygy we ş.m.) şeýle-de iýmit önümlerinden naharlaryň taýýarlanyşyny, şol iýmit önüminiň adamlaryň iýmitlenmeginde tutýan ornuny açyp

görkezmeli. Mysal üçin, «Gaýmak – bu taýýar ertirlik. Birinji, ikinji naharlar hem-de gök önümlerden taýýarlanan işdäaçarlar üçin goşmaça tagamdyr», «Bir käse alma şiresi adam organizmi üçin gije-gündiziň dowamynda gerek bolan C witaminini üpjün edip bilýär» we ş.m.

Şekil hem reklamada uly orun tutýar. Şekil reklama tekstiniň täsirjeňlik güýjüni ýokarlandyrýar, käbir ýagdaýlarda bolsa tekstiň ornuny çalyşýar.

Reklamada şekiller – çekilen surat, düşürilen surat, diapozitiw, kino ýa-da teleşekil görmüşinde bolmagy mümkin. Özüniň ýerine ýetirilişi boýunça nähilidigine garamazdan, şekil bir wagtyň özünde bir ýa-da birnäçe aşakdaky wezipeleri ýerine ýetirmegi mümkin:

1. Reklama serişdelerine ünsi çekmek.
2. Reklama edilýän obýekte gyzyklanma döretmek.
3. Reklama edilýän harydyň aýratyn gowy taraplaryny görkezmek.
4. Harydyň özboluşly häsiýetli taraplaryny açyp görkezmek.
5. Teksti goşmaça doldurmak.
6. Harydyň adyny, önümçilik kärhananyň nyşanyny, haryt gabyny ulanmak arkaly at-abraý gazanmak.

Reklamada suratlar grafiki, çeper surat çekmek usullary bilen ulanylýar. Gara-ak reňkler, perolar, flomasterler, çotga, reňkli galamlar we ş.m. bilen ýerine ýetirilen bolmagy mümkin.

Reňk, ýagtylyk (yşyk), ses, harplar reklamanyň adamlara iň täsir ediji serişdeleridir.

Adamlara psihologiki täsir ediji serişdeleriň biri hem reňkdir. Reňk adamlaryň duýgusyna, keýpine täsir edýär.

Gyzyl reňk adamlaryň keýpini göterýär, ýöne tiz ýadadýar, narynç, gyzyl, sary reňkler gyzgyn reňklere degişli bolup, adamyň keýpini göterýär, ýaşyl reňk adamyň nerw ulgamyna täsir edip rahatlandyrýar, gaharyny ýatyrýar, gyr (kül reňk) rahatlygy bozýar, ýürek gysdyryjy, gara reňk keýpiňi bozýar.

Reňk reklama edilýän harytlary tanamaga mümkinçilik döredýär. Tebigatda bar bolan hemme reňkleri alymlar iki topara bölýärler:

1. Ahromatik; 2. Hromatik.

1. Ahromatik reňklere-gara, ak we olaryň öwürşginleri;

2. Hromatik reňklere-spektriň hemme reňki degişlidir-gyzyl, narynç, sary, ýaşyl, açyk gök, gök, mawy (syýa reňk). Bu reňkleriň arasynda reňkleriň köp öwüşginleri bardyr.

Hromatik reňkler-reňk öwüşginleriniň köplügi, reňk doklugy, reňkiň ýagtylygy, açyklygy bilen häsiýetlendirilýär. Ýyly hem-de sowuk reňkler bar. Spektriň çepinde ýerleşen – gyzyl, narynç, sary, ýagyny Güni yada salýan reňkler, çogly demri ýada salýan reňkler – gyzgyn reňkler. Spektriň sag tarapynda ýerleşen ýaşyl, açyk gök, gök syýa reňk bolsa, suwy, gary ýatladýandygy üçin sowuk reňkler hasaplanýar.

Ýagtylyk – ýşyk. Ýagtylyk reklama edilýän harydyň serişdelerini kabul etmekde möhüm ähmiýete eýedir. Ýagtylygyň oýnamagy netijesinde harytlaryň görümliligi, harytlara düşýän ýagtylyk, dürli reňk öwüşginlerine boýalýar, ikinjiden, ýagtylyk – ýşyk reklama berilýän esasy pikiri açyp görkezmäge mümkinçilik döredýär.

Ýşyk-witrynalary, dükanyň adyny we başga harytlary reklama etmäge mümkinçilik döredýär.

Reklama serişdelerinde ses, owaz uly rol oýnaýar. Reklamanyň manysyny ilata ýetirmekde sesiň, owazyň uly ähmiýeti bardyr.

Harplaryň kömegi bilen reklama tekstler ýazylýar we reklamanyň manysy halk köpçüligine ýetirilýär. Harp hökmany suratda adamlaryň ünsüni özüne çekiji hem-de okalyşy aňsat bolmalydyr. Her bir harp tekstte özboluşly owadanlyk bermelidir. Harplar saýlananda, şol şriftleriň reklama edilýän haryt bilen meňzeşräk bolmalydygyny ýatdan çykarmaly däl. Adamyň gözünüň aýry-aýry harplary kabul etmän, eýsem aýratyn sözi, sözlemi tutuşlygyna kabul etmäge mümkinçiligi bardyr.

3.2. REKLAMANYŇ SERIŞDELERI

WE OLARY SAÝLAP ALMAK

Reklamanyň peýdalylygyny ýokarlandyrmagyň esasy gözbaşy bu reklama serişdelerini dogry saýlap almakdyr. Häzirki wagtda reklamanyň esasy serişdeleri bolup, döwürleýin metbugatdaky reklama, sorag-jogap, radio, telewideniýe, kino boýunça berilýän reklama, harydyň satylýan ýerindäki reklama, harydy resmileşdirmekdäki

reklama, harydy herekete getirmek bilen baglanyşykly reklama we ş.m. durýarlar. Söwdada ulanylýan tehniki serişdeleriň usulyna we häsiýetine baglylykda reklamanyň şu aşakdaky görnüşlerini ulanýarlar: witrina sergisi, çap edilýän, plakat, grafiki, kino reklama, radiotelewizion ýşyklandyryjy reklama we ş.m.

Sergi-witrina reklamasy – äpişge witrinalary söwda reklamasy-nyň iň bir ýaýran we elýeterli görnüşidir. Witrina – bu dükanyň ýüzüdir. Witrinanyň esasy niýetlenişi alyjylary satuwda bolan täze harytlaryň assortimenti bilen tanyşdyrmak, täze we az belli harytlar barada habar bermek, ol ýa-da beýleki paslyň gelýändigini habar bermek, ol pasyllarda gerek bolan harytlary satyn almaklygy ýatladýar.

Çap edilýän reklama – reklamanyň bu görnüş i harytlary reklama etmekde esasy bolup durýar. Çap edilýän reklamanyň kömegi bilen ilata dürli ugurlar boýunça maglumatlary berip bolýar.

Çap reklamanyň-serişdelerine plakatlar, listowkalar, prospektler, ýörite reklama önümleri (otkrytkalar), gazetlerdäki we žurnallardaky bildirişler degişlidir.

Bularyň içinde iň esasysy gazet we žurnallardyr. Munuň oňaly tarapy az wagtyň içinde köp maglumatlary bermek mümkinçiligidir.

Döwürleýin metbugatdaky we sorag-jogapdaky reklama reklamanyň iň giň ýaýran görnüşidir. Şol reklama üçin çykadjylaryň ýarysyndan-da köprägi harç edilýär. Munuň özi okyjylaryň giň köpçiligine elýeterliligi bilen düşündirilýär. Çap edilýän reklamanyň aýratynlygy, onuň anyk kesgitlenen we öňünden bellenen sarp edijileriň toparyna niýetlenýändigindendir.

Çap edilýän reklama:

- reklama bukletleri;
- gazet bildirişleri;
- žurnallarda berilýän reklamalar.

Türkmenistanda reklamanyň has ýaýran görnüşleriniň biri dürli gazetlerdäki bildirişlerdir. Reklama bildirişlerine merkezi «Türkmenistan», «Нейтральный Туркменистан» gazetleriniň, ýörite «Habarlar», «Бизнес Реклама» ady bilen çykýan hepdelik gazetleriň, şonuň ýaly-da käbir žurnallaryň sahypalarynda duşmak bolýar.

Şu yerde bellemeli zat, reklama bildirişleriň ýerine ýetirijilik ussatlygy, wezipesini doly ýetirmäge mümkinçilikleri ýok.

Köçe reklama şitlerini, bukletleri, afişalary we şäherimizde bar bolan beýleki görnüşli reklamany döwlete degişli däl reklama agentlikleri ýerine ýetirýärler.

Ýene-de bir bellemeli zat, reklama agentlikleri reklamanyň diňe käbir görnüşlerini ýerine ýetirmäge ýöriteleşdirilendir, reklama boýunça hünärmenleriň köpüsiniň ýörite bilimleri ýokdur. Şu okuw kitabymyz entek bize, biziň ilatymyza, ykdysadyýetimiziň dürli pudaklaryna ýeterlik derejede mälum bolmadyk, dünýäniň ösen ýurtlarynda bäsleşlerden üstün çykmak maksady bilen giňden ulanylýan, döwletimizde öndürýän önümlerimiziň we hyzmatlarymyzyň içeri we daşarky bazarlarda anyk, hakyky ornuny tapmak, olary herekete getirmek, satuwyny tizleşdirmek maksady bilen edilýän reklama bagyşlanýar.

Plakat-grafiki reklama – reklamanyň bu görnüşine plakatlar, şitler, afişalar degişlidir. Olar aýry harytlary öndürýän ýa-da täze açy-

lan söwda kärhanalaryny reklama etmek üçin niýetlenendir. Plakat-grafiki reklamanyň aýratynlygy reklama obýekti bilen birlikde ulanyp bolýanlygydyr. Plakat-grafiki reklamalar aýratyn köçäniň ugrunda durýan diwar görnüşde berkitmelerde goýulýar, bir ýa-da iki bolmagy mümkin.

Radioreklama goýberişleri aýratyn ýa-da köpçülikleýin alyjylara psihologiki täsir edýän serişde bolup durýar.

Radioreklama gepleşikler, reportažlar, bildirişler ýaly žanrlary ulanýar.

Telewizion reklama – esasy orny tutýar, onuň aýratynlygy – ilaty köpçülikleýin gursap almaklygy, tomaşaçylara dürli täsir ediş serişdelerini ulanmak mümkinçilikleri (şekili, sesi, reňki we ş.m.). Ýöne ol örän gysgadyr. Telewizion reklama serişdeleriniň arasynda iň gymmadydyr. Şeýle-de bolsa ol iň köp ýaýranydyr. ABS-da telewizion stansiýalaryň 5,5 müňüsi bar.

Kinoreklama – alyjylar auditoriýasyna ýüzlenip, uly psihologiki täsire eýedir we görkezişiň çäksiz mümkinçiliklerini döredýär. Harytlardan başga-da kino – reklamanyň obýekti bolup täze açylýan söwda kärhanalar, alyjylara hyzmat etmegiň usullary we başgalar bolup biler. Kinoreklama kinonyň giň mümkinçiliklerinden we onuň uly islegden peýdalanýandygy üçin giň ýaýraýşa eýedir.

Yşyklandyryjy reklama – bu reklamanyň serişdelerine kärhananyň wyweskalary, yşyklandyryjy paneller, jaýlaryň ýokarsynda ýa-da ýörite diwarlarynda gurnalýan gazetler we transparantlar degişlidir. Yşyklandyryjy reklama iki wezipäni ýerine ýetirýär, ol alyjylara dükanlaryň ýerleşýän ýeri barada habar edýär we şäheriň köçeleriniň, meýdançalaryň bezegi bolup durýar. Yşyklandyryjy reklama elektrik we gaz yşyklandyryjy reklama, statistiki we dinamiki, dürli üýtgeýän reňkli we tekstli bolup biler.

Lomaý söwdada ulanylýan reklama – lomaý haryt aýlanyşygyň ölçegine we bölek satuw guramalarynyň we kärhanalaryň hyzmat edişiniň gowulanmagyna harytlaryň önümçilikden alyjylara çenli çalt hereket etmegine kömek edýär. Özüniň düzümi boýunça ol esasan maglumat beriji häsiýete eýedir. Lomaý söwdadaky reklamanyň

áýratynlygy, ol onuň ilata we lomaý satyn alyjylara ýüzlenýänligindedir. Lomaý sergi satylyş usuly, reklamanyň işjeň görnüşi hasaplanýlýar. Sergi satylyşyndan başga-da lomaý söwdada reklamanyň plakat, gazetlerde we žurnallarda bildirişler, radio, telewideniýe, kataloglar, albomlar, prospektler, görkeziş sergileri ýaly görnüşleri ulanylýar.

3.3. ÇAP EDILÝÄN REKLAMA WE ONUŇ ÄHMIÝETI

Ýazmaça reklama poligrafiki usul bilen taýýarlanylýan reklama serişdelerine degişlidir. Bulara plakatlar, afişalar, listowkalar, prospektler, broşýuralar, bukletler, kataloglar, ýatladyjylar (pamyatka), etiketkalar, baha belgileleri, haryt ýarlyklary, reklama hatlary we başgalar degişlidir. Ýazmaça reklamanyň içinde iň esasysy – bu gündelik gazet-žurnallarda çykýan, çap edilýän reklama habarlary, maglumatlarydyr.

Iň öňdebaryjy reklama serişdesi bolup, gazetler hyzmat edýärler, sebäbi gazetler okyjylara 1–2 günün dowamynda ýetirilýär. Katalog, prospektleri taýýarlamak üçin azyndan 2–3 aý wagt gerek bolýar. Ýazmaça reklama reklamanyň gadymy görnüşlerinden biridir. Ýazmaça reklamany önümçilik we söwda kärhanalary giňişleýin ulanýarlar, gazetleriň, žurnallaryň köp tiražlarda çykarylmagy, halk köpçüligine reklama maglumatlary ýetirmäge mümkinçilik döredýär.

Ýazmaça reklama – bildiriş, reportaž, makala, bellikler, interwýu we ş.m. görnüşde bolup biler.

Ýazmaça reklamanyň häsiýeti – reklamanyň önde goýýan wezipesi bilen baglanyşyklydyr. Mysal üçin, haryt barada gysgaça maglumat bermeli bolsa, onda bildirişler çap edilýär. Bildirişiň mazmuny örän gysga bolmaly, ýöne adamlara düşnukli we sada bolmalydyr, sebäbi köp söz reklamanyň netijeliligini (täsiriligini) peseldýär. Mysal üçin, 5 sözden ybarat bolan teksti okan adamda – sözüň 5-si, 10 sözden ortaça 4–5-si, 25 sözden diňe 4–8 söz ýadynda galýar. Ondan başga-da köp sözden ybarat bolan reklamany çeper bezäp bolanok. Bildirişleriň ilkinji nobatda ady özüne çekiji bolmalydyr, ol okyjylarda şol bildiriş bilen tanyşmak üçin gyzyklanma döretmelidir. Mysal

üçin, öz-özüne hyzmat edýän dükanlarda saýawan üçin «howa maglumatyndan hem ygtybarly» ýaly özüne çekiji sözbaşy ýazylsa, has talabalaýyk bolýar.

Gazet-žurnallary bezemekde suratlar, fotosuratlar ulanylýar. Suratlar artykmaç bezegsiz arassa we ýönekeý bolmalydyr. Eger-de reklama edilýän harydyň dasky görnüşini reklama etjek bolsaňyz, onda onuň suratyny ýerleşdiräýmeli. Adamlaryň gözüne surat ilki ilýär, soňra teksti okamak mümkin, şol sebäpli surat adamlary şol bildirişi okamaga mejbur etmelidir. Täsir edip bilijilik ukybyny peseltmezlik üçin, çylşyrymly suratlary, elementleri ulanmaly däl. Ortaça hiç kim Reklama bildirişleri 1-nji setirden okap başlamaýar, ilkinjii nobatda bildirişiň suratyna, soň harplaryň ululygyna-kiçiligine, ýazylyşyna üns berýär, soňra okaýar, şonuň üçin harplaryň ululy-kiçiligi, owardanlygy adamlary özüne çekmelidir.

Reklama habarlary (maglumatlary).

Ilat köpçüligi üçin niýetlenen bolup, her hepdede-aýda çykýan suratly gazetlerde ýerleşdirilýär. Uly supermarket dükanlaryň oň gazetleri hem bolýar. Mysal üçin, «Ýimpaş» söwda merkeziniň öz reklama gazeti bar, reklama žurnallary hem bar, olarda okyjylar üçin haryt barada köp maglumatlar berilýär. Her hepdede Aşgabatda «Habarlar», «Biznes reklama» ýaly gazetlerde reklama habarlary ýerleşdirilýär.

Plakatlar, afişalar

Plakatlar suratkeşler tarapyndan amala aşyrylýar. Plakatlaryň nirede ýerleşdiriljegine, ulanjagyna seredip, mälim tekst, surat, reňk ulanylýar. Söwda zallarynda ýerleşdirilýän plakatlaryň ölçegleri gaty uly däl. Plakatlar köplenç harytlary we hyzmatlary reklama etmek üçin niýetlenendir. Reklama plakatlary poligrafiýa, metbugat öýlerinde ýa-da ýöriteleşdirilen reklama kärhanalarynda önümçilik ýa-da söwda kärhanalaryň, firmalaryň talapnamasy boýunça taýýarlanylýar. Bularda reklama habarlary dürli görnüşde bolýar. Plakatlarda hatlar, çekilen ýa-da fotosuratlar bolmagy hem mümkin. Plakatkaky tekstler adatça örän gysga we 3–4 setirden ybarat bolýar. Eger-de düşündiriş gerek bolmasa, onda olara sözlemleri ýazmaýarlar, diňe surat bilen

düşündürilýär. Eger-de plakatda harydyň isleg öýeýiş häsiýetleri barada ýazgy gerek bolsa, onda ony gysgaça ýerleşdirse hem bolýar. Mysal üçin, «Ary baly bu saglygyň hem-de uzak ýaşamagyň ýimtidir», ýa-da «Siziň üçin mydama sowuk içgiler satuwda bardyr». Eger-de daşdan görünýän plakat bolsa, onda ýazgylar gysgarak, ýönekeýje surat, uly harplar hem-de dürli reňkler, ünsi köpräk özüne çekiji bolýar. Plakatlarda ýerleşdiriljek bolsa, onda gündiz ýa-da gije ýagtyltmak zerurlygy hem-de onuň täsiri nähili bolarka. Howa ýaňy garaňkyran wagtynda gyzyly we sary reňkler aksowult öwürýär we gök, ýaşyl reňklere garanyňda adamlar tarapyndan pesrāk kabul edilýär. Söwda aňşasy plakatyň bir görnüşi bolup, birnäçe uly bolmadyk plakatlardan ybaratdyr. Aňşanyň ýardamynda birnäçe harytlary we hyzmatlary, önümçilik we söwda kärhanalaryny reklama edip bolýar. Aňşalar 1 ýa-da 2 dürli reňkler bilen bezelýär.

Prospektler, broşýuralar, listowkalar, ýatladyjylar (pamýatkalar)

Prospektler harytlary reklama etmek üçin ulanylýar. Munda bir haryt, bir topara degişli birnäçe haryt, ýa-da bir kärhananyň çykarýan önümleri reklama edilýär. Prospektlerde, ilkinji nobatda, haryt barada, ýagny onuň tehniki häsiýetleri, ulanmagyň aýratynlykalry, saklamagyň aýratynlyklary we ş.m barada maglumat berilýär.

Azyk harytlary üçin bolsa, şol prospektlerde haýsam bolsa bir nahary taýýarlamagyň usulynyň berilmegi mümkin. Prospektiň teksti uly bolmaly däl, ýeňil okalýan bolmaly.

Prospektde käbir taryhy bolan wakalary, rowaýatlary hem ýazmak mümkin. Mysal üçin, 1703-nji ýylda Pýotr I-iň stoluna, saçagyna entek görülmedik ýimiti-ýaşyl nohudyň guradylan görnüşini äberipdirler, soňra tekst gidýär, ilkinji sözler özüne çekiji. Harplar, suratlar ýönekeý bolmaly. Prospektler- uly bolmadyk list bolup, 2–3 eplemeden ybaratdyr ýa-da kitapça görnüşde tikilen bolmagy hem mümkin. Prospekt broşýura- köplenç önümçiligiň ösüşi, reklama edilýän harydyň taryhy, gelejegi barada maglumatlar hem ýerleşdirilýär ýa-da söwda firmasy barada maglumatlar hem bolýar.

Künjili ak halwa (kg)

Gökdepe halwa (Gara 5 kg)

Gökdepe halwa (Gara 1 kg)

Gökdepe halwa (Alaja 5 kg)

Gökdepe halwa (Ak 100 gr)

Gökdepe halwa (100 gr)

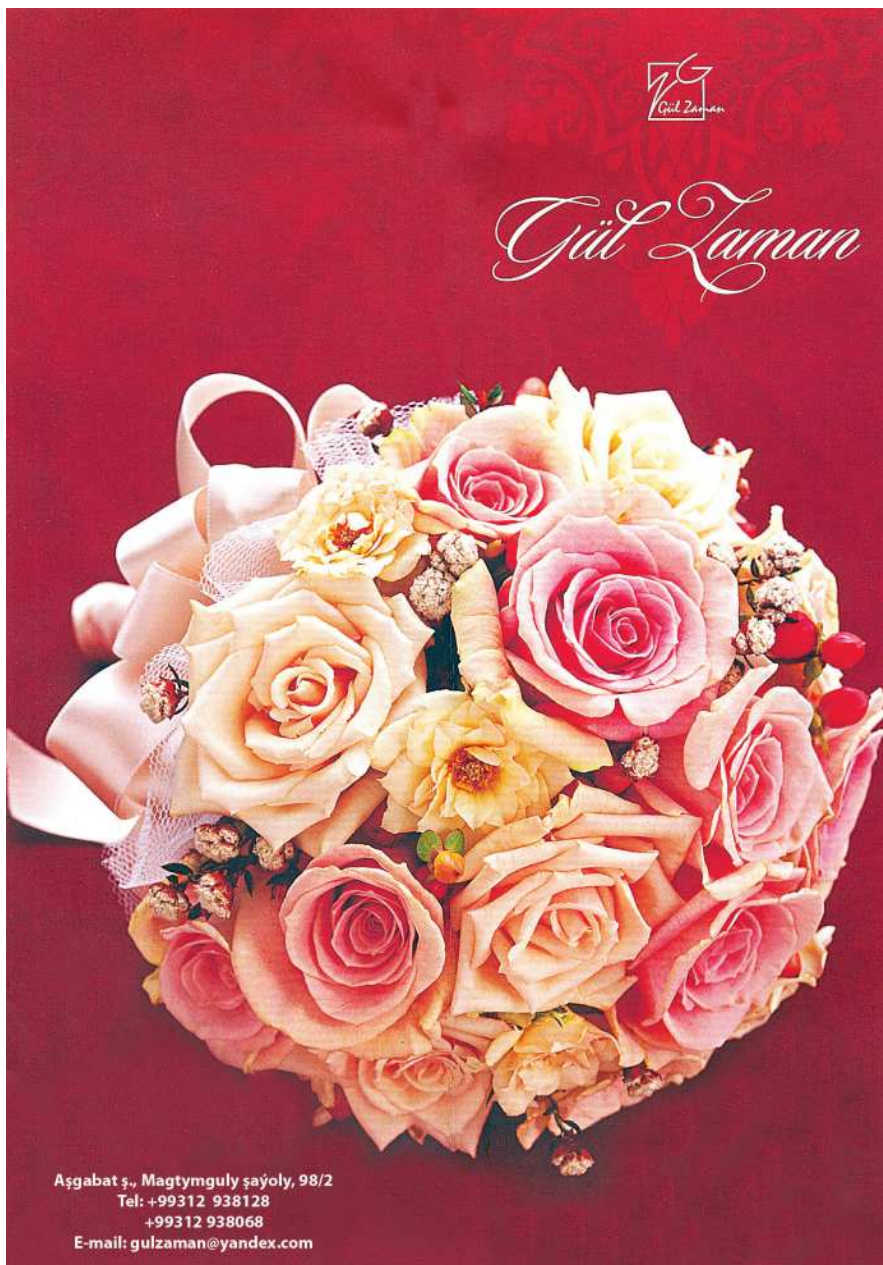
“GÖKDEPE HALWASY”

100 g önümiň iýmit gymmatlygy	
beloklar	g-da 12.7
ýaglar	29.9
uglewodlar	50.6
100 g önümiň iýmit gymmatlygy	516 kkal

Wkladyşlar, gutlag kartoçkalar, haryt ýarlyklary

Reklama wkladyşlar-köplenç harydyň fabrik gabyna, torbalara edilýär. Önümçilik firmalar, kärhanalar köplenç özleriniň täze harytlary barada maglumat bermek, reklama etmek üçin wkladyşy ulanýarlar. Bölek satuw söwda kärhanalary wkladyşy gaýtadan satyn alsynlar diýip ulanýarlar, munda olar ýetip gelýän baýramçylyklar barada habar berýärler («Ýimpaş» söwda merkezi). Mysal üçin, kartoçkalar täze ýylyň önüsyrasynda Täze ýyl mynasybetli guralýan bazarlara çagyrylýandygyny alyjylara ýatladýarlar. Wkladyşlar kiçi möçberli kagyzzan ybarat bolup, bir tarapynda gysgajyk tekst, beýleki tarapynda bolsa surat ýerleşdirilendir. Mysal üçin, bir ýüzünde Garaşsyzlyk baýramyňyz gutly bolsun, beýleki tarapynda bolsa söwda kärhanasyna çagyryş, çakylyk ýerleşdirilen bolmagy mümkin.

Haryt ýarlyklar-alyjy üçin wajyp bolan harydyň häsiýetleri barada maglumatlary özünde saklaýar. Ol harydy nähili saklamalydygy, oňa nähili hyzmat etmeli, şeýle-de harydyň ölçegleri, sorty, bahasy, öndürijiniň nyşany, haçan taýýarlananlygy we ş.m. barada maglumat

berýär. Haryt ýarlyklary özüniň ýönekeýligi, owadanlygy, hakykylygy, formasy bilen tapawutlanmalydyr. Ýokary poligrafiki usulda taýýar-

lanan ýarlyklar, önümçilik kärhanasynyň, onuň öndürýän önümleriniň abraýyny has ýokary göterýär. Mysal üçin, «Ahal» tikin önümçilik birleşiginiň öndürýän geýimleri we olara dakylýan ýarlyklar.

Kataloglar, albomlar

Kataloglar – alyjylary harytlar bilen gaýybana tanyşdyrmak üçin gowy serişde hasaplanylýar, olar köplenç lomaý söwda ýarmarkalarynda, sergilerde ulanylýar. Kataloglar kitap ýa-da bir papkada ýerleşdirilen aýratyn listler görnüşinde bolýarlar. Haryt kataloglary düşündiriş ýazgylary bolan suratlardan ybaratdyr. Tekstdе (ýazgyda) harydyň esasy görkezijileri, reňki, bahasy görkezilendir.

Albomlar haýsam bolsa bir topar harydy reklama etmek üçin ulanylýar. Mysal üçin, «Mebel», «zergärlik harytlar», «sagatlar» we ş.m.

Gaplardaky reklama.

Islendik gabyň maksady haryt daşalanda, wagtlaýyn ammarlarda saklananda ony zaýalaman saklamakdan ybaratdyr, şeýle-de gaplar reklama serişdesi bolup hem hyzmat edýär. Owadan bezelen gap alyjynyň ünsüni hökman özüne çekýär. Gap ýolda, ulagda, öýde öz täsirini alyja ýetirýär.

Türkmen telekeçileriniň her ýyl geçirilýän sergi-maslahatynda ýokarda görkezilen reklama serişdeleriniň köpüsi ulanylýar.

Çeper surat, grafiki reklama we onuň ähmiýeti

Çeper – **grafiki** surat reklamasyna ýörite suratkeşler tarapyndan reňkleriň, flomasterleriň, tuşuň ýardamynda dürli materiallara, kagyzlara, kartona, aýna, mata, plastmasslara çekilen suratlar degişlidir.

Çeper – **grafiki** reklamanyň serişdelerini el bilen ýa-da ýörite trafaret bilen ýerine ýetirýärler. Tiražy köp däl, kahalatlarda diňe bir nusgada bolmagy hem mümkin. Bu serişdeleri ýörite dükanlarda, bezeg kombinatlarynda, ýörite ussahanalarda hem-de dürli reklama agentliklerinde taýýarlaýarlar.

Çeper çekilen grafiki reklama özüniň tiz taýýarlanmagy, reňkleriniň açyklygy, özüne çekijiligi bilen tapawutlanýar. Olary söwda

kärhanalary, önümçilik kärhanalary dürli hyzmatlary reklama etmekde giňden ulanylýarlar. Çeper çekilen grafiki reklama serişdeleri köçeleri bezemekde hem-de reklama serişdesi hökmünde hem ulanylýar. Çeper çekilen grafiki serişdelere wyweskalary (ýazgylar), panno, transparantlar, görkezijiler, baha görkezijiler, plakatlar hem-de ulag serişdelerindäki reklama degişlidir.

Wyweskalary (ýazgylar) – adamlar şäheriň köçeleri bilen barýarkalar, olary harytlar, dükanlar, palatkalar, kiosklar bilen tanyşdyrýar, olaryň haýsy harytlary satmaga ýöriteleşdirilendigi, olarda haýsy harytlaryň satylýandygy barada habar berýär. Diňe dükan ýazgylaryndan – «Süýt», «Çagalar dünýäsi» ýaly ýazgylardan başga-da wyweskalarda surat, haly gölleri, goşmaça tekst bolmagy hem mümkin. Wyweskalardaky suratlar harytlaryň, önüm öndürýän kärhanalaryň nyşanlary, haryt markalary hem bolmagy mümkin. Dükanyň ady söwda edýän harytlary barada giňişleýin maglumat bermelidir. Mysal üçin, süýji-köke satýan dükana «Süýjülik», elektrik harytlaryny satýan dükana «Ýagtylyk», aýakgap dükana «Köwüşjik» diýip nädogry at berýärler. Şonuň bilen birlikde dükanlaryň wyweskalary çylşyrymly bolmaly däl, sözler gysga bolmaly. Mysal üçin, «Iň kiçi çagar üçin niýetlenen harytlar dükany» diýeniňden «Çagalar üçin harytlar», «Uly ölçegdäki aýakgaplar we geýimler» diýeninden «Pälwan» diýlip atlandyrylsa, has talabalaýyk bolardy. Wyweskalary taýýarlamak üçin esasy material hökmünde metal, aýna, plastmassa ulanylýar. Harplar we beýleki bezeg elementleri boýaglardan, penoplastlardan, metallardan taýýarlanylýar. Wyweskadaky tekstler, daşdan, ýakyndan ýeňil okalýan bolmalydyr, şol sebäpli harplar, reňkler, daşdan, uzakdan okap bolar ýaly ölçeglerde bolmalydyr. Elde ýazylan harplary, esasan hem gyşyk ýazylan harplary ulanmak bolmaýar.

Dükanlarda, önümçilik kärhanalaryň ýokarsynda ulanylýan wyweskalary (ýazgylar) bir tipli we individual bolmagy mümkin.

Tipli wyweskalary (ýazgylar) konstruksiýalary, ölçegleri, harplary, reňkleri bilen birmeňzeşrärkdir. Tipli wyweskalary bir tipli dükanlarda ýa-da bir söwda guramasyna degişli dükanlarda ulanylýar. Alyjylary tipli ýazgylara öwrenişýärler we wyweskanyň ýazgysynda

ulanylan harplary, reňkleri görenlerinde şol dükanyň haýsy harytlary satýanyny bilýärler.

Indiidual ýazgylary, wyweskalary ýörite dükanlar ulanýarlar. Mysal üçin, «Güller», «Türkmenhalylyary», «Türkmençakylary».

Panno, transparantlar

Pannolar köplenç dükanyň söwda zallaryny bezemekde ulanylýar, kähalatlarda lomaý-söwda ýarmakalarynda hem ulanylýar (stend). Adatça pannolarda harytlaryň öndüriliş usullaryny ýa-da alynýş aýratynlyklaryny görkezýärler. Mysal üçin, «Hazar» dükany boýunça pannoda deňizde balyk tutmak, ondan dürli görnüşli naharlary taýýarlamak ýaly soraglaryň ýüzlenilýär. Çörek-bulka dükanynda gallaçylaryň zähmeti, oýnawaçlar dükanynda çagalaryň söýüp oýnaýan oýunlary we ş.m. barada ýatlaýarlar.

Köplenç halatlarda pannony surat çekmek ýa-da grafiki usulda taýýarlaýarlar. Bezeg reklama pannony metaldan, zergärçilik, çekanka, reňkli organiki aýnadan ýa-da aplikasiýa usulynda hem taýýarlaýarlar. Surat çekmek usulynda taýýarlanylýan pannolar matanyň ýüzüne, aýna ýa-da göni diwarlara galam, tuş bilen kartona ýa-da watman kagyzlara çekmek bilen amala aşyrylýar. Reklama pannolar söwda zalynyň diwarlarynda ýa-da tekjeleriň yokarsynda, girelgede ýörite ýerlerde ýerleşdirýärler.

Dürli reňkler bilen bezelen pannolar alyjylaryň ünsüni özüne çekýär hem-de söwda zalynyň bölümlerinde goýulan harytlar barada maglumat berýär, söwda zalyny bezemekde hem pannolar uly ähmiýete eýedir.

Transparantlaryň – pannodan tapawutlylygy onuň tekstden ybaratlydyr. Olar adatça 1–2 setirden ybarat bolýar. Uzyn materialyň ýüzüne suratkeşler tarapyndan elde ýa-da trafaret ýardamynda amala aşyrylýar. Tekstler uly harplar bilen reňkleriň ýardamynda ýazylýar, olar köplenç iki taraplydyr.

Reklama transparantlar köçelerde yokarda keseligine, dükanlara girilýän ýerde, söwda zalynda goýulýar. Transparantlary uly şäher söwda edarasynda, uly uniwersal dükanlarda, ýoriteleşdirilen dükan-

larda ulanýarlar. Olar şol dükanlaryň, sergileriň pasyllarda satylýan harytlar, baýramçylyk bazarlary barada habar berýärler.

Görkezijiler. Baha görkezijiler

Görkezijiler diňe bir alyjylara söwda zalynda hereket etmegiň ugruny görkezmän, eýsem reklama serişdesi hökmünde ulanylýar. Olar alyjylara belli-belli harytlar barada habar berýärler. Täze öndürilen harytlar bilen tanyşdyrýarlar. Görkezijilerde harydyň ady, bölümiň ady görkezilýär. Mysal üçin, «Süýji-kökeler», «Balyk», «Iň kiçijikler üçin», «Dynç aljaklar üçin» harytlar käbir halatlarda ýazgylar, suratlar bilen doldurylýar. Soňky wagtlarda görkezijilerde diňe şekil-surat görkezilýär. Ýagny edil köçe hereketindäki ýaly nyşanlar.

Bu simwollar alyjylar tarapyndan gowy kabul edilýär. Bu simwollar käbir ýerlerde, dürli halklaryň wekilleri ýaşaýan ýerde has oňaly hasaplanýlar. Sebäbi görkezijilerde dürli dillerde ýazmak kynçylygy ortadan aýrylýar.

Görkezijileri köplenç kartondan, dykyz kagyздan, plastmassalardan taýýarlaýarlar. Ýazgylary ýazmak üçin boýaglar, reňkler, tuş we flomasterler peýdalanylýar. Görkezijiler harydyň ýanynda goýulýar. Olar ikitarplaýyn bolsa ony ýokardan asýarlar.

3.4. TELEWIZION REKLAMA

Reklama maglumatlaryny ýaýradýjy hökmünde telewizion reklama geçen asyryň 50–60-njy ýyllarynda Ýewropada, ABŞ-da we beýleki ýurtlarda ulanylyp başlandy. Telewideniýe tehnikasynyň ösmegi bilen bu serişde beýleki reklama serişdeleriniň arasynda iň öňdebaryjy hasaplanýar we örän uly rol oýnaýar. Häzir telewideniýä dünýäniň islendik künjeginde tomaşa edilýär we tiz, ygtybarly, anyk, islendik reklama maglumatlaryny adamlara ýetirmäge mümkinçilik döredýär. Telewizion reklamany hemmetaraplaýyn oňalylygy üçin reklamanyň beýleki görnüşleriniň arasynda birinji ýerde goýmak mümkin. Şonuň bilen birlikde ol adamynyň görüş, eşidiş organlary-

na deň derejede täsir etmek bilen reklamanyň beýleki görnüşlerinden düýpli tapawutlanýar. Şeýle-de ol ekranda harytlaryň görnüşlerini, olaryň artykmaç taraplaryny görkezmäge giň mümkinçilige eýedir. Telegörüjiler adatça telegepleşikleri öýlerinde arkaýynçylykda tomaşa edýärler we şol sebäpli olary özleri üçin diýip düşünýärler. Şol sebäpli reklamada berilýän maglumatlary dogrulygyna we dolulygyna kabul edýärler. Reklamanyň bu görnüşi örän täsirjeňdir. Reklamanyň täsirjeňligini ýokarlandyrmak maksady bilen reklamanyň efire çykarylýan wagtyny anyklamalydyr. Bu belli bir topar adamlar üçin niýetlenen bolmalydyr (sazy gowy görýänler, sporta gyzyklanýanlar, awtomobilistler, kinofilmleri tomaşa etmegi halaýanlar, talyplar we ş.m.).

Telewizion reklamanyň esasy düzümleri: şekil, reňk, tekst, saz, dürli sesler we ş.m.

Şekil telewizion reklamanyň esasy serişdesidir. Ol adamlarda gowy pikir döredip we reklama edilýän obýekt barada iň gowy ýatlamalar galdyrmalydyr. Göze görünýän şekilleriň obrazlar, ses, owaz bilen görkezilmegi adamlara öz täsirini ýetirýär. Ulanylýan sözler, göze görünýän zatlar, olaryň häsiýetleri, umuman reklama edilýän zatlar baradaky maglumatlaryň jemini jemleýär.

Telewizion reklamadaky berilýän tekst görkezilýän harydy, önümi görkezmekden başlanýar. İlkibaşda haryt, söwda zaly, sergi zallary we ş.m. reklama etmekden başlanýar. Ýagny tekst telegörüjileriň görýän zatlarynyň üstüni sözler bilen baýlaşdyrýar. Berilýän tekstiň mazmuny ýönekeý adamlaryň özara gürlleşşi ýaly bolmalydyr we adamlar tarapyndan ýeňil kabul edilmelidir. Telewizion reklamada ýazmaça çap edilen tekstleriň ýardamynda köpräk sözleri bermek mümkin. Reklama tekstini okaýan adamyň sesi, onuň sesiniň owadanlygy, beýikligi, pesligi, labyzy, ritmi, reklama tekstini baýlaşdyrýar we adamlaryň keýpine täsir edip, reklamany dolulygyna kabul etmäge mejbur edýär. Reklama bilen bilelikde ulanylýan saz eseri diktoryň (alyp baryjynyň) sesiniň ýanynda äheň döretmek (owadanlyk) üçin niýetlenendir hem-de gysgaça wideorolikleriň aýrylmaz bölegi bolup durýar.

Käbir halatlarda saz reklamanyň esasy agramyny öz üstüne alýar. Käbir ýagdaýlarda mälim reklama üçin ulanylýan sazlar, sesler şol reklamanyň berilýändigini habar berýär. Mysal üçin, her bir telewizion gepeşikleriň özboluşly başlangyjy bolup, şol saz ýaňlananda telegepeşikleriň başlanýandygyny habar berýär. Mysal üçin, «Watan», «Miras», «Ýaşlyk», «TV-4», «Altyn Asyr» we ş.m. edil şol hili reklama edilýän harytlar, önümler üçin hem reklama sazy ýaňlanýar.

Dürli görnüşli ses effektleri- telegörüjiler reklama edilýän harytlary nähili ýagdaýda kabul edýän bolsa, edil şoňa görä saz sesleri ulanylýar. Mysal üçin, saz gurallarynyň ses çykaryş ukybyny görkezmek. Syýahatçylar, deňizde dynç alýanlar üçin niýetlenen harytlar reklama edilende şemalyň sesi, deňiz tolkunlarynyň sesi, guşlaryň jürküldisi bilen sazlar sazlaşykly bolsa has talaba laýyk bolýar. Ýöne ses effektlere ulanylanda gaty seresap bolmaly, sebäbi ýerlikli ulanylmadyk sesiň adamlara ters täsirini ýetirmegi mümkin.

Telewizion reklamanyň žanrlary

Telewizion reklamanyň şu aşakdaky žanrlaryny görkezmek mümkin: reklama edilýän obýekti görkezmek, alypbaryjylaryň teksti okaýan wagty, reklama edilýän obýekti görkezmek, reportaž, ýagny aýdyp bermek, görkezmek, mälim ýerde işleýän adam bilen gürrüňdeşlik arkaly hünärmenleriň çykyşy, teleoçerkler, reklama sahnajyklar, ylmy-amaly teleýaýlymlar, reklama telefilmleri. Telewizion reklamanyň häsiýeti, reklama edilýän obýektiň aýratynlygy bilen belgilenýär hem-de şol reklama haýsy kontingente (synpy aýratynlyk) niýetlenendigine hem-de şu reklamanyň önümizde haýsy meseläni goýanlygyna baglydyr.

Alypbaryjynyň teksti okaýan wagty obýekti görkezmek – bu usul täze harytlar, olaryň aýratynlygy barada köpçüligi tanyşdyrmaga giň mümkinçilik döredýär. Köplenç bu usul telestudiýada ýa-da iş yerlerinde alnyp barylýar. Telealypbaryjy ýa-da iş yerindäki ýörite hünärmen görkezilýän önümi, işi bermegiň aýratynlygy, olaryň taýýarlanylş aýratynlygy, ulanylş aýratynlygy we ş.m. barada gürrüň berýärler.

Täze moda egin-eşikleri görkezmek bilen amala aşyrylsa hem bolýar. Öýde ulanylýan durmuş, elektrik harytlaryny, olaryň işleýşini görkezmek arkaly amala aşyrylsa, has talabalaýyk bolýar. Mysal üçin, täze çykan kir ýuwujy maşynyň işleýşini we ulanylyşyny görkezmek öý hojalykçy aýallar üçin has ynandyryjy reklama bolar.

Reklama reportaży köplenç önüm öndürilýän kärhanadan ýa-da olaryň satylýan ýerinden gurnalýar. Reportaży önümçilik sehinde, taýýar önümleriň ammarlarynda, harytlaryň assortimenti görkezilýän otaglarda, lomaý söwda bazalarynda, dükanlarda, restoranlarda, kafelerde, köçede, alyjynyň öýünde hem almak (geçirmek) mümkin.

Harytlar söwda zalynda reklama edilende, wideokamera söwda zalynda ýerleşdirilýär we her bir alyjy bilen gürleşmäge, söwda zalynda erkin hereket etmäge mümkinçilik döredýär. Bu bolsa öz gezeginde reklamanyň netijeliligini ýokarlandyrýar we reportażyň çynlakaýlygyny, dogruçylygyny ýene bir gezek ynandyrýar.

Häsiýeti boýunça ýokarda belleýşimiz ýaly, hünärmenleri çykyş etdirmek bilen, olar bilen gürründeş bolmaly. Mysal üçin, önümçilik kärhananyň baş tehnologi, baş inženeri bilen gürründeş bolmak bilen ýa-da uly uniwermaglaryň başlyklary, marketing boýunça hünärmenleri bilen gepleşik guramak mümkin.

Eger-de modelýerler, suratkeşler, dizaýnerler bilen söhbetdeşlik guralyp, olar bu geýimleriň aýratynlygy-fasonry, formasy barada maglumat berseler, reklama serişdeleriniň täsirjeňligi has hem dogruçyl bolýar.

Dietelog-berhiz lukman bilen berhizlik iýmitler barada gepleşik geçirilse, onda reklamanyň özüne çekijiligi has ýokary bolýar. Bu ýerde berhiz iýmitler reklama edilse, öz netijesini berýär. Sport harytlary reklama edilende, türgenlerden ol ýa-da beýleki sport harytlarynyň häsiýetleri barada alyjylar eşitse, onda ol has täsirli bolýar.

Telegörüjilere reklama kiçiräk parçalar arkaly görkezilse, ol özünüň oňat netijesini berýär. Telewideniýede reklama üçin ulanylýan plakat – bu reklama edilýän harydyň suraty bolup, şonda ol haryt barada reklama teksti okalýar.

3.5. RADIOREKLAMA WE ONUŇ ÄHMIIÝETI

Radioreklama geçen asyryň 20-nji ýyllaryndan bäri ulanylyp gelinýär. Dünýäniň köp ýurtlarynyň – Ýewropanyň, Amerikanyň firmalary radioreklamanyň alyja uly täsiriniň bardygyny seljerip, radioreklamany giň gerim bilen ulanmaga üns berip başladylar.

Radioreklama – radiogepleşikleriň, onuň tehnikasynyň, tehnologiýasynyň, enjamlarynyň ösdügiçe radioreklamanyň hili, täsiri hem ösüp başlady. Radioreklamanyň ýene-de bir oňaly tarapy, olar millionlap auditoriýaly adamlara gysga wagtyň içinde reklama edilýän harytlar barada maglumat bermek mümkinçiligine eýeligidir.

Radioreklamany islendik ýerde, iş jaýynda, öýde eşitmek mümkinçiligi, diňe bir iş ýerinde däl, eýsem öýde dynç alynýan wagtynda, çay başynda berilýän reklamanyň islendik adam üçin elýeterlidigi bu görnüşli reklamany giň gerim bilen ulanmaga mümkinçilik döredýär. «Owaz» radioýaýlymy muňa mysal bolup biler.

Radioreklamanyň özüni aýratynlykda ýa-da bolmasa başga reklamanyň serişdeleri bilen bilelikde ulanmak mümkin. Psihologiki täsir ediş netijeliligi boýunça radioreklama, telewizion reklamadan pesräk, ýöne eşidiş we ýatda galyş ähmiýeti boýunça ol has ýokarydyr. Reklama materiallar efire şäher ulgamyndan hem-de ýerli radiogepleşikler arkaly uly dükanlarda, («Ýimpaş» söwda merkezi özüniň ýerli radio nokady arkaly), stadionlarda, dynç alyş ýerlerde, sergilerde, ýarmarkalarda, uly bazarlarda hem amala aşyrylýar. Harytlaryň satylýan ýerinde, ulanylanda radioreklama özüniň gowy netijesini berýär, sebäbi alyjy duran ýerinde eger islese şol haryt bilen tanyşyp bilýär, islese ony satyn alyp bilýär. Radioreklamany bölek-satuw söwda kärhanalary, lomaý söwda kärhanalary, bazarlar, önümçilik kärhanalary, birleşikler we firmalar hem ulanyp bilýärler.

Radioreklamanyň esasy serişdelerine tekstler, saz hem-de başgalar degişlidir. Radioreklamadaky tekst reklamanyň esasy manysyny özünde jemleýär, sebäbi radioreklamanyň esasy ideýasyny, pikirini, hem-de maglumatyny diňe sözler bilen berip bolýar.

Reklama diňe adamyň eşidişi bilen baglanyşykly bolanlygy sebäpli, tekst dürs we anyk, sada we täsirjeň, dili düşünikli bolmalydyr. Ýöne düşüniksiz, umumy adamlara ýaramaýan we olar tarapyndan

kabul edilmeyän sözleri ulanmaly däl. Nädogry, täsiri bolmadyk sözler adamyň gaharyny getirýär hem-de öň köp gaýtalanýan, hem-mäni bizar eden «ştap» sözleri ulanmaly däl. Reklama habarlary her bir eşidiji üçin elýeterli, anyk hem-de ynandyryjy bolmalydyr. Reklamanyň ideýasyny, pikirini tekste anyk görkezmeli.

Radioreklamanyň kabul ediş kanuny hökmünde reklama edilýän harydyň adyny 3 gezek gaýtalamak täsir edijiligini güýçlendirýär diýip, netije çykarylýar. Bolmasa adamlaryň reklama edilýän haryt ýa-da hyzmatlar barada doly maglumat alanlygyna güwä geçip bolmaýar.

Saz, ses efektleri käbir ýagdaýlarda ulanylman hem biliner, ýöne köplenç ideýany, pikiri doly düşündirmek maksady bilen ulanylmagy mümkin.

Radioreklamanyň žanrlary

Radioreklama dürli žanrlar boýunça gepleşikleri alyp barmaga mümkinçilik berýär.

Reklama boýunça radio eşitdirişler: bildiriş, radiooçerk, reportaž, interwýu gepleşik görnüşde bolýar.

Radioreklamanyň žanry saýlanylanda reklama edilýän obýektiň häsiýeti öwrenilýär (maglumatyň göwrümi hem-de radioeşidijileriň kontingenti).

Radiobildiriş – bu ýuwaşça saz çalynyp, diktoryň okamagynda gysgajyk bildiriş etmekdir. Bu has ýönekeý, giň ýaýran görnüşli reklamadyr. Radioreklama boýunça gepleşikleri, bildirişleri islendik ýerde geçirmek hem-de şäher we etrapdaky radioulgamdan eşdirmek mümkin. Köplenç radioreklama ol ýa-da beýleki harydyň söwda nokadyna gelenligi barada, täze açylan dükanlar barada bolmagy mümkin. Bildirişiň käbir ýagdaýyny, mysal üçin, dükanyň ýerleşýän ýerini, telefon nomerini, işleýän wagtyňy, diktor alyjylar eşider hem-de özüne bellik edip ýazyp alar ýaly ýuwaşrak okaýar hem-de 2 gezek gaýtalaýar.

Radioçerk – reklama edilýän obýekte giňişleýin häsiýetnama bermäge mümkinçilik döredýär. Şol sebäpli ol harytlara we hyzmatlara, olaryň hiline, aýratynlyklaryna häsiýetnama bermeli bolanda ulanylýar.

Reportaży tiz taýýarlamak mümkinçiligi ony täzeligine, şol durşuna reklama edilýän materialy müşderilere ýetirmäge mümkinçilik berýär.

Radioreportaży söwda zalyndan, önümçilik kärhanalaryň sehin-den gös-göni alyp barmak mümkin. Reportaży alyp baryjydan başga-da, oňa dükanyň ýa-da önümçilik kärhanalaryň işgärleri hem gatnaşýar. Olaryň özboluşly erkin gürrüňleri zaldaky we sehdäki galmagal, ses reklamany has çynyrgadýar, janlandyrýar.

Özara gürrüňdeşlik we interwýu radioreklamada özboluşly orun tutýar. Olar örän köp maglumatlary özünde jemleýär. Radiodiňleýjiler eşider hem-de ynalar ýaly gürrüňdeşleri gaty ynamly gürlletmeli.

Reklama intermediýalar – 2–3 minutlyk radiosahnajyklar bolup, sesiň, gohuň, sazyň ýardamynda radiodiňleýjileri bolup geçýän hadysa gatnaşygy etmekden ybaratdyr. Oýna – intermediýa gatnaşyjylar öz aralarynda oýnanlarynda reklama edilýän obýekti ulanyp oýnaýarlar. Mysal üçin, «Vaniş», bu reklamanyň görnüşinde her bir personažyň häsiýeti, ähmiýeti (görnüşü) uly rol oýnaýar. Olaryň rolunda belli kitaplaryň, multfilmleriň, ertekileriň gahrymanlary çykyş etmegi mümkin. Ilatyň söýgüli artistleriniň sesleri, aýdymlary, sazlary eşidijileriň ünsüni özüne çekýär.

Reklama aýdymjyklar täze harytlary hemmetaraplaýyn wagyz etmek üçin ulanylýar. Köplenç degişme hökmünde ýa-da hemmä belli äheňde ýerine ýetirilýär. Reklama reportažlar, özara gepleşikler, intermedialar, radio boýunça özbaşdak aýratyn gepleşik görnüşde ýa-da güýmenje ýörite gepleşikler, estrada, radiožurnal gepleşikler görnüşde hem alyp barylsa bolýar. Mysal üçin, «Öý hojalykçy aýallar üçin», «Balykçylar we awçylar üçin», «Tomus dynç alýanlar üçin» diýen ýaly temalarda.

Ýörite reklama radiogepleşikler, dürli görnüşli reklama žanrlaryndan düzülip, dürli hili reklama kadrlardan ybarat bolup, her haýsysy 1–3 minut efire goýberilýär. Aýratyn kadrlar diktoryň okaýan teksti ýa-da saz bilen utgaşdyrylyp alnyp barylýar.

Hemme gepleşiğiň dowamlylygy 15–20 minut magnit lenta ýazylyp, ony uly dükanlarda uzynly günün dowamynda birnäçe gezek eştirmek we gaýtalamak bolar.

3.6. ÇYRA – ÝAGTYLYK REKLAMASY

Çyra ýagtylandyrylan reklamalara dürli ýagtylyk çeşmeleri ulanylyp taýýarlanylýan serişdeler degişlidir. Olar dünýäde iň köp ýaýran reklama çeşmeleriniň biri hasaplanylýar. Ýagtylyk reklamasyňy dükanlar, jemgyýetçilik iýmiti kärhanalary, durmuş hyzmat kärhanalary, önümçilik birleşikleri, medeni sport çärelerini geçirýän edara kärhanalar ulanýarlar. Ýagtylyk çeşmesini ulanýan reklama öz häsiýeti boýunça çeper surat reklamasyňa ýakyndyr, ýöne bu reklama özüniň işini garaňky düşmegi bilen başlaýar. Söwdada ýagtylyk reklamasy köplenç söwda dükanlaryň, kiosklaryň, ýerleşýän ýerini görkezmek üçin ulanylýar ýa-da täze açylan dükan barada, täze öndürilen haryt barada, söwda nokadynda elmydama bar bolan harytlar barada, ýerine ýetirilýän hyzmatlar barada habar bermek üçin ulanylýar.

Ýagtylyk reklamasy diňe harytlary reklama etmek üçin däl-de, eýsem, şäheriň köçelerini, magistrallaryny, meýdançalaryny gijelerine owadan görkezmek üçin ulanylýar. Muňa mysal edip, türkmen döwletiniň paýtagty Aşgabat şäherini görkezmek bolar. Aşgabat gijelerine çyralar bilen bezelip, köp harytlary we hyzmatlary reklama etmäge mümkinçilik döredýär.

Şöhle desgalary dürli-dürli bolmak bilen özünüň konstruksiýasy, ölçegleri, niýetlenilişi hem-de tehniki mümkinçilikleri bilen bir-birinden tapawutlanýarlar. Şöhle reklamalaryna wyweskalar (ýazgylar), görkezijiler, pannolar, plakatlar, transparatlar, tablolar degişlidir.

Ýagtylyk çeşmesi hökmünde gaz bilen doldurylan ýa-da elýuminosion lampalar ulanylýar, şonuň ýaly-da nakal lampalar, ýşyklandyryjy neon lampaly turbajyklar hem ulanylýar, köplenç ýagtylyk reklama hökmünde gaz bilen doldurylan aýna turbalar ulanylýar, şol sebäpli bu reklama gaz – ýşyk reklamasy diýip atlandyrylýar. Gaz – çyra ýagtylygyň içinden (inert gazy doldurylan) elektrik zaryadlar geçirilende, olaryň ýagtylanmak häsiýetine eýeligi bilen baglanyşyklydyr.

Senagat tarapyndan neon bilen doldurylan alýumassion aýna turbalary öndürilýär, olar dürli reňkler – gyzyl, sary, mämişi reňkler bilen ýagtylyk saçýan simabyň argon gazynyň howry bilen doldurylan aýna turbalar (aksowult syýa reňki, limon reňki, ýaşyl, açyk gök, goňur) reňkler bilen ýagtylandyrylýar. Gaz bilen doldurylan aýna turbalar häzirki wagtda reňkleriň 20-den gowragyny döretmäge mümkinçilik berýär.

Şöhle reklamalar gozganmaýan (statiski) we gozganýanlara (dinamiki) bölünýär. Gozganmaýan şöhle reklamalaryň düzümleri üýtgemeýär.

Dinamiki (gozgalýan) reklamada harplar, sözler, bezeg düzümleri, paneller şöhläniň zyygiderli ýanyp – sönmegi netijesinde hemişe hereketde bolýar.

Şöhle nokatlarynyň ýanyp-sönmegi we olaryň hereketi ýönekeýje tehnikanyň ýardamy bilen satyjylar, reduktorlar, komutatorlar amala aşyrýar. Ýörite proektorlar ýagtylandyrylyp ulanylýar.

Gozgalýan reklama – tomaşaçylary özüne çekiji, özboluşly, üýtgeşik hasaplanylýar. Şonuň ýaly-da olar üçin köp bolmadyk elektrik energiýasy ulanylýar.

Şöhle reklama serişdeleri ulanylanda esasy ünsi suratlaryň, harplaryň ölçeglerine, reňkleriň biri-birine gabat gelişine, gaz-şöhle enjamlaryň estetiki häsiýetlerine bermeli.

Şöhle reklamasyňyň eskizleri taýýarlanylanda şäheriň binagärlik keşbi, onuň milli äheňi, jaýlaryň ölçegleri, köçeleriň iniligi, ondaky ön ýerleşdirilen reklamalaryň görnüşleri hökmany suratda hasaba alynmalydyr.

Reklamanyň estetiki häsiýetleri – berkidijileriň konstruksiýasy, ekranyň montaj edilişiniň hili, gaz-şöhle turbalaryň berkidilişiniň hili, transformatorlaryň, elektrik simleriniň berkidiliş aýratynlyklary hem uly rol oýnaýar.

Bu meseleler çözülende hökmany suratda suratjyklary saýlamak, harplaryň ölçegleri, sözlemleriň aralary, harplaryň arasyndaky aralyk, reňkleriň özara baglanyşygy uly rol oýnaýar.

Şonuň ýaly-da her bir şöhle reklamasyňyň serişdeleri jaýlaryň umumy arhitekturasy bilen sazlaşykly bolmalydyr. Şöhle reklama serişdelerini ýagyşyň, garyň, ýeliň täsirinden gorap saklamay we şol ýagdaýlarda olary öçürmeli.

Şöhle ýazgylar we görkezijiler

Şöhle ýazgylar iň köp ýaýran reklama serişdeleriniň biridir, olary köplenç bölek-satuw söwdada giňişleýin ulanýarlar. Duragalaryň, tablolaryň, kiosklaryň ýazgylary şöhlendirilýär. Köplenç şöhle ýazgylar dükanyň girelgesiniň ýokarysynda ýerleşdirilýär. Käbir ýagdaýlarda ymaratyň bütin ýokarsyndan uzalyp gitmegi hem mümkin.

Şöhle ýazgylaryň dikleýin ýa-da keseleýin ýerleşdirilen bolmagy hem mümkin. Şöhle reklamalar diňe tekst ýa-da tekst hem surat görnüşinde bolýar. Suratlar teksti açyp görkezýär ýa-da teksti dolduryar, käbir ýagdaýlarda teksti durşuna çalşyp hem bilýär. Ýazgylardaky suratlar, eger-de dükanyň ady ýazylyp, surat bilen şol dükanyň ady bilen baglanyşykly şekil görkezilse has amatly bolýar. Mysal üçin, «Hazar» tolkunlar, «Halylar» dükany.

Ýazgylardaky harplar, suratlar, nyşanlar hemmetaraplaýyn gowy görünmelidir. Munda reňk, harplar, suratlar bir – biri bilen oňaýly sazlaşykda bolmalydyr. Jaýlaryň üstündäki goýlan ýazgydaky tekstleri bütün jaýyň uzynlygyna, harplary süýndürüp ýa-da uzaldyp ýetirmeli däl. Bu ýagdaýda harplar süýndürilen bolsa, oňa aňsat düşünilmeyär.

Şöhle reklamasyňyň gijesine töweregi ýagty bolsa, ol has gowy okalýar we owadan bolýar. Ýazgylardaky ak reňkler soňra ýaşyl, sary, gök we sary-gyzyl, iň soňunda mawy we gyzyl reňkler bilen şöhlendirilse, has göze ýakymly bolýar.

3.7. KINO WE FOTOREKLAMA

Kinoreklama birwagtyň özünde şekil, ses,söz bilen reklamanyň pikirini, ideýasyny tomaşaçylara tiz täsirini ýetirmekde uly ähmiýete eýedir. Giň auditoriýa üçin niýetlenen bolmagy, onuň adamlara uly psihologiki täsiriniň barlygynyň şaýadydyr. Kinoreklama geçen asyryň 20-nji ýyllaryndan başlandy. Kinoreklama ilata täsir ediji reklamanyň esasy görnüşleriniň biridir. Kinoreklama bilen ýörite kinosenagaty meşgullanýar. Kinoreklamanyň terbiýeçilik ähmiýeti hem uludyr, şol sebäpli olara ýokary talaplar bildirilýär. Reklama filmleriň ortaça görkeziliş wagty 1–2 minutdan geçenok. Reklama filmleriň aýratynlygy: ol 30–40 sekunt dowam edýän hem bolsa, ol gutarnykly eserdir.

Reklama filmler diňe kinogörüjileriň ünsüni özüne çekmek bilen çäklenmän, eýsem soňuna çenli, tä kinofilm gutarýança ondan ünsüni aýyrman tomaşa etmäge mejbur etmelidir. Munuň üçin reklama ka-

drlary filimiň soňragynda ýerleşdirilen bolmalydyr, şeýle ýagdaýda tomaşaçynyň ünsi we gyzyklanmasy ondan aýrylanok.

Käbir ýagdaýlarda reklama etmek üçin komediýa sýüžetine, kombinirlenen kino düşürmek usulyna, multiplikasiýa we ş.m. ýüzlenilýär. Her hili ýagdaýda hem reklama filmde esasy zat – bu reklamanyň we reklama edilýän harydyň düýp manysyny açyp görkezmekdir. Reklama filmleriň çeper-tehniki düzümleri hökmünde kinoşekil, tekst, saz, reňk özaralarynda bir-biri bilen baglanyşykda bolmalydyr.

Kinoreklamanyň žanrlary

Reklama kinofilmi dürli žanrlarda bolýar: dokumental, oýun görnüşinde, multfilm, gurjak. Žanry dogry saýlamak reklamanyň netijeliligine täsir edýär.

Dokumental film – bu görnüşli reklama harytlaryň öndürilişini ýa-da onuň ulanylyşyny görkezýär. Alyjylara özüniň kömegini ýetirýän reklama – iň gowy reklama hasaplanylýar

Dokumental filmiň görnüşleriniň birine film-reportaž hem girýär. Ol ýörite önümçilik sehlerinde, dükanyň söwda zalynda, lomaý-söwda ýarmarkalarynda surata düşürmek arkaly amala aşyrylýar.

Gizlin kamera arkaly surata düşürilende – surata düşürilýänler hiç zatdan habarsyz erkin hereket edýärler, bu bolsa reklamanyň manysyny has çynlakaýlaşdyrýar hem-de has ynandyryjyly edýär.

Oýun reklama filmleriň doly çeper filmlerden tapawudy – özüniň gysgalygy, garaşylmaýan ýagdaýlaryň üsti bilen adamlara haryt barada maglumat bermek ukybydyr. Käbir ýagdaýlarda reklama oýunlaryna ady belli artistleri hem surata düşürmek üçin çagyryýarlar. Ady belli artistleriň surata düşmegi adamlaryň ünsüni esasy reklama edilýän obýektden bölmeli däl. Şol sebäpli sahna oýunly reklama filmlerde 2–3 adamdan köp gatnaşygy bolmaly däl. Käbir ýagdaýlarda reklama filmlerine, reklamanyň esasy ideýasyny, öňde goýýan wezipesini açyp görkezmek üçin, elbetde, köpräk adamlary gatnaşdyrsaň hem bolýar, käbir ýagdaýlarda kinotrýuklara hem ýüzlenilse film has ynandyryjy bolýar. Mysal üçin, adamlar ekranda birden peýda bolýarlar we birden hem ýok bolýarlar. Harydyň diňe özleri galyp özbaşyna hereket edýärler, gepleýärler.

Multiplikasion reklama filmler – adamlarda aýratyn duýgy döredýär. Köplenç bu filmleriň obýekti harytdyr. Haryt esasy roly ýerine ýetiriji bolup hyzmat edýär. Onuň daş töweregini ýönekeýleşdirýärler, şol sebäpli tomaşaçylar, diňe haryda üns berýärler. Reklama üçin ulanylýan multfilmlerde suratlary owadanlap bezeýärler. Filmiň soňunda harydyň hakyky özüni görkezýärler.

Gurjak filmler – özüniň häsiýeti boýunça oýun filmlere meňzeş, beýleki tarapdan bolsa, multfilme ýakynrakdyr. Bu ýerde janly artistleriň ýerine gurjaklar oýnaýarlar. Bu filmlerde halk ertekilerdäki gahrymanlar, folklor ulanylýar.

Fotoreklama hem soňky döwürlede giňden ulanylýan reklamalaryň bir görnüşidir. Fotoreklama tiz taýýarlanylşy hem-de hakykylygy bilen tapawutlanýar. Uly formatdaky (ölçeğdäki) fotosuratlar witrinalarda, dükanlaryň söwda zalynda, söwda senagat ýarmarkalarynda, sergilerinde giňden ulanylýar. Lomaý söwdada ýörite harytlaryň suraty düşürilen albomlar ulanylýar.

Soňky ýyllarda ýene bir täzelik – slaýd filmler ulanylyp başlandy. Munda fotografiýanyň hemme mümkinçilikleri ulanylýar, oňa ses hem saz goşýarlar. Yzygiderli çalşyrylýan suratlar, tomaşaça her bir kadrdaýy harytlary doly synlamaga mümkinçilik döredýär.

IV bap

Reklamanyň ykdysady netijeliligini we psihologiki täsirini anyklamagyň usullary

4.1. REKLAMANYŇ YKDYSADY NETIJELILIGINI ANYKLAMAGYŇ USULLARY

Reklamanyň ykdysady netijeliligi halk hojalygynyň aýrylmaz bölegi bolup, ol islendik pudak üçin gyzyklanma döretmelidir. Her bir reklamanyň ykdysady netijeliligi barlanylýp durmalydyr.

Reklamanyň netijeliligi – reklama işiniň dogry meýilnamalaşdyrylyşyny, guramaçylyk meseleleriniň dogry çözülendigini, çykary-

lan çykdaýlary, zähmet serişdeleriniň çykdaýlaryny hasaplamaga mümkinçilik döredýär. Reklamanyň ykdysady netijeliligi baradaky maglumat önümçilik kärhanasynyň ýa-da söwda kärhanasynyň işine reklamanyň edýän täsirini bilmek üçin zerurdyr.

Reklamanyň ykdysady we jemgyýetçilik netijeliligi diýen düşüňjeleri bar.

Ykdysady netijelilik – kärhananyň ykdysady görkezijileriniň üýtgemegi, ýagny girdejisiniň köpelmegi, çykdaýlarynyň azalmagy, söwda dolanşygynyň artmagy, umuman hojalyk işleriniň öňegidişligi bilen anyklanylýar.

Jemgyýetçilik netijeliligi – täze islegleri emele getirmek, alyjylaryň harytlar barada gözýetimini giňeltmek, söwdanyň, önümçiligiň harytlara talaplarynyň ýokarlanmagy. Marketing şertlerinde, ilkinji nobatda reklama jemgyýetçilikde gyzyklanma döretmelidir we ilat üçin hyzmat etmelidir. Eger-de reklama jemgyýetçilik tarapyndan gowy netije gazansa, onda çykarylan çykdaýylar hökmany suratda ykdysady netije hem getirer. Eger-de jemgyýetçilik netijelilik pes bolsa, onda reklama çykarylan çykdaýylary gaýtaryp bolmaz, ykdysady netije gazanyp bolmaz, sebäbi ilat tarapyndan ol kabul edilmeýär, ilatda reklama edilýän önümçilige, haryda, hyzmatlara gyzyklanma döremeýär. Şonuň üçin her hili ýagdaýda hem, ilkinji nobatda, reklama barada jemgyýetçilik netijeliligi anyklansa, soňra ykdysady netijelilik hasaplansa, has talaba laýyk bolardy.

Reklamanyň ykdysady netijeliligi, ilkinji nobatda, haryt dolanşygynyň göwrümini hasaplamak arkaly amala aşyrylýar. Reklamanyň täsiriniň degendigini anyk bilmek üçin, reklama berilenden soň şol harydyň ilat tarapyndan satyn alyş tizligi bilen bilmek mümkin. Elbetde, reklama edilen ownuk-uşak, gaty gymmat bolmadyk zatlara reklamanyň täsirini bu usul boýunça derrew bilmek mümkin. Ýöne gymmat bahaly harytlara reklamanyň täsirini birazrak wagt geçenden soňra hem bilmek mümkin, sebäbi gymmat bahaly zatlary satyn almak üçin alyjy biraz pikirlenýär, öz ykdysady ýagdaýyny hasaplap görýär we ş.m. Alyjy, ilkinji nobatda, reklamanyň üsti bilen täze harydyň öndürilenligini bilýär, soňra ol harydyň hili, häsiýetleri bara-

da gyzyklanýar we şol barada maglumat bilesi gelýär. Şondan soňra alyjy reklama edilýän harydy almak barada, onuň gowy taraplarynyň barlygy barada netije çykarýar we satyn alýar.

Reklamanyň netijeliligini reklama etmezden öň ya-da reklama edilýän wagty, ýa-da soň anyklamak mümkin. Eger-de öňünden anyklyp bolýan bolsa, onda reklama çäreleri has oňaly meýilnamalaşdyrmaga mümkinçilik döredýär. Reklama edilýän döwründe netijeliligi bilmek käbir ýüze çykan kemçilikleri aýyrmak, düzetmek üçin ýardam berýär. Reklama çäreleri geçirilip gutarylandan soňky netijeler gutarnykly netijäni, jemini jemlemek üçin mümkinçilik döredýär hem-de şol netije arkaly öňünden deslapky netijäniň jemini anyklamaga mümkinçilik döredýär.

Reklamanyň netijeliligini yzygiderli öwrenmek reklama işiniň aýrylmaz bölegi bolup durýar. Reklamanyň haryt dolanşygynyň ösmegine eden täsirini bilmek hasapnadaky we gündelik resminamalary çuňňur yzygiderli seljermek arkaly amala aşyrylýar. Bu ýagdaýda reklamadan başga-da harytlaryň satylmagyna harydyň hili, isleg ödeýiş häsiýetleri, söwda nokadynyň ýerleşen ýeri, hyzmat ediş medeniýetiniň derejesi, harydyň bahasy we ş.m. täsiriniň barlygyny hem ýatdan çykarmaly däl. Şol sebäpli reklamanyň ykdysady netijeliligi hasaplanylanda, ýokardaky şertleriň haýsysynyň (reklamadan başgasynyň) söwda dolanşygyna täsiriniň ýetendigi hem göz önünde tutulmalydyr.

Reklamanyň ykdysady netijeliligini, reklamany ulanmazdan öň we ulanylandan soňra ortaça günler boýunça söwda dolanşygynyň mukdaryny deňeşdirmek arkaly hasaplap bolar. Reklamanyň ortaça bir güne täsirini bilmek üçin şu aşakdaky formadaky maglumatlary seljermeli.

№ n/n	Reklama etmezden ön haryt dolanşygy man.	Döwür- däki günler	Reklama edilýän döwürdä- ki haryt dolanşygy man.	Döwür- däki günler	Reklama soňky döwür- däki haryt dolanşygy man.	Döwür- däki günleriň sany	Ortaça bir günki haryt dolanşygy		
							Reklama edilýän döwre çenli, man. %	Reklama edil- ýän döwürde, man. %	Reklama edilýän soňky döwürde man. %

Reklamanyň ortaça günler boýunça haryt dolanşygynyň ösmegine täsiri % hasabynda anyklamak bilen reklama harç edilen çykdajylaryň möçberini reklama netijesinde alnan goşmaça peýdasynyň dolanşygynyň ösmeginiň möçberi bilen deňeşdirilse, has gowy netije bolýar, eger-de alnan peýda reklama çykarylan çykdajylardan köp ýa-da deň bolsa, onda geçirilen reklama çäreleri netijeli diýip hasaplanylýar.

Şeýle-de üstümizdäki ýylyň belli bir ongünlügi, aýy, çäryegi boýunça reklama edilýän harytlaryň satylyşynyň möçberini geçen ýylky reklama edilmedik şol döwürleri bilen deňeşdirmek arkaly hem reklamanyň netijeliligini anyklamak mümkin.

4.2. REKLAMANYŇ PSIHOLOGIKI TÄSIRINI

ANYKLAMAGYŇ USULLARY

Reklama serişdeleriniň psihologiki täsir etmeginiň üstünligi sarp edijileriň sany, şol serişdeleriň adamyň ýadynda galdyran gowy täsiri, ünsi çekmek derejesi bilen kesgitlenilýär.

Reklamanyň adamlara täsirini ýetirenliginiň üstünligini syn etmek, seljermek, sowal-jogap arkaly anyklap bolýar.

Syn etmek usuly reklama serişdeleriniň adamlara edýän aýratyn psihologiki täsirini anyklamak üçin ulanylýar. Bu usul passiwdir, sebäbi syn ediji sarp edijä hiç hili täsir etmän, tersine syny bildirmän alyp barýar. Syn ediji alnan maglumatlary hasaba alýar. Soňra bolsa ol maglumatlar ählitaraplaýyn seljerilýär. Mysal üçin, syn ediji haýsy witrinanyň ýanynda has köp saklanyp durýar, näçe adam witrinany synlap, dükanyň içine girýär, witrinadaky haýsy haryt has köp üns çekýär we oňa nähili isleg bildirilýär, şular ýaly zatlar bellenilýär.

Syn etmek usuly emeli usul däldir.

Reklama serişdeleriniň üstünligine aýratyn baha berlende, ilkinji nobatda, serişdeleriň önünde goýlan maksatlara ýetenligi ýa-da ýetmänligi kesgitlenilýär.

Şeýlelikde satyn alyjylaryň witrina bolan ünsüniň derejesini şu aşakdaky formula bilen bilip bolýar:

$$W = O/P$$

bu ýerde:

W – adamlaryň ünsüni çekmek derejesi.

O – belli bir wagtyň dowamynda witrina üns beren adamlaryň sany.

P – şol wagtda witrinanyň ýanyndan geçen ähli adamlaryň sany.

Dükanyň ulanýan reklama serişdeleriniň täsir etmek derejesi (D) şu aşakdaky formula boýunça tapylýar:

$$D = K/O$$

bu ýerde:

K – reklama edilen harytlary satyn alan adamlar.

O – reklama serişdelerine üns beren adamlaryň sany.

D san 1-e näçe golaý boldugyça, şonça-da täsir etmek derejesi ýokary bolar.

Bellemeli zat: ýokarky formula diňe täze çykan harytlara degişli bolup durýar. Eger haryt täze çykan bolmasa, onda K O-dan köp bolup bilýär. Ähli reklama serişdeleriniň täsir etmeginiň üstünligini toplumlaýyn bahalamak üçin özüňe hyzmat ediş dükanlarda harytlary görüsdirmek we saýlap almak üçin sarp edilýän ortaça wagt hem görkeziji hökmünde ulanylýar.

Bu ýagdaýda 2 sany syn ediji işleýär. Olaryň biri girelgede durup, satyn alyjylara haryt sebedini (korzina) gowşurýar. Onda nomer belenenilen. Şol syn ediji özünde nomeri hasaba alýar we satyn alyjynyň dükana giren wagtyny belleýär. Beýleki syn ediji bolsa töleg edilýän ýeriň ýanynda durup, özünde nomeri, töleg edilýän ýere gelnen wagty we harydy satyn almak üçin sarp edilen wagty belläp alýar.

Syn hadysasy gutarandan soň 2 syn edijiniň maglumatlary bir tablisa girizilip, netije çykarylýar.

Dükanyň reklama bildirişleriniň gazetde çap edilenleriniň üstünligi şu aşakdaky formula boýunça tapylýar:

$$D = K/S$$

bu ýerde:

K – reklama edilen harydy satyn alan adamlaryň sany.

S – dükanda haýsam bolsa bir harydy satyn alan adamlaryň sany.

Eger dükanyň özi reklama edilse, onda reklama edilen döwürde dükana gelen sarp edijileriň sanynyň jemini günde gelýän adamlaryň ortaça sanyna bölmeli. Şonuň ýaly maglumatlary fotoelementleriň ýa-da syn edijileriň ýardamynda alyp bolýar.

Syn etmek usuly ulanylanda birnäçe şertleri göz önünde tutmaly: syn ediliş iş günleri alnyp barylmalı, syn edilşiň dowamlylygy reklama serişdesiniň görnüşine bagly bolup durýar.

Syn etmek usulyndan başga tejribe usuly hem giňden ulanylýar. Bu usul işjeň häsiýete eýedir. Reklamanyň psihologiki täsir edişiniň öwrenilşi emeli şertlerde alnyp barylýar. Eger mysal üçin, syn etmek usulynda diňe harytlaryň tekjede goýluşyna sarp edijileriň garaýyşlary hasaba alynsa, onda tejribe usulynda bolsa, tejribäni geçiriji harytlaryň ýerlerini çalşyp, soňra bolsa sarp edijileriň täsiriniň üýtgeýşine syn edip bilýär. Şeýlelik bilen tejribe geçiriji reklama serişdelerini dürli hili edip üýtgediştirip, soňra bolsa sarp edijileriň garaýşynyň üýtgemegini deňeşdirip, iň amatly ýoly saýlap bilýär.

Reklama serişdesiniň psihologiki täsir etmeginiň tejribe arkaly anyklanylşy aýratynam witrina, gaplanyş, gazet-žurnallardaky bildirişleriň, radio we telewizion reklamanyň täsir etmeginiň derejesini anyklamakda ulanylýar. Meselem, sarp edijä haryt gabynyň täsir edişini barlamak üçin kir ýuwujy serişdäni dürli gaplara salyp göräýmeli.

Žurnallardaky ýa-da gazetlerdäki reklama bildirişleriniň täsir edişini şu aşakdaky tejribe bilen barlaýarlar. Bildirişiň içine prospekt, katalog ýa-da haryt nusgasyny ibermek haýyşy bilen talon birikdirilýär. Şol talony satyn alyjy gyrykyp almaly we söwda guramasyna ibermeli. Onuň salgysy bildirişde görkezilen. Okyjylardan gelen talonlaryň sanyndan reklama beriji bildirişiň üstünligini anyklaýar.

Sowal-jogap usuly hem reklamanyň täsir etmeginiň anyklanylşynyň işjeň usulyna degişli. Bu usul köp iş talap edýär, ýöne ol köp maglumat berýär. Sowal-jogaby anketalary, ýazgy, güründeşlik, radio ýa-da telewideniýe arkaly sarp edijilere ýetirilýär. Alnan jogaplar seljerilip netije alynýar. Sowal-jogap arkaly sarp edijä reklamanyň haýsy görnüşiniň has köp täsir edýändigini anyklap bolýar:

Siz täze harydyň döreýşi barada nädip bildiňiz:

- a) tanyşlardan;
- b) radio, gazet bildirişlerinden;
- ç) dükanyň witrinasyndan;
- d) dükanda harytlara seredip;
- e) teleýaýlymdan.

Sowal-jogaplaryň alnyp barylşy köp wagt we köp adam talap edýär.

Käbir ýagdaýlarda sowal-jogaplary tejribe arkaly alyp barýarlar. Radio we telewideniýe reklamasynyň psihologiki täsir etmegini barlamak üçin studiýa adamlaryň bir toparyny çagyryp, olara sowal-jogap anketasyny doldurmagy hödürleýärler. Onda adamlaryň ýaşı, işi we ş.m. barada sowallar bar. Soňra ol adamlara köp telewizion reklama görkezýärler. Şondan soň her adam her bir reklamanyň özünde galdyran täsiri barada jogap ýazýar.

Reklamanyň psihologiki täsir etmeginiň üstünligi barada maglumatlar onuň adamlara nähili täsir etjekdigini çaklamaga ýardam berýär.

V bap

Satuwy höweslendirmek

5.1. SATUWY HÖWESLENDIRMEGIŇ

GÖRNÜŞLERI WE SERIŞDELERI

Reklama işiniň ýa-da serişdeleriniň ýene-de bir ugry bu satuwy höweslendirmekdir.

Satuwy höweslendirmek bu höweslendirmegiň dürli görnüşlerini we serişdelerini ulanmak, bazarda alnyp barylýan işleri tizleşdirmek arkaly oňyn hereket etdirmekdir.

Bulara: alyjylary höweslendirmek, söwdany höweslendirmek we satyjylary höweslendirmek degişlidir.

1. Alyjylary höweslendirmegiň esasy ugurlary: alyjylara nusgalary paýlamak, gaplary paýlamak, harytlaryň bahalaryny arzanlat-

mak, dürli görnüşli bäsleşikleri alyjylaryň arasynda geçirmek, sowgatlar bermek, lotereýa oýunlaryny geçirmek we ş.m.

2. Söwdany höweslendirmek – satyn alanlygy üçin ýeňillikleri bermek, harytlary mugtuna hödürlemek, araçylaryň işini höweslendirmek (diler), bilelikde reklama işlerini alyp barmak, ilatyň arasynda harytlary ýörite wagyz edijilere baýraklar bermek, araçylaryň (diler) arasynda söwda bäsleşiklerini geçirmek.

3. Satyjylary höweslendirmek – satyjylaryň arasynda «iň gowy satyjy» atly bäsleşigi geçirmek, ýörite satyjylaryň maslahatlaryny geçirmek, baýraklar bermek.

Satuwy höweslendirmek bu – «Marketing» işiniň bir düzümi bolup durýar, bu serişdäni ulanmaga köp kärhanalar, şol sanda önümçilik kärhanalary, distýibiýutorlar (lomaý satyjylar), bölek söwda edijiler, söwda – senagat edaralary isleg bildirýärler we ulanýarlar.

Satuwy höweslendirmek çäreleri reklama bilen utgaşdyrylyp ulanylsa has peýdaly netije berýär. Edara kärhanalar eger-de satuwy höweslendirmek çäresini öz işinde ulanjak bolsa, ilkinji nobatda, öňde durýan wezipäni anyklamaly, soňra bolsa satuwy höweslendirmek çäreleriniň görnüşlerini saýlamaly, meýilnamany düzmeli, öňünden barlap görmeli, durmuşa geçirmeli we ýerine ýetirilişine gözegçilik etmeli hem-de alnan netijeleri bahalamaly.

Satuwy höweslendirmek boýunça wezipäni anyklamak

Satuwy höweslendirmek boýunça anyk wezipe bazaryň görnüşine we öňde goýlan anyk maksada, alyjylary höweslendirmek boýunça ünsi – harydy çalt ulanyjylary höweslendirmek, köpräk uly gaplanan gaplarda satyn alýan alyjylary (uly gaplarda 4–5 kg. kir ýuwyjy serişdeleri yzygiderli alýanlar) höweslendirmek, anyk siziň harydyňyzy ulanmaýan alyjylarda islegi oýandymak, bäsdeşleriň harytlaryny satyn alýan müşderileriň ünsüni öz harytlaryňa çekmek.

Harytlary bölek satyjylar üçin satuwy höweslendirmek: - sizin öndürýän, satýan täze harytlaryňyzy öz bölek satýan harytlarynyň sanawyna goşmak üçin, olary höweslendirmek, haryt ätiýaçlygyny döretmek bäsdeşleri höweslendirmek boýunça görýän çärelerine päs-

gelçilik bermek, bölek satyjylara täze söwda nokatlaryna girmek, açmak boýunça ýardam bermek.

Hususy söwdagärleri höweslendirmek: täze öndüren harytlaryňyzy hemmetaraplaýyn goldalmagyny gazanmaly, müşderileri özüne çekmek üçin we pasyllara seretmezden harytlaryň hemme görnüşini islendik wagt satmaga mümkinçilik tapýanlygy üçin höweslendirmek.

Satuwy höweslendirmegiň serişdelerini saýlap almak, satuwy höweslendirmek meselesi boýunça çözgütler dürli görnüşli çäreleri ulanmak arkaly amala aşyrylýar. Satuwy höweslendirmek boýunça marketing meýilnamasyny taýýarlaýjy bazaryň görnüşini, satuwy höweslendirmek boýunça anyk meseleleri göz önünde tutmalydyr. Şeýle-de bazar konýukturasyna, ulanylýan her bir serişdeleriň peýdalylygyna göz ýetirilmelidir.

5.2. SATUWY HÖWESLENDIRMEK BOÝUNÇA ÇÄRELERE GYSGAÇA HÄSIÝETNAMA

Bulara nusgalar, kuponlar, ýeňillikli gaplamak, baýraklar we ýörite talonlar degişlidir.

Nusgalary paýlamak – bu müşderilere mugt ýa-da dadyp görmek üçin harytlaryň nusgasyny paýlamak. Bu usulda harytlaryň nusgalary aragatnaşyk edaralarynyň üsti bilen, müşderilere dükanlarda paýlamak, satyn alnan harydyň ýany bilen mugt bermek, reklama höküminde teklipl etmekdir.

Kuponlar – bu ýörite sertifikat bolup, alyjylara anyk görnüşli harytlary satyn alanda käbir ýeňillikler berilýänliginiň kepilnamasydyr. Kuponlary aragatnaşyk ulgamynyň üsti bilen, satyn alnan harydyň ýany bilen, reklama bildirişlerine goşmak ýoly bilen amala aşyrmak mümkin.

Bu usul alyjylara mälim bolan harytlaryň satuwyny köpeltmek üçin, şeýle-de täze harytlary satyn almak we peýdalanmak üçin höwes döretmäge mümkinçilik berýär.

Satyn alnan harytlary gaplamak üçin ýeňillikleri bermek – mysal üçin, bir bütewi gapda toplumlaýyn harytlar bir harydyň bahasynda satylýar (diş pastasy we diş şotgasy)

Eger bu usul ýerlikli ulanylsa watlaýynça satuwyň mukdaryny köpeltmekde kupon ulanmak usulyna garanyňda hem has peýdalydyr.

Baýraklar – bu esasan satyn alan harytlaryň daşyndan başga bir harydy pes bahada satmak ýa-da mugt bermek. «Baýragyň» gaplanan harydyň içinde ýa-da daşynda bolmagy mümkin. Eger uly göwrümlü ýa-da köp gezek ulanyp bolýan bolsa «Baýrak» hökminde gabyň özüni hem ulanmak mümkin.

Mugt aragatnaşyk ulgamynyň üsti bilen iberilýän baýraklar – alyjylar eger-de şol harydy, mälim görnüşli harydy baýrak görnüşinde almaga hukugynyň barlygyny subut eden ýagdaýda. Mysal üçin, içgilerde ulanylýan gaplaryň gapaklarynyň iç ýüzünde ýazylan bellik.

Satylýan ýerinde harytlary görkezmek, wagyz etmek

Satylýan we satyn alynýan ýerlerinde harytlary görkezmek, wagyz etmek önümçilik kärhanalarynyň taýýarlan enjamlaryny we serişdelerini ulanmak bilen amala aşyrylýar.

Ýöriteleşdirilen sergileri gurnamak we hünärmenleriň duşuşygy

Türkmenistanyň Söwda senagat edarasy we pudak edaralary, daşary ýurt firmalary bileleşip, ýylyň dowamynda dürli ugurlar boýunça sergiler we ýörite forumlar, ylmy maslahatlar geçirýärler. Şu ýöriteleşdirilen sergilerde her ýyl azyndan 20-ä golaý ykdysadyýetimiziň dürli pudaklarynyň edara kärhanalary, daşary ýurt firmalary özeleriniň öndürýän önümlerini görkezýärler.

Şeýle-de halkara sergiler we forumlar hem yzygiderli geçirilýär. Her ýyl şol sergilere birnäçe mün adam syn edýär. Sergä gatnaşyjylar, elbetde, ikitaraplaýyn bähbitli öndürýän önümlerini satmak, öndürjiler bilen harytlary satyn almak barada şertnamalar baglaşýarlar, biri-birlerini gyzyklandyryýan sowallar boýunça pikir alyşýarlar.

Bäsleşikde lotereýalar, oýunlar

Bäsleşikde lotereýalar, oýunlar alyjylarda özleriniň bagtyny synap görmäge mümkinçilikleri döredýär.

Satuwy höweslendirmek boýunça meýilnamany düzmek (taýýarlamak)

Satuwy höweslendirmek boýunça marketing meýilnamasyny düzüp, birnäçe goşmaça çözgütleri kabul etmelidirler, mysal üçin, höweslendirmegiň yzygiderliligi we çaltlylygy, meýilnamany ýerine ýetirmäge kimler gatnaşyp biljek, höweslendirmek boýunça geçiriljek çäreleri nähili reklama etmeli, näçe wagt dowam etmeli, barlanjak, geçiriljek wagty we geçirmek üçin nähili serişdeler gerek boljak, şularyň hemmesiniň jogaplary meýilnamada giňişleýin görkezilen bolmalydyr.

Höweslendirmegiň çaltlygy. Geçirilýän çäräniň netijeli bolmagy üçin hökmany suratda höweslendirmek mümkinçiliginiň ýagdaýyny göz önünde tutmaly. Dünýä tejiribesine göz aýlasak, onda harytlary gaplanan görnüşde satýan köp firmalar satuwy höweslendirmek boýunça ýörite hünärmenleri saklaýarlar. Olar höweslendirmek boýunça ön geçirilen çäreleriň netijeliligini öwrenýärler we ýokary başlyklara harytlar boýunça has netije berýän höweslendirmek boýunça çäreleri teklipl edýärler.

Gatnaşmagyň şerti – höweslendirmegiň hemmelere ýa-da aýratyn topar adamlara teklipl edilmegi mümkin. Mysal üçin, baýraklary diňe harytlaryň gaplaryndaky utuşlar üçin ulanmak mümkin.

Höweslendirmegiň meýilnamasyny ýaýratmagyň serişdeleri

Bazar bilen iş salyşýan hünärmen höweslendirmek barada taýýarlan meýilnamasyny haýsy ýollar bilen ýaýratmagyň çözgüdini tapmalydyr we ony ýaýratmak üçin hem gyzyklanma döretmelidir. Mysal üçin, satylýan harytlaryň bahasynyň 15%-e çenli arzanladylýanlygy barada habary şol harytlaryň golaýynda ýerleşen dükanlaryň («Ýimpaş» söwda merkezinde ýörite plakatlarda arzanladyşlyk barada ýazylýar), aragatnaşyk bölümleriniň ýa-da reklamanyň üsti bilen ilata ýetirmek mümkin.

Höweslendirmek meýlnamasynyň dowamlylygy

Eger-de höweslendirmegiň meýlnamasynyň dowamlylygy gaty gysga bolsa, onda alyjylaryň köp bölegi teklipe edilýän peýdalary ulanyp bilmezligi mümkin. Uzak möhlet hem bolsa, alyjylaryň gyzyklanmagynyň netijeliliginiň peselmegi mümkin.

Satuwy höweslendirmek boýunça wagty (döwri) saýlamak

Söwdany dolandyryan hünärmenler satuwy höweslendirmek boýunça çäreleri geçirmek üçin möhletleri dogry saýlap almalydyrlar. Şol möhletleri önüm öndürijiler, harydyň hereketini we satuwyny gurnajylar öz işlerinde ulanmalydyr.

Satuwy höweslendirmegiň býujeti

Satuwy höweslendirmek boýunça býujeti 2 usul bilen taýýarlamak mümkin. 1. Bazar işi boýunça hünärmeniň anyk çäreleri saýlamagy we onuň bahasynyň hasabyny çykarmagy mümkin. 2. Çykardajylaryň mukdary umumy býujetiň mälum göterimi boýunça hem bellenmegi mümkin.

Satuwy höweslendirmegi barlap görmek

Mümkin boldugyça satuwy höweslendirmek boýunça serişdeleri we çäreleri höweslendirmek ukyplaryny barlap görmeli.

Satuwy höweslendirmek boýunça meýlnamany durmuşa geçirmek

Her bir kärhana satuwy höweslendirmek boýunça geçiriljek çäreler üçin taýýarlyk we işiň satuw döwri üçin aýratyn meýlnama düzmelidir. Taýýarlyk döwri – çäreleriň başlanmagynyň önüsrasynda edilmeli işler üçin meýlnamany düzmekden taýýarlamakdan ybaratdyr. İşiň satuw döwri – çäreleri durmuşa geçirmek boýunça başlanan wagtdan gutaryan döwrüne çenli wagty öz içine alýar.

Satuwy höweslendirmek boýunça meýilnamanyň ýerine ýetirilişiniň netijelerini bahalamak

Satuwy höweslendirmek boýunça meýilnamanyň ýerine ýetirilişiniň netijelerini bahalamak esasy işleriň biri hasaplanýar. Bahalamagyň birnäçe usulyny ulanmak mümkin. Esasy ulanylýan usullaryň biri satuwyň görkezijilerini deňeşdirmek arkaly amala aşyrylýar. Mysal üçin, Aşgabadýň «Süýt paýdarlar jemgyýeti» satuwy höweslendirmek boýunça çäreler geçirilmänkä, öz önümleri bilen bazaryň 6%-ini tutýardy, çäreler tamamlanandan soňra 5%-e çenli peselipdir we ýene bir az wagt geçenden soňra 7%-e çenli ösüpdir. Munuň esasy sebäbini satuwy höweslendirmek boýunça meýilnamanyň satylýan önümlere täze alyjylaryň tapylandygy bilen düşündirmek mümkin. Çäreler geçirilip tamamlanandan soňra, satuwyň möçberiniň kemelmeginiň esasy sebäbi, alyjylar öňki satyn alan önümlerini ulanandyrlar.

Eger-de satuwyň möçberi satuwy höweslendirmek boýunça çäreler geçirilmezden öňki derejede bolsa, onda çäreleriň diňe wagtlaýynça täsir edenligini tassyklaýar we satuwyň möçberiniň yzygiderli ösmedigini aňladýar. Satuwy höweslendirmek boýunça çäreleriň haýsy topar alyjylara täsir edýändigini we çärelerden soň alyjylaryň özlerini alyp baryşyny bilmek üçin tapgyr çäreleri geçirmek arkaly täsirini bilmek mümkin.

Wagyz işlerini geçirmek

Satuwy höweslendirmegiň ýene-de bir ugry, bu alyjylaryň arasynda wagyz işlerini alyp barmakdyr. Ýaýratmagyň hemme usullaryny ulanmak arkaly bolup biläýjek müşderleriň arasynda wagyz edilýän maglumaty almaga, görkezmäge we eşitdirmäge mümkinçilik döretmek arkaly bu iş amala aşyrylýar.

Wagyz etmek ilat arasynda eýýäm ady belli markaly, ýa-da adaty harytlary, önümleri öndürýän kärhanalar we ş.m. tarapyndan ulanylýar. Mysal üçin, türkmen halyalarynyň artykmaçlyklary barada şu işi geçirmek mümkin.

Wagyz etmegiň has netijeli bolmagy üçin jemgyýetçilik pikiri öwrenilse, has talabalaýyk bolar, şol sebäpli jemgyýetçilik pikirini bilmek, öwrenmek maksady bilen birnäçe serişdelere ýüzlenilýär:

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow ähli halk saýlawy tarapyndan Türkmenistan döwletiniň Prezidentligine saýalanandan soňra, onuň baştutanlygynda türkmen halkynyň, asyrlarboýy arzuw eden Garaşsyz ýurdumyzyň durmuşynda täze galkynyşlar döwri başlandy. Bu döwür täze özgertmeleriň, täze ösüşleriň, ykdysadyýetimiziň hemmetaraplaýyn galkynmagynyň we eziz halkymyzyň eşretli durmuşynyň has-da öňegidişlik zamasynyň nasydyr.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurt baştutanlygyna geçen ilkinji günlerinden başlap, milli ykdysadyýetimiz özboluşly, aýratyn ösüş ýoluny saýlady. Şol ýolda biziň döwletimizde döwrelaýyk bazar gatnaşyklary şertlerinde öz-özüňi dolandýrmak we netije gazanmak her bir kärhananyň önünde goýlan esasy wezipeleriň biri bolup durdy.

Beýik Galkynyşlar zamanasynyň başlanmagy bilen Watanymyzda saýlanan ýoluň ilkinji günlerinden başlap dürli üýtgeşmeler geçirilip başlandy, ýurdumyzda birnäçe täze önümçilik kärhanalary gurylýar we işe girizilýär, ön bar bolan kärhanalaryň durky täzelenilýär we olara daşary ýurt maýa goýumlary goýulýar hem-de täze tehnikalар we tilsimatlar ornaşdyrylýar.

Elbetde, milli ykdysadyýetimiziň şeýle depginde ösmegi bazar gatnaşyklarynda netijeli işleriň durmuşa geçirilmegini talap edýär. Bazar gatnaşyklarynda ýokary netije gazanmak diňe bazar ulgamyna dogry we doly düşünmek we bazara gönükdirilen işi ýokary hilde netijeli ýerine ýetirmek bilen çözülip bilner.

Türkmenistanyň önümçilik kärhanalarynda öndürilýän önümleriň bäsleşlik ukyby gün-günden ýokarlanýar, olara bolan isleg içerki hem-de daşarky bazarlarda has-da köpeliýär. Köp harytlarymyz daşary ýurt bazarlarynda öz orunlaryny tapdylar. «Türkmenistanda öndürilen» diýen ýazgylý harytlaryň ýanyndan indi hiç kim parhsyz geçip bilenok. Şeýle ýagdaýda ýalňyşsyz hereket etmek üçin bazar gatnaşyklary şertlerinde marketinge ýüzlenmek zerurlygy ýüze çykýar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow 2008-nji ýylyň 8-nji fewralynda geçiren Ministrler Kabinetiniň mejlisinde türkmen ykdysadyýetiniň we beýleki ulgamlaryň «Beýik Galkynyşlar eýýamynda» haýsy ugurlar we ýörelgeler esasynda guramalydygy, haýsy işleri, haýsy wezipeleri amala aşyrmalydygy we olaryň üstünlikli çözülmegi barada döwletli, il-ýurt bähbitli meselelere seredip geçdi we her bir ministrligiň, her bir pudagyň önünde anyk wezipeleri goýdy.

Ýurt Baştutanymyz halk hojalyk pudaklarynyň hemmetaraplaýyn ösmegine uly üns berýär we pudaklaryň önünde goýýan aýdyň wezipeleri ykdysadyýetimiziň gelejekde gülläp ösmegi üçin aýdyň ýoldur.

Hormatly Prezidentimiz 2008-nji ýylyň 8-nji fewralynda geçiren Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlisinde Türkmenistanyň dokma toplumynyň ykdysadyýetimize uly goşant goşýandygyny bellemek bilen, dokma toplumlaryň önümleriniň dünýä bazarynda bäsleşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we harytlaryň eksportynda toplumyň paýyny artdyrmak, dokma önümlerini ýerlemek boýunça ösen marketing gullugyny döretmek, eksporta gidýän taýýar önümleriň möçberlerini artdyrmak, dokma önümlerini öndürmekde we eksport etmekde hususy telekeçiligi ösdürmäge ýardam etmek gerek diýip nygtady.

Hakykatdan-da haryt öndüreniň bilen onuň hereketini (satuwyny) ýola goýmasaň, ondan hiç hili peýda almak mümkin däl. Şol sebäpli her bir kärhananyň, pudagyň ýolbaşçysynyň marketinge ýüzlenmegi hökmanydyr. Elbetde, biziň döwletimiziň bazar ykdysadyýetine geçiş döwriňiň özboluşly manysy bardyr we biziň bazarlarymyzyň ulgamy beýleki daşary ýurt bazarlaryndan düýpli tapawutlydyr. Şoňa

laýyklykda biziň şertlerimizde bazar bilen işlemegiň aýratyn ýoly saýlanmalydyr. Ol biziň milli, medeni, taryhy, ykdysady, syýasy hatda howa şertlerimizi we halkymyzyň ahlak – gylyk häsiýetlerini nazara alyp, marketing çärelerini durmuşa geçirmekligi bazar işine gatnaşyjylardan talap etmelidir.

Elbetde, dünýä standartlaryna gabat gelýän önümleri öndüräýmek aňsat iş däl, ýöne dünýä bazarlarynda bäsleşip, ondan üstün çykyp, ol harytlaryň alyjysyny (bazarda ornuny) tapanmak hem gaty kyn. Şol sebäpli döwlet Baştutanymyz häzirki zaman marketingine esaslanyp, dünýäniň sarp ediji we harytlar bazarlaryna toplumlaýyn seljermeleriň birsyhly geçirilip durulmagynyň zerurlygyny belleýär.

Bazar gatnaşyklary şertlerinde önümleri öndürýän, dürli hyzmatlary ýerine ýetirýän we beýleki kärhanalarda Marketing gullugynyň ýola goýulmagy we onuň kömegi bilen dürli görnüşli marketing maglumatlaryny toplap, yzygiderli seljeriş geçirmek hökmany işleriň biridir.

Bazar şertlerinde halk hojalygynyň ähli pudaklarynda we şol sanda hususy ulgamdaky kärhanalaryň hem amala aşyrylan hojalyk işlerinde marketing maglumatlaryna uly üns berilýär, maglumatlar hojalygy ýöretmekde iň gymmatly serişdeleriň biri bolup durýar. Ýygnaýan marketing maglumatlaryny seljermek esasynda kärhanalar öz önümçiligini ýola goýýarlar, ýokary hilli önümleri öndürýärler, hyzmatlary ýerine ýetirýärler, öndürilen önümleri ýerleýärler, özläriniň girdejilerini artdyrýarlar, peýda alýarlar we beýleki maliýe, ykdysady netijeleri gazanýarlar.

Türkmenistanda marketing işleriniň ýüze çykmagynyň özboşlygy, aýratyn möhüm orny bardyr. Marketing dersi XX asyryň başlarynda dörän daşary ýurt dersleriniň biri hökmünde görkezilse hem biziň halkymyza ol gadymyýetden bäri tanyşdyr.

Gadymy döwürde Orta Aziýanyň meşhur Gündogar bazarlarynyň ady belli Ýüpek ýolunda merkez bolandygy biziň ählimize mälimdir. Biziň ata-babalarymyz hem şol bazarlara öz öndüren önümlerini çykaryp, bazar bilen işlemegi başarypdyrlar. Bazar bilen işlemegiň özi hem marketingdir.

Häzirki döwürde her bir hojalyk işiniň esasy ugry ýokary netijeleri gazanmaga gönükdirilen bolmalydyr. Şonuň üçin biziň pudaklarymyzyň köpüsinde marketing bölümleri açyldy we işe girizildi.

Biziň ilatymyzyň marketingi öwrenmegi sarp edijä ýa-da öndürijä bazarda özüni dogry alyp barmaga mümkinçilik döreder.

Marketing önümçiligiň we söwdanyň ýokary girdejisini, tiz we amatly hereketini hem-de marketing kommunikasiýasyny, islegiň doly kanagatlandyrylmagyny üpjün edýän ulgamlaryň nukdaýnazarasaslanyp, sarp edijilere gözükdüriji esasynda önümi öndürmegi we ýerlemegi dolandyrmak maksatnamalaryny durmuşa geçirmegiň hereketidir. Marketinge dürli-dürli kesgitleme bermek mümkin, biziň pikirimizçe, has ýönekeý, sada dilde aýdanymyzda, marketing bu sarp edijileriň bähbitlerini göz önünde tutup, bazarda gürrüňsiz satyljak önümi öndürmek we ýerlemek arkaly girdeji gazanmakdyr.

«Marketing» iňlis dilinden terjime edilende «Market» – bazar, «ing» goşulmasy bolsa öwrenmek, ýagny «Bazary öwrenmek» diýen manyny aňladýar.

I bap

Etika, estetika we psihologiýa barada düşünje

1.1. ETIKA BARADA DÜŞÜNJE

Etika – ahlaklylyk, tertiplilik, terbiýelik, gylyk-häsiýetlilik, edep-ekramlylyk baradaky ylymdyr.

Bir-birini goldamak, adalatlylyk – ahlaklylyk etikanyň esasy düzümleri hasaplanýar.

Etiket adamlaryň özlerini alyp barmak baradaky – tertip-düzgünleri baradaky, başga adamlar bilen aragatnasykda bolanynda özlerini alyp barmak baradaky kadalarynyň jemidir. Mysal üçin, adamlar bilen aragatnaşyk etmegiň düzgünleri, aýratynlyklary, olara ýüzlen-

mek, salamlaşmak, köpçülük yerlerinde özünü alyp barmak, geým geýmegiň aýratynlyklary barada giňişleýin maslahat berýän ylymdyr.

Marketing (bazar işi) bilen baglanyşykly meselelerde, alyjylar bilen baglanyşykly meselelerde, alyjylar bilen satyjylaryň, öndürijileriň özaralarynda gatnaşygy hemmetaraplaýyn ýola goýmakda etikanyň ähmiýeti örän uludyr. Dogrudan hem, etiket biziň hemme taramyzy, özümiziň islendik hereketimizi öz içine alýar. Mysal üçin, iň bärkisi adam hereket edende, ýatanda, turanda, aýak üstünde duranda hem onuň durşy, ýatyşy, hereketi belli bir etiki formalara gabat gelmelidir. Mysal üçin, siz özüňiz bilen gepleşip duran adam bilen ýüzbe-ýüz durup, mylakatly gepleşseňiz gowy bolarmy ýa-da siziň bilen gürleşip duran adama yzyňyza seredip gürleşseňiz nähili bolar? Etika boýunça esasy üns gürrüňe, gepleyiş düzgünlerine berilmelidir. Mysal üçin, mylakatly ýüzleniş adamlarda saňa bolan hormaty döredýär: «Salowmäleýkim», «Mümkin bolsa bagyşlaň», «Gijäňiz rahat bolsun», «Işdäňiz açyk bolsun» diýen sözleri eşitmek adamlar üçin örän ýakymlydyr.

Göz gyrpmak iň ýakyn adamlaryň arasynda bolup biler ýa-da islendik adamyň egnine kakyp bolanok, bu hereketleri gaty ýakyn, elmydama bile işleşip, iýip-içip ýören, gaty öwrenişen adamyň bilen edip bolýar – eger-de siz bilen gaty tanyş bolaýmasa göz gypmak ýa-da onuň egnine kakmak bolanok. Esasan hem ýaşy uly, ýa-da ýokary işde, öziňden ýokary işde işleýän adamlara asla göz gypmak bolanok. Göz gyrpmaklyk haýsam bolsa bir zadyň gepleşik arasynda syry gizlemeklik, ýa-da gürrüň arasynda bir zady duýdurmak maksady bilen adamlarda bolup geçýän hadysadyr, ümdür.

Her bir jemgyýetiň özara gatnaşyş düzgünleri bar. Şol düzgünler şol jemgyýetiň medeniýetini hem-de jemgyýetçilik gurluşyny belgileýär.

Etiket (fransuz dilinden terjime edilende – «ýarlyk etiketka») – ýagny adamlar bilen aragatnaşyk edilende ýüze çykyan tertibiň düzgünidir. Etiketi ýerine ýetirmekde ony alyp barmagyň formasy örän wajyp meseledir.

Hünärmeniň etiketi her bir adama deň derejede bolmalydyr, ýagny hormatlamak, hyzmat etmek derejesi, iş salyşýan adamlaryň bolşy,

işi, onuñ wezipesi, abraýy gyzyklanma döretmeli dälidir. Islendik ýagdaýda hem – terbiýe, tertip-düzgün, adamlar bilen mylakatly bolmak hünärmene mahsus bolmalydyr.

1.2. ESTETIKA WE ONUŇ ÄHMIÝETI

Bazar ykdysadyýeti şertlerinde marketingiň ahmiýeti gün-günden artýar. Esasan hem ýurdumyzda gurulýan kuwwatly önümçilik kärhanalaryň ösmegi, ilatyň sarp edilýän harytlara isleginiň artmagy, daşary ýurt bazarlaryna harytlary, önümleri çykarmak meselesiniň örboýuna galmagy bazarlarda işlemegiň çylşyrymlaşmagyna alyp barýar. Bu ýagdaýda ýalňyşsyz işlemek esasy wezipe bolup durýar. Marketingiň öňde durýan köp wezipelerinden biri hyzmatlaryň medeniýetini ýokary götermekden ybaratdyr. Marketingiň medeniýeti köptaraplaýyn bolup, bu bazar bilen işleýänleriň ýokary ussatlyklary, olaryň özüni alyp baryşy, medeniýetli hyzmat edişleri, müşderiler bilen mylakatly bolmagy, olara ünsli garamaklygy, reklama işiniň doly ýola goýulmagy, söwda kärhanalarynyň we işgärleriniň etiki we estetiki daş görnüşleri bilen baglanyşyklydyr. Şol sebäpli bazar bilen işleýän hünärmenleriň özlerini estetiki taýdan terbiýelemek meselesi iň wajyp meseleleriň biridir.

Estetika bu adamlaryň hakykaty estetiki we medeni taýdan düşünişip öwrenmegi baradaky ylymdyr.

Estetika grek dilinde «estezis» – duýmak, syzmak diýen manylary aňladýar. Hakykata estetiki taýdan düşünmek diýilip, adamlaryň gurşap alan älem, zatlar bilen aragatnaşygy netijesinde we zatlaryň, predmetleriň we gursap alan älemin hakykatdan häsiýetlerine düşünmeklerine we baha bermeklerine aýdylýar.

Estetiki duýgy – syzgy adam synalary tarapyndan estetiki hadysalaryň adam aňynda düşünje hökmünde berkemegidir. Düşünje – bu dürli predmetleriň görnüşleri, häsiýetleri barada netije çykarmakdyr. Mysal üçin, gyzyly reňk, ys, şar görnüşli şekil.

Estetika baha bermek – adamlaryň özüniň dürli predmetlere, gurşawda bolup geçýän hadysalara estetiki garaýşyna aýdylýar.

Ýöne estetiki taýdan baha berilýän predmetiň hem estetiki häsiýetleri, bahalaýan adamyň hem estetiki duýgulary ýeterlik bolmalydyr. Eger-de predmet ýa-da hadysa adamlarda kanagatlanma, begenme ýa-da bolmasa gynanç, ýarawsyzlyk duýgularyny döredýän bolsa, onda olar adamlara estetiki duýgyny oýaryp bilýärler we şol adamlar ol predmetlere baha bermäge ukyplydyr (mysal üçin, owadan mebel). Marketing boýunça hünärmenleriň bazara çykarylan ýa-da täze öndürilýän harytlara estetiki baha bermäge mümkinçiligi we tejribesi bolmalydyr. Şol sebäpli siziň bazar öwrenijileriň estetikanyň nazaryýetini, häzirki öndürilýän we bazara çykarylýan harytlara hemme tarapdan estetiki bahalamaga ylmyňyz, bilimiňiz ýeterlik bolmalydyr.

Estetika ylym hökmünde 2,5 müň ýyl mundan ozal, ýagny gulçulyk döwründe emele gelipdir. Ýöne owadanlyk barada, onuň çeşmeleri, ýaşaýyş formalary baradaky oý-pikirler ilkidurmuş jemgyýetinde emele gelipdir. Mysal üçin, adamlaryň aňyndaky haýsydyr bir güýçli mifologiýa parahatçylyk, bagt, şadyýanlyk paýlapdyr.

Estetika barada pikirler – owadanlyk barada nazaryýet gadymy grek akyldarlarynyň filosofiki eserlerinde duş gelýär, owadanlyk örän gowy, örän oňat zatlar barada ilkinji nazary düşüňjeleri bermekçi bolan alym filosof, matematik, astronom Pifagordyr, ol biziň eýýamymyza çenli bolan VI asyrdaky ýaşap geçipdir.

«Estetika» sözi – gadymy grekçeden-«estezis»-duýmak-ýagny adamlaryň dünýäni hemme duýgulary bilen duýmak bilen kabul etmegi, ahyrky netijede bolsa dünýäniň owadanlygyny dolulygyna duýmak we ony sungat hökmünde kabul etmek 1735-nji ýylda nemes filosofy Aleksandr Gotliw tarapyndan teklip edilipdir, şondan bäri hem estetika özbaşdak ylmy ders hökmünde kabul edildi.

Estetika özüniň taryhynda birnäçe döwürlerden geçdi:

Antik estetikasy – bu gulçulyk döwrüniň iň ýokary derejeleriniň öz içine alan estetiki pikirlerdir. Şu döwürden başlap estetikanyň soňky ugurlary hem döräp başlady, antik estetikasy gadymy Gresiyanyň çeper aň-pikirleriniň durmuşynyň öz içine alýar. Grek antik estetikasyň düýbünü tutujylaryň biri filosof Demokritdir. Ol «artykmaçlyk ýa-da kemçilik maňa ýaramaýar» diýip ýazýar.

Orta asyrlaryň estetikasy – bu döwrüň estetikasy beýleki sungatlar ýaly idelogiki we dini taraplaryna ugrukdyrylan bolupdyr. Orta asyryň estetikasynyň nazaryýetçileriniň esasy Foma-Akwinskiw (1225–1274 ý.) owadanlygyň hudaý tarapyndandygyny ündäpdir, hudaý hemme zady döredýär we oňa owadanlyk berýär diýen nazaryýeti öňe sürüpdir.

Täzeden döredilmek döwrüniň estetikasy

Ol çeperçilik tejribesi bilen tebigy bilimleriň ýakyn arabaglanşygyn-da emele geldi. Dünýä belli hudožnik Leonardo da Winçiniň (1452–1519 ý.) aýtmagyna görä, owadanlyk predmetleriň (zatlaryň) häsiýetlerindedir, olaryň bölekleriniň biri-biri bilen baglanşygyn-dadyr, reňk we ses öwürşinlerindedir.

Hakykatyň adam tarapyndan estetiki özleşdirilmegi

Bu predmetler (zatlar) – adamlaryň dürli görnüşli hadysalary, ýüze çykmalary, özünüň kabul edip bilijilik ukybyna görä hakykaty kabul edip bilijiligi we dünýä düşünişidir.

Estetiki kabul etmek, düşünmek adamyň predmetler, zatlar bilen gös-göni galtaşmagy netijesinde – duýuş organlarynyň göz, eşidiş ýar-damynda duýmagyna-bilmegine aýdylýar. Adamlaryň predmetleriň hakyky häsiýetlerini we hadysalaryny kabul etmegine mälim emosiýa – kabul edililigiň aýratynlygy diýilýär. Adamda emosiýanyň ýüzlerçe görnüşi bardyr, olardan biologiki – pes, – ýokary we iň ýokary ruhy duýgurlygy görkezmek bolar.

Emosiýa-duýgurlyk derejesi

Biologiki duýgurlyk adamlara dogulandan berilipdir, haýwanlar-da hem biologiki duýgurlyk bardyr. Ruhy-duýgurlyk diňe adamlara degişli bolup, adamlaryň şahs bolmagynyň esasy şertidir.

Eger-de adam köp wagtyň dowamynda emosional ýagdaýda bol-sa, onda onuň keýpi gowy hasaplanyp, ol ýagdaýa estetiki duýgulary başdan geçirmek diýilýär, şonuň bilen birlikde estetiki duýgy biolo-giki emosiýa hem täsir edýär. Mysal üçin, Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda Sowet Soýuzynyň adamlarynyň gahrymançylygyny öňe sürüp, urşujylarda bar bolan agyryny, gorkyny aýryp bilipdirler, me-deniýet we sungat işgärleriniň esgerleriň önünde çykyş etmegi şol wagtky kynçylyklary ýatdan çykarmaga mümkinçilik döredipdir.

Hojalyk harytlary satylýan dükanda 3 sany alyjy bir zatlar almakçy bolýar, alyjylardan biri sizde «naftalin» barmy diýip sorayar, satyjy alçaklyk bilen «ýok» diýip jogap berýär, ýerine başga zat ýokmukan, «bar güýä garşy», ony nähili ulanmalyka, «bilmedim» diýip, satyjy jogap berýär. Şol wagt alyjylaryň biri gürrüňe goşulýar, alyň-alyň, ony hasa düwüp geýimli şifonerde goýmaly, soňra 3–4 günden taşlamaly, güýäniň ýekejesem bolmaz, 3-nji alyjy «naftalini» bütün tomus saklamaly diýip, gürrüňe goşulýar. Onda näme «antimol» «naftolinden» güýçli, beýle artykmaçlygy ýokdurla diýip, ýene-de 3-nji alyjy gürrüňe goşulýar, ýylgyrýar. Eger şeýle bolsa satyjy onuň artykmaçlygy barada düşündirerdi. Eger-de satyjy ol tabletka barada bilmeýän bolsa, onda ol gowy däl, gowusy men «naftalin» tabletkasyny gözläýin diýip, dükandan çykyp gidýär. Görüp otursak, satyjy hiç hili uly ýalňyşlyk goýbermedi. Ýöne onuň esasy ýalňyşlygy haryt bilen alyjyny duşuryp bilmedigindedir, alyjy diňe medeniýetli bolman, ol haryt häsiýetleri barada maglumatlary köpräk bilmelidir.

II bap

Marketingde psihologiýa we onuň mazmuny, wezipeleri

2.1. PSIHOLIOGIÝA BARADA DÜŞÜNJE

Psihologiýa – bu psihika (adamyň ruhy-duýgusy ýaly manyny aňladýar) barada onuň emele gelişi, bolşy, ösüşi baradaky ylymdyr.

«Psihika» – «psýühe» diýen grek sözünden gelip çykandyr, ýagny ruh diýen manyny aňladýar. Adamyň psihiki durmuşy (ruhy) ýaşayşy yzygiderli psihiki ruhy duýgularyň emele gelmek zynjyryjyndan ybaratdyr. Adam bir zatlary ýatlaýar, bir zatlar barada pikir edýär, nämendir bir zady duýýar, şularyň hemmesi psihiki ýüze çykmaldyr. Bular umumalaşdyrylyp, olara «psihika» diýilýär. Müňýyllyklaryň dowamynda adamlar adam aňy, ýat, duýgy, häsiýet ýaly zatlara aň ýetirip bilmändirler. Häzirki zaman ylmy «psihikany» nähili düşündirýär.

Psihika – bu adam beýnisiniň bizi gurşap alan dünýäni hakyky edip görkezmegidir. Adam beýnisi diňe hakykaty, bolşy ýaly, aýna dek görkezip biler. Eger-de adam beýnisi kesellese, mysal üçin, adam beýnisiniň iki gapdal gabygy kesellese adamyň gepine düşünilmeýär, aýdym-saza düşünmän başlaýar. Şeýlelikde adamyň kellesindäki beýni, ýagny nerw sistemasy (ulgamy) psihikanyň esasy organy bolup durýar.

Psihika diňe janly organizmlere degişlidir. Organizm näçe çylşyrymlaşa, şonça-da onuň psihikasy hem çylşyrymlydyr. Ýokary derejeli psihiki durmuş diňe adamzada degişlidir. Adamlaryň psihiki ýaşayşy haywanlaryňkydan hil derejesi bilen tapawutlanýar. Adamlaryň pikirlenmäge, önünde mälum bir meseläni goýmaga, ony çözmäge, döretmäge ukyby bardyr. Adamyň aňy okamaga, bilmäge döretmäge ukyplydyr.

Marketing şertlerinde psihologiýanyň ähmiýeti – bu özbaşdak pudagyň psihologiýasy bolup, munda marketing işleriniň özboluşly taraplary, hünärmenleriň psihologiki aýratynlyklary öwrenilýär.

Marketingiň esasy düzümi bolan söwdanyň psihologiýasynyň wesipelerinden biri dükanyň söwda işgärleriniň ilatyň islegini öwrenip, olary doly derejede kanagatlandyrmakdan ybaratdyr. Munda her bir alyjynyň haryda bolan garaýşy, her bir adamyň aýratynlygy, onuň häsiýeti, islegi we başga ýagdaýlar göz önünde tutulmalydyr. Mysal üçin, psihologiki sebäpleriň biri-ilatyň haýsydyr bir haryda isleginiň emele gelmegi – başgalar ýaly geýinmeklik islegi, mysal üçin, moda kowalaşmak – ol haýsy hem bolsa birine meňzeş bolmagy, ýa-da şol modaly eşiği edinmekligi öz önünde maksat edip goýýar.

Moda – bu belli bir döwrüň belli bir wagty üçin geýimler bolup, ondaky üýtgeşmeler-reňkler, fason-formalar boýunça özgerişikleriň, görnüşleriň ýokary derejesidir.

Söwdanyň psihologiýasy – haryt satyn almaga mümkinçilik döretmekden ybarat. Mysal üçin, alyjylara harydyň reňki psihologiki täsir edýär. Ýöne reňkiň ýaş aýratynlygyna görä dürli psihologiki täsir etmegi mümkin: Ýaşlara açyk, dok gyzyl, sary, narynç, ýaşuluraklara sowuk reňkler, ýaşyl, gök we ş.m. ýaraýar.

Psihiki hadysalar

Üns – bu belli bir obýekte gönükdirilen aňdyr. Eger-de adam özüniň aňyny edip oturan işine doly gönükdirmese ýalňyşýar. Mysal üçin, satyjy üçin esasy üns: alyjy, haryt, gürründeşlik, özüniň pikiri, arzuwy, ýagny belli bir wagtda özi üçin gerekli bolan zatlar (pikirler, ünsler). Satyjynyň ünsi esasan harytlary witrinada ýerleşdirýän, alyjylara hyzmat edýän wagtlary ýüze çykýar. Satyjynyň esasy wezipeleriniň biri alyjynyň ünsüni haryda çekmekdir.

Duýgy – duýgynyň hasabyna biz reňki, formany, ululygy, sesi, sýs duýýarys. Daşky duýgy, içki duýgy, hereketlenýän duýgular adamda bardyr. Daşky duýgy – bu görmek, eşitmek, tagam bilmek, ten duýgusydyr.

Içki duýgy – bu açlygy, suwsuzlygy, ýürek bulanma we ş.m. duýgulardyr.

Hereketlenme duýgusy – bu hereketiň duýgusy bolup adam teniniň daşky gurşawdaky ýagdaýdyr. Harytlara bolan isleg hemme duýguda ýüze çykýar. Mysal üçin, dürli görnüşli azyk önümlerini satyn almak içki duýga baglydyr.

Kabul etmek netijesinde adam aýratyn predmetler barada maglumat alýar. Kabul etmek - bu predmetleriň adam organyna täsiri netijesinde psihiki hadysalary kabul etmek derejesine aýdylýar. Mysal üçin, matany göreniň ýeterlik däl, ony elläsiň, mynçgalap, dartyp görmek islegi döreýär.

Ýat – bu adamyň başyndan geçirenleridir. Ýatlamak – duýgularyň adamyň ýadynda galmagydyr.

Öz pikirini sözler bilen ýalňyşsyz düşündirmäge çalyşmaly, sözleri nädogry ulansaň adamlaryň gaty görmegi mümkin, köp halatlarda satyjy bilen alyjynyň arasyndaky düşünişmezlik alyjynyň ýa-da satyjynyň nädogry söz aýtmagy netijesinde emele gelýär. Mysal üçin, alyjy: – Sizde şöhlatlaryň haýsy görnüşleri bar. Satyjy: – Witrinada hemmesi bar seredäýiň. Alyjy witrina seredeni bilen hem şöhlatlaryň görnüşleri barada giňişleýin maglumat alyp bilmeýär, eger-de satyjy şöhlatlaryň: kakadylan, ýarym kakadylan, gaýnadylan görnüşleri bar we atlaryny, bahalaryny haýsy ýagly, haýsy ýagsyz goýun-sygyr

şohlady we başga-da aýratynlyklary barada giňişleýin mylaýymlyk bilen gürrüň beren bolsa, onda alyjy üçin satyn almaga oňaly ýagdaý dörärdi, ol hoşallyk bilen özüne gerek şohlady satyn alyp giderdi.

2.2. PSİHIKI HADYSALAR WE ÝAGDAÝLAR

Gadymy döwürlerden bäri bizi gurşap alan zatlar, ýüze çykmalar hakykatda adamyň içki dünýäsi bilen we onuň psihikasy bilen nähili aragatnaşykdaýygyny aýyl-saýyl etmekçi bolýarlar. Pсихiki ýagdaýlaryň ýüze çykmasyň nähili edip düşündirjeklerini bilmän, olar öz başyna hiç zada dahylly däl görnüşde ýüze çykýar diýip, pikir edýärler. Şol sebäpli adamyň ruhy, teni barada özboluşly düşüňjeler emele gelipdir.

Tebigatyň iň ösen çylşyrymly önümi hökmünde adamy, onuň beýnisiniň işlemegi netijesinde emele gelen psihiki ýüze çykmalary görkezmek bolar: Psihika – bu beýniniň anyk bolup geçýän wakalary açyk görkezmek derejesidir.

Duýmak – adam predmetler, dünýäde bolup geçýän wakalar barada özüniň duýuş organlary tarapyndan maglumat alýar. Duýgy organlaryň her haýsysy predmetiň her bir häsiýetleri barada: göz – reňki, formasy (şekili) – eşitmek ses, owaz, ys maglumat berýär. Predmetleriň we ýüze çykmalaryň belli bir wagt içinde adamlaryň duýgy organlaryna täsir etmegine duýgy diýilýär. Mysal üçin, almadan kabul edilýän duýgular, ol togalak, gyzyly, ysly, gaty, süýji we ş.m.

Duýgy bu – daşky dünýä bilen aňyň arasyndaky ýeke-täk aragatnaşyk serişdedir. Duýgy bolmasa adam daşky gurşaw, adamlar özaralarynda aragatnaşyk saklap bilmezdi.

Işgärleriň zähmet çekýän ýerinde duýgynyň ähmiýeti

Her bir hünär işgärlerden onuň duýgy organlarynyň ösen derejede bolmagyny talap edýär. Marketing boýunça iş salyşýan hünärmen üçin onuň hemme duýuş organlarynyň kadaly işlemegi zerurdyr. Söwda işgärleriniň mysalynda seretsek, olar üçin ýokary derejedäki, ýokary duýgy kân bir gerek däl, sebäbi gaty ýokary duýgy käbir ýagdaýlarda onuň gaharjaňlygyny artdyrýar, mysal üçin, ys, ses we ş.m.

täsirinde olaryň psihiki güýçleri ýeňip geçmäge mümkinçilikleri bolmalydyr.

Satyjylar öz işine ýuwaş – ýuwaşdan öwrenişýärler, olarda çydamlylyk artyp, duýgy örän güýçli bolsa, ol peselýär we eger ol öz işine gyzyklanýan bolsa, onda ol wagtlaýyn kynçylyklary tiz ýeňip geçýär we öz işine öwrenişýär. Häzirki wagtda her bir söwda işgärine belli bir talaplar bildirilýär, onuň duýuş organlarynyň ýardamynda harydyň hilini hiç hili enjam ulanmazdan anyklap bilmegi zerurdyr. Şeýle-de harytlary hil derejeleri boýunça deňeşdirmek ýoly bilen harytlaryň aýratynlygyny, häsiýetlerini aýyl-saýyl etmegi hem başarmalydyrlar. Ýokary duýuş mümkinçiligi azyk, porfýumeriýa harytlaryny satýan işgärlerde ýokary bolýar. Mata dükanynyň tejribeli satyjysy matany elläp göreňde, haýsy materialyň elindedigini, onuň hil derejesini anyklap bilýär. Şeýlelikde söwda işgärleriniň duýgurylygy iş ýagdaýynda emele gelýär.

Kabul etmek – bu predmetleriň we ýüze çykmalaryň adamyň duýgusyna täsir edende dolulygyna kabul edilmegidir. Mysal üçin, duýgularyň derejesiniň deňligine garamazdan, ýöne kitap okaýan adam bilen kitaby söýüp okaýan adamyň kitabyň mazmunyny kabul edip bilijiligi deň däldir. Kabul edişlikde adamyň tejribesi onuň özboluşly häsiýetlerinde möhüm rol oýnaýar. Şol sebäpli hem adamlar şol bir ýüze çykmalary dürlüçe, özboluşly kabul edýärler.

Kabul etmegiň aýratynlygy – ýolda barýan är-aýaly, mysal hökmünde getirsek, aýal maşgala önünden çykan aýallaryň geýinşine üns berýär, adamsy bolsa täze markaly awtomobillere üns berýär we ýakyndan geçýänlere üns bermeýär, islendik ýagdaýda hem esasy üns berilen zat ýatda aňsat galýar, beýlekiler bolsa äheň döredýär, ýatda azda-kände galmagy ýa-da umuman galmazlygy hem mümkin. Satyjy, mysal üçin, kime hyzmat edýän bolsa, şony kabul edýär, beýlekilere entek üns berenok, olar äheň bolup durýarlar. Predmet we äheň ýerlerini çalşyrmagy mümkin, satyja ýakynlandan soňra, öňki alyjy bilen satyjynyň gepleşigini bozup, alyja sorag berýär we kabul etmekligiň predmetine öwrülýär. Satyjynyň ussatlygy alyjyny haryt baradaky, onuň häsiýetleri baradaky gyzykly maglumatlar bilen gyzyklandyr-

makdan ybaratdyr. Şonda, elbetde, harydy hemmetaraplaýyn reklama etmegi, amala aşyrmak mümkin.

Syn etmek – synlamak (synçy) – bu predmetiň obrazy bolman, eýsem pisihi hadysadyr (prossesdir). Bu hadysanyň pes ýa-da işjeň derejede geçmegi hem mümkin, ýagny synlanjak ýagdaýynda öňünde belli bir maksat goýlup geçirilen synlamaklyk anyk mazmuna eýe bolup, netije hem berýär. Mysal üçin, satyjy söwda zalynda bolup geçýän özgertmeleri syn etmekligi özüne maksat edinse, elbetde, bu agyr – kyn iş, sebäbi synlamaklygy hemmetaraplaýyn alyp barmaly (alyjylary, harytlaryň barlagyny, ýeterlikligini, goýluşyny we ş.m.), ýöne ýuwaş – ýuwaşdan bu ýagdaý kyn hem bolsa, satyjy oňa öwrenişýär we niredede nähilli özgerişler bolan bolsa derrew bilýär.

Ýat hakynda düşünje – bu psihiki hadysa bolup, adamyň hemme hereketiniň jemini ýatda saklamak we ýene-de täzeden ýatlamakdan ybaratdyr.

Eger-de adamyň ýady bolmasa, onda ol ýaňyja doglan çaga ýaly hiç zady bilmezdi.

Ýadyň hadysalary – ýadyň ýerine ýetirýän funksiýalary, özbaşdak, aýratyn 4 hadysa tarapyndan üpjün edilýär.

Ýatlamak – (ýatda galdyrmak) – täzäni köne bilen baglaşdyryp ýatda galdyrmak. Ýatlamak (ýatda galdyrmak) – öz özünden (erkin), haçan-da öňünde belli bir zady ýatlamak üçin maksat goýulsa we erkin däl – öz özünden ýatda galmaklyk, haýsy hem bolsa belli bir maglumatlara gyzyklanma dörän ýagdaýynda emele gelýär. Bu ýagdaýy marketingiň esasy düzümi bolan reklamalar düzülende göz öňünde tutmak gerek.

Ýatda galmaklyk mehaniki we mazmunly bolýar. Bularyň birinjisiniň esasynda – gaýtalamak, ikinjisinkide bolsa – materiala düşünmek hadysalary ýatandyr. Mehaniki ýatda saklamaklyk örän kyn mesele bolup durýar. Mysal üçin, zygiderli sanlar: 149162536481. Şunuň zygiderligini ýatda saklamak üçin ony näçe gezek gaýtalamaly! Eger-de mazmunly ýatda galyjylyk ulanylsa, onda bu ýagny 1-den 9-a çenli kwadrat sanlaryň zygiderliligidir we olary ýatda galdyrmak örän aňsatdyr, mehaniki ýatlamak üçin biderek wagtyňy we güýjüňi sarp hem etmeli däl.

Ýatda galdyrmak we ýatdan çykarmak.

Ýatda galdyrmak bu çylşyrymly hadysa bolup, başdan geçen zatlary bir ulgama salmak, gerekmejegini aýryp, ýatda galdyrmakdyr. Şonuň üçin ýatda galdyrmagyň ters tarapy ýatdan çykarmakdyr. Käbir adamlar ýatdan çykarmaklyga ýatkeşligiň pesligi diýip düşüňýär. Ýöne hakykatda bolsa ol beýle däl. Ýatdan çykarmak bu adamyň ýadyny ýeňledýär we gerekmejek maglumatlardan boşadýar.

Ýatlamak ýatda galdyrmak ýaly erkin we erkin dällere bölünýär. Erkin ýatlamak haýsy hem bolsa bir wakany ýatlamaklygy maksat edinýär, erkin däl öz – özünden ýüze çykýan ýatlamalar. Ýatlananda geçen wakalary ýatda hakyka öwürlmek hadysasy bolup geçýär.

Adamlary ýeňil ýadynda galýanlara we aňsat ýatdan çykarýanlara hem-de ýuwaş-ýuwaşdan ýatda galýanlara we köp wagtyň dowamynda ýadynda galýanlara bölmek mümkin.

Duýgy we emosiýa (syzgy)

Duýgy, syzgy hakynda düşünje – adam zatlara özüniň gataşygyny duýup, şoňa gynanýan bolsa, onda oňa duýgy, syzgy diýilýär. Duýgy adamyň işine, ýaşayşyna örän täsir edýär.

Duýgulary özüniň mazmuny boýunça şatlykly we şatlyksyzlara bölmek mümkin. Şatlykly duýgular oňaly duýgulara ýagny hormat goýmak, ynanmaklyk, söýgi, şatlyk, kanagatlanmaklyk we ş.m. Oňaysyz erbet duýgulara gaňarjaklyk, gynanmaklyk, ýüz öwürmeklik we ş.m. degişidir.

Adamlar jemgyýetiň agzasy bolmak bilen, olara ahlak, intellektual, estetiki we ş.m. duýgular häsiýetlidir. Ahlak duýgular adamyň jemgyýete, aýratyn adamlara, öz – özüne bolan duýgular görnüşinde ýüze çykýar. Mysal üçin, watansöýüjilik, ýoldaşlyk, minnetdarlyk duýgusy.

Intelektul duýgy – okuw we döredijilik işinde emele gelýär. Bu duýgulara haýsy hem bolsa bir mesele bilen meşgulanylanda, nätanyşlar bilen duşuşylanda döreýan geň galmaklyk, agyr meseleler çözülen emele gelýän şatlyk duýgusy degişlidir.

Estetiki duýgy – bu owadanlygy, tebigatyň, sungatyň, harydyň we ş.m. owadanlygyny duýmaklykdyr.

Emosional ýagdaý – bu adamy öz erkine goýmaýan aladalarydyr.

Üns barada düşünje – kitap okap oturan wagtyň uly diwar sagadynyň jykgyldysy eşdilenok, eger-de sagadyň jykgyldysyna gulak assaň näme okaýanyňa düşünmersiň. Näme üçin beýle ýagdaý ýüze çykýar, birinji ýagdaýda biziň esasy ünsümüz bir predmete gönükdirilen, ikinji ýagdaýda bolsa başga predmete gönükdirilendir.

Ünsüň görnüşleri – ünsüň üç görnüşü bar: erkin, erkin däl we erkinlikden soň emele gelýän üns, erkin üns öz erkine emele gelýär. Erkin däl üns öz-özünden hiç zada baglylykda däl ýagdaýda predmetleriň, ýüze çykmalaryň aýratynlyklarynyň täsirinde emele gelýän üns. Mysal üçin, ýoldan geçip barýan adam näme hakynda pikir edýänligine garamazdan, ýoldan geçip barýan güýçli duýdurýş berýän ot öçüriji maşyna hökmany suratda üns berer. Täze harydy herekete getirmek üçin reklamanyň dürli görnüşlerini ulanmak bilen alyjylaryň ünsüni çekmek bolar. Öz erkine döreýän üns – bu haýsam bolsa bir obýekte anyk berilen ünsdür. Adam maksadyna ýetmek üçin öz önünde esasy wezipeleri goýýar we şoňa öz ünsüni gönükdirýär.

Öz erkine emele gelenden soňraky üns – erkin ünsden soň peýda bolýar. Mysal üçin, adam kitaby açyp, okap başlaýar we öz ünsüni şol okan zadyna berýär. Onuň ünsi erkin we özüniň erkin ünsünden soňra kitaby birnäçe wagtyň dowamynda okaýar.

Erk – adamyň hereketiniň erkin we erkin däl bolmagy mümkin, erkin däl erkiň öz-özünden, tötänlikden döremegi mümkin bolan pikirleriň anyk bir zada gönükdirilmegidir. Erkin erk – bu işjeňligiň aýratyn görnüşü bolup, onuň netijesinde adam belli bir maksada ýetmek üçin hereket edýär. Erkinligiň köp duş gelýän görnüşü önünde goýlan maksatlara ýetmek üçin bar bolan päsgelçilikleri ýeňip geçmek üçin niýetlenendir. Bu päsgelçilikler daşky (şol işiň çylşyrymlylygy, agyr iş şertleri, başga-da adamlaryň garşy durmagy) we içki işi ýerine ýetirip bilijilik ukybynyň pesligi, ýadawlylyk, erbet häsiýetler we ş.m. bolup bilýärler.

Erk özüni haýsam bolsa bir işi ýerine ýetirmek üçin päsgelçilikleriň barlygyna garamazdan özüni borçly etmek däl-de, eýsem, şol işi ýerine ýetirmek üçin päsgelçilikleri ýeňip geçmek üçin hereketleri

ýerine ýetirmezlikden ýüz öwürmekdir. Mysal üçin, talyp synaglara taýýarlanýan wagty, onda telewizorda gyzykly filime tomaşa etmek höwesiniň döremegi mümkin, elbetde, bu pikirden el çekäýmek aňsat däl. Şu ýerde ikinji derejeli öňde goýlan maksat, birinjä garamazdan, erk esasynda emele gelýär.

Şeýlelikde erk adam tarapyndan özüni erkin alyp barmaýandygyna aňly pikir, hadysa hökmünde ýüze çykýar.

Şahsy erkinligiň hil derejesi

Öz öňünde goýan maksatlaryna ýetmek üçin öz durmuşynda, işinde, hereketinde adamyň erkinlik duýgularynyň hili emele gelýär.

Olaryň esasy: özbaşdaklyk – bu öz öňünde dürli wezipeleri, maksatlary goýmak we şol maksatlara öz pikirleriň, ynanjyň, ylmyň, bilimiň bilen ýetmekdir.

Tutanýerlilik – erkiň hil görkezijisi bolup, belli bir maksada ýetmek üçin, yzygiderli arman-ýadaman, öz güýç kuwwatyňy şol işe bagyşlamakdyr.

Häsiýet näme?

Häsiýet – bu şahsyýetiň häsiýetiniň adamlara bolan garaýşynyň ýüze çykarmasydyr. Adamyň häsiýetini bilmek ol adama degişli bolan onuň öz aýratynlyklarydyr. Saýlanyp alnan hünär häzirkizaman adamsynyň häsiýetine uly täsir edýär. Adamyň häsiýeti öz aragatnaşyklaryna, işleýän toparyna, şonuň ýaly-da maşgala uly täsir edýär.

Nädiş mylaýym, mähirli bolmaly:

1. Adamlar bilen gyzyklanyň. Siziň gürründeşiňiz ýöne bir gürründeş däl, digiňizi duýsun;
2. Hakykatdan, ak ýürekden hoşniýetli ýylgymak – bu sungat. Ýylgymany öwreniň. Bu siz bilen açyk göwünden gepleşmäge mümkinçilik döredýär.
3. Gürründeşlik wagtynda, adatça, biz gürründeşimiziň adyny tutmaýarys, şuny hiç haçan etmeli däl. Adam öz adyny eşitse, onda şol adam üçin bu örän ýakymlydyr.
4. Oňat gürründeş (eşidiji) bolmak bilen gürründeşiňiz esasy gyzyklanýan zadyny ýadyňyzdan çykarmaň we gürründeşligi şol gyzyklanma ugrukdyrjak bolmalydygyny ýatdan çykarmaň.

5. Adamlaryň özlerinde başarmaňlygyň bardygyny duýmaga mümkinçilik beriş we muny tüýs ýürekden ediň. Her zatda onuň gowy taraplary bar. Onuň gyzykly pikirleriniň bardygyny aýratyn belläň, adama gowulyk, ýagşylyk etjek boluň.

Siziň temperamentiňiz (joşgunlylygyňyz, hyjuwlylygyňyz, ganygyzgyňlylygyňyz) nähili?

Adamlaryň daş-töwerekde bolup geçýän zatlara dürli garaýyşlary bar. Biri ünsüz, başga biri gaty haýal, başga biri gaharjaň. Bu ýagdaý adamlaryň temperamenti bilen baglanyşyklydyr. Adamlara şu aşakdaky görnüşli temperamentler degişlidir: sangwinik, melanholik, flegmatik, holerik we isterik, epiloptoid we şizoid.

Sangwinik (lat. sözünden-sanguis – gan) özüniň temperamenti boýunça bu adam has durmuşy söýýän, çalasyn hereket edýän, tiz täsirli, ýöne töwerekde bolup geçýän wakalara gaty çuňňur düşümeýän bolmagy hem mümkin. Sangwinik täze talaplara we ýagdaýlara tiz öwrenişýär, adamlar bilen aragatnaşygy tiz sazlaýar, bir işden başga bir işe tiz öwrenişip geçip bilýär. Onuň hereketleri, ýüz-gözünüň hereketleri aýratyn täsirli. Ol örän işjeň, kuwwatly.

Melanholik – (grek sözünden-melanos - gara – chole – želç (öt)). Bu adam duýgurlygy, syzgyrlygy, göwnüniň päkligi, gaýgyçylygy, aladaçylygy bilen tapawutlanýar. Daşyndan kän bir hereket etmeýän ýaly, mimikasy, ýüz we göz hereketi kän bir göze görünip duranok. Tiz ýadaýar, bir görnüşli işden başga bir görnüşli işe gaty kynlyk bilen geçýär, täze iş ýer ony gorkuzýar. Köplenç özüniň gynançlary, aladalary bilen başagaý, utanjaň, ýygra. Başga biriniň bagtsyzlygyna gaty gynanýar.

Flegmatik – (grek sözünden – phlegma-nemli, öl). Bu adam geleňsiz, gaharjaň däl, özüni saklap bilýän adamlar bilen zoraýakdan dil tapýar, bolup geçýän wakalara zordan üns berýär. Çydamlylygy, özüni saklap bilmekligi we işjeňligi bilen tapawutlanýar.

Holerik – (lat. sözünden – želç-öt). Güýçli, özüne erk edip bilmeýän adam. Sangwinik ýaly bolup geçýän wakalara ruhabelentli-

lik bilen garaýar, ýöne köplenç özüne erk edip bilmeýän, takatsyz, gaharjaň, gönüsini-dogrusyny aýdýan adamdyr. Özüniň tutanýerlilik, zähmetsöýerligi bilen tapawutlanýar. Bir işden basga işe zoraýakdan geçýär.

Isterik – örän tiz aragatnaşyk açýan, elmydama dürli şorta sözleri ýomaklary aýdýar, durmuşdan dürli wakalary gürrüň berýär. Örän gyzykly hereketler bilen ýüz-gözünü üýtgedip, artist ýaly keşbe girip gürrüň berýär. Özüniň artykmaçlygyny has hakykata laýyk edip görkezmäge çalyşýar. Ähli adamlar bilen dostlukly gatnaşýar, ýüzlenýär, moda laýyk geýinýär, olar köplenç adamlaryň duýgusyna täsir edýärler, olary öz ellerinde saklaýarlar, ýöne özlerini hem ele almak gaty aňsat, olaryň esasy duýgularyna ýa-da gowşak taraplaryna täsir etmek aňsat, bilesgejiligine, gysgançlygyna, artykmaçlygyna esasy üns beräýmeli.

Epiloptoid – özüne üns berýän, arassaçyl, saçyna, geýimine sedýän, klassiki stilde geýinmäni halaýan. Olaryň gürrüňi ýerlikli, käbir üýtgeşikliksiz, gaty ýuwaş gürläýärler. Özini alyp barşy bir gyradeň sözünüň üstünde durýan, kanunalaýyk we düzgünnama laýyk hereket edýär. Bilesigelijilik bilen bir zady anyklamak üçin münňükirlik bilen berýän soraglary daş töweregindäki adamlaryň gaharyny getirmegi mümkin. Esasy häsiýeti: gysganç, özüniň saglygy barada aladaçyl, adalatlylyk duýgusy, özüniň beýlekilerden artykmaçlyk duýgusy bardyr.

Sizoid – ony tanamak kyn däl, ýüz-gözünüň hereketleri ýok diýen ýaly, ýüzi nikaby ýatladýar. Adamlar bilen aragatnaşyk etmäni halanok, özüni erkin duýmaýar. Sesi birmeňzeş pesrāk, gürrüňi üzlem-saplam. Moda kowalaşmayar, bar zady geýýär we şol geýimi özi üçin gaty oňalyly hasaplaýar.

Marketing bilen iş salyşýan hünärmenler öz işlerinde her gün adamlaryň ýüzlerçesi bilen iş salyşýarlar, hyzmatlary ýerine ýetirýärler, şol sebäpli hünärmenleriň esasy wezipesi müşderilere gowy, ýokary hilli hyzmatlary ýerine ýetirmekden ybaratdyr.

III bap

Bazar ykdysady aragatnaşyklar şertlerinde zähmetiň, özara aragatnaşygyň medeniýeti

3.1. ESTETIKI DUÝGULARY DÖRETMEKDE, EMELE GETIRMEKDE ZÄHMETIŇ ÄHMIÝETI

Zähmet – adamlaryň ýaşayş durmuşynyň esasy şertidir. Zähmet adamynyň şahs hökmünde öňe çykmagyna ýardam berýän esasy görkezijidir. Adamzat jemgyýetiniň döräli bári zähmet ruhy baýlygyň çeşmesi hem-de adamlaryň estetiki tarapdan ösmegine ýardam beripdir. Zähmetde adamynyň gyzyklanma, hil görkezijileri, olaryň jemgyýetçilik hem-de raýatlyk duýgulary emele gelýär.

Adamlaryň arasynda elmydama zähmetiň owadanlyk çaýandygy barada gürrüň edilýär.

Zähmet çekmek netijesinde adamlar özleriniň estetiki isleglerini kanagatlandyrmak bilen, öndürilýän önümleriň her birine, olaryň gerekçiligi we owadanlyk tarapyna başgaça seredýärler.

Bize mälim bolşy ýaly, marketing önümçilikden başlap, tä sarp ediljilere çenli satuwdan soňky hyzmatlary hem öz içine alýar. Bu ýerde zähmet, birinjiden, önümçilik, harytlaryň hereketi, şahsy ulanmak, ikinjiden, önümçilikde önümi gutarnykly öndürmek – harytlary gaplamak, taýýar harytlaryň hilini barlamak ýaly meseleleri çözmek bilen baglanyşykdadyr. Şol sebäpli marketing «bazary öwrenmekde» ykdysadyýetiň (halk hojalygyň) esasy pudagy bolmak bilen özboluşly zähmetiň psihologiýa kanuny, estetiki we etiki aýratynlyklaryny öz içine alýar.

Bazar bilen işleýän hünärmenlere ilki bilen bildirilýän talaplaryň biri – estetiki medeniýetdir. Estetiki medeniýet – bu diňe bir ýeterlik derejedäki bilim bolman, eýsem ol bilimi işde, durmuşda ýerlikli ulanmakydyr. Esasy zat gowy zady erbet zatdan saýgaryp bilmekdir, hakyky harydy hakyky däl harytdan, hili pes harydy hili gowy harytdan aýyl-saýyl edip bilmekden ybaratdyr. Bazar bilen iş salyşýan hünärmenler, bazar bilen işleýän, söwda gatnaşyjylara ýakyndan maslahat berip bilýän ýokary derejeli hünärmenler bolmalydyrlar.

Häzirki wagtda bazar bilen işleýän hünärmenleriň esasy ünsi bazary doly öwrenmek bilen önümçilige täsir edip, isleg bildirilýän harytlary öndürmekden ybaratdyr. Şol harytlaryň estetiki taýdan owadan bolmagyny we islegleriň kanagatlandyrylmagyny gazanmakdan ybaratdyr.

Bazar bilen işleýän hünärmenleriň medeniýeti, olaryň daşky görnüşiniň estetikasy bilen baglanyşyklydyr. Sebäbi harytlary bazarlara çykarýan, ilata hyzmat edýän söwda işgärleri elmydama köpçüligiň göz önünde işleýär, bu ýerde diňe bir harydy gowy görkezmek, ony gaplamak esasy bolman, eýsem alyja medeniýetli hyzmat etmek, satyjynyň daş görünüşü, hem-de satyjynyň özüni alyp baryşy bilen hem baglanyşyklydyr. Bu ýerde estetiki we etiki düşünjeleriň özara baglanyşygy ýüze çykýar.

Medeniýeti ýokary, gowy geýinen, arassa, daş görünüşü özüne çekiji (semiz, hor) söwda işgäriniň özüni alyp barşy alyjylaryň hormatyna eýe bolýar, şol satyjylara hiç hili şübhe, ynamsyzlyk döränok, tersine olar özlerine alyjylary çekýärler. Satyjynyň daş görünüşü onuň işleýän tutuş söwda nokadynyň işine baha bermäge mümkinçilik döredýär.

Marketing hadysasy ykdysady guramaçylyk, terbiýeçilik, medeniýetlilik derejeleriniň ýokary bolmagyny talap edýär. Bu zatlaryň hemmesini diýen ýaly marketolog edara kärhananyň ýolbaşçysy bilen bilelikde ýerine ýetirýär. Söwda kärhanasynyň ýolbaşçysy ilki bilen harydyň wagtynda getirilmegine, ol harydyň gaplanylmagyna we şol harytlary söwda zalyna eltip erbe-ýer goýulmagyna hem-de satyjylaryň ýerli ýerinde bolmagyna jogap bermelidir. Ýöne gynansakda, ýolbaşçylary söwda zalında göräýmek gaty kyn. Olaryň bahalary haryt almaga gitdi, haryt öndürijiler bilen şertnama baglaşmaga gitdi we ş.m. bolýar. Käbir söwda kärhanalary muny ýönekeýje çözüärler. Uly söwda guramalarda üpjünçilik boýunça başlygyň orunbasary wagtynda habarname - teklipnama berse, wagtynda harydy getirip berýärler, sowadyjyny hem bejerýärler. Bu gulluk öz wezipesini anyk ýerine ýetirýär. Sebäbi olarda hojalyk hasaplaşyk we material taýdan gyzyklanma ulgamy gowy ýola goýlan.

3.2. BAZAR IŞLERİNDE ZÄHMETİN ESTETIKI

AÝRATYNLYKLARY

Bazar düzümleriniň esasy bolan söwda öndüriji bilen sarp edijiniň arasyndaky arabaglanyşygy üpjün edýär.

Marketing şertlerindäki zähmet – haryt önümçiligi ýola goýmakda, harytlaryň hereketini guramakda, hyzmatlary ýerine ýetirmekde we ş.m. ýüze çykýar. Bazar bilen baglanyşykly kärhanalarda işgärler bilen ýolbaşçylaryň arasynda bir-birine ynanmak we hormat goýmak gatnaşyklary, esasan, ýola goýlandyr, muňa işgärleriň hemmesi düşüňär.

Zähmetiň medeniýeti işgärleriň hünärine hem-de isleýän ýerine garamazdan, hemmeler üçin hökmany suratda ýerine ýetirilmeli talaplaryň esasydyr. Bazar bilen işleýän her bir hünärmeniň medeniýeti ýokary, hünärmenliligi, öz işini bilýänligi, öz işine düşüňänligi, onuň taýýarlyk derejesi ykdysadyýeti, harytlaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini, önümçiligi, tilsimaty bilýänligi bilen baglanyşyklydyr.

Bazar şertlerinde zähmetiň estetikasynyň esasy görkezijisi zähmet çekmek üçin ähli şertleriň döredilmegi bilen baglanyşyklydyr.

Estetikanyň medeniýeti – ol barada bilimleri ele almak bilen çäklenilmän, eýsem ol bilimleri işde oňaryp, ýerine ýetirip ulanmakdyr. Bazar şertlerinde – hünärmenleriň esasy wezipeleri bazar bolçulygyny döretmekden, ýagny, söwdanyň üsti bilen önümçilige täsir edip, ilatyň isleglerini doly kanagatlandyrmakdyr we netije gazanmakdyr.

3.3. SÖWDA IŞGÄRLERINIŇ GEPLEÝŞ MEDENIÝETI

Bazar bilen is salyşýan işgärleriň medeniýetiniň derejesi esasan olaryň daşky görnüşi bilen baglanyşyklydyr, mysal üçin, satyjy elmydama alyjylar köpçüliginiň göz önündedir. Owadan edip satmak diňe bir harydy alyjylara hemmetaraplaýyn gowy edip görkezmek, ony gaplamak we medeniýetli gowşurmakdan däl-de, eýsem, söwdany owadan alyp barmakdan ybaratdyr, ol bolsa köp zatlary öz içine alýar – satyjynyň daşky görnüşi, onuň özini alyp barşyny, bu ýerde etiki we estetiki kategoriýalaryň toplumyny ulanmak zerurlygy ýüze çykýar.

Satyjynyň daş görnüşi elmydama alyjylara hyzmat etmäge taý-ýar bolmaly, özüniň ýörite geýimi bolup, gaty arassa, ütüklenen bolmaly, söwda zalyna iliklerini ildirip barmaly, ammarlardan göni söwda zalyna çykmaly däl, satyjylar üçin ýörite dynç alyş otagy bolup, şol ýerde hem üsti-başyny talaba laýyk tertibe getirmeli. Aýakgaby ýalpyldap durmalydyr, şonuň bilen birlikde işlemek üçin örän oňaýly şert bolmalydyr, köwşüniň ökjesi pes bolmaly, sowuk wagty sowukdan, yssyda yssydan dabany goramalydyr. Baş geýimler örän oňaýly bolup, aýakgap bilen meňzeşrak bolmalydyr. Daşky görnüş, arassa geýim, saçyň ýagdaýy we başgalar estetikanyň esasy düzümleridir. Alyjy mydama dogrudyr diýen pikir satyjylaryň kellesinde bolmalydyr. Ol satyjylar üçin ýazylmadyk kanundyr. Ýöne bu şygar söwda zalında asylyp goýulmaly däl-de, satyjylaryň dynç alýan ýerlerinde goýulmaly, sebäbi bu şygar diňe şolara degişlidir. Ýöne muny satyjylar ýatlarynda saklaýarmykalar?

Mysal üçin, alyjy sorayar:

– Sizde süýt barmy?

Satyjy: – Ýok.

Alyjy: – Prilawkada (stolyň) üstünde ýatan paket näme?

Satyjy: – Näme size ýyrtyk paketdäki süýt gerekmi? – Baý-bä adamlar nähili baýapdyrla-ay.

Alyjy satyjynyň sözini we iňirdisini eşitdi, netijede, umuman, süýdi satyn almakdan boýun gaçyrdy.

Ýöne şu bolup geçen wakany başgaça düzmäge çalyşalyň:

Alyjy: – Sizde süýt barmy?

Satyjy: – Ýok.

Alyjy: – Prilawkada ýatan paket näme?

Satyjy: – Baş üstüne? Ýöne paket ýyrtyk, süýt damýar.

Bu ýagdaýda satyjy alyja medeniýetli jogap berýär, harydyň kemçiligi barada duýdurýar, alyjynyň degnasyna degmeýär. Mümkün alyja hökman şu wagt süýt gerekdir, ýakyn arada bolsa dükan ýok, munuň bolsa ýeke-täk mümkinçilik bolmagy mümkin. Alyjy çykgynsyz ýagdaýda, şonuň üçin ýyrtyk paketli süýdi almaga mejbur. 1-nji ýagdaýda satyjy aragatnaşygyň etikasynyň düzgünini bozdy, hyzmat edilmedi. 2-nji ýagdaýda etiketiň düzgünleri bozulmady, hyzmat edildi.

Adamlar adat boýunça öz işleri, öz maşgala durmuşy, işi we aladalary bilen meşgul. Beýleki adamlar üçin olara wagtam, güýjem ýok. Soňra adamlarda ruhy körlük başlanýar, muny adamlar bilen aragatnaşyk edilende duýmak bolýar.

Satyjy ýönekeý adam däldir, ol durmuşda psihologiki işi ýerine ýetirýär. Bazar bilen isleýän islendik, hünärmende ruhubelentlilik duýgusy has ýokary bolmalydyr, işjeňlik, şähdiaçyklyk, duýgydaşlyk, adamlara ünsülik hünärmeniň esasy hil görkezijisi bolmalydyr.

Söwdagär haryt satyn almaga gelen adama üns bermelidigini, hiç haçan ýadyndan çykarmaly däl, haryt satmak bilen bilelikde, ol alyjynyň gowy keýpine, onuň rahatlygyna, oňaly duýuşyna gös-göni jogap berýär.

Ýöne bu ýagdaýlary mydama ýerine ýetirip bolýarmy ýa-da ýok?

Arakesme golaýlan wagtda ýa-da işiň soňunda alyjylar howlугyp başlaýarlar, satyjynyň hereketi çaltlaşýar, jogaplary gaty gysga, ýürek urşy çaltlanýar, gan başsýs galýar.

Ýönekeý iş wagty şu ýagdaýlarda özüni alyp baryşlaryna üns bereliň

Alyjy: – Salam.

Satyjy: – Salam.

Alyjy: – Aýtsaňyzlaň iň täze gelen köke haýsy?

Satyjy: – Hasar kökesi, şony ýaňyja getirdiler.

Alyjy: – Aýtsaňyzlaň ol süýjülimi ýa-da az süýjülimi?

Satyjy: – Süýjüli.

Alyjy: – Bahasy näçe?

Satyjy: – Bir kilogramynyň bahasy 4 manat

Alyjy: – Mümkün bolsa 2 kg beriň!

2-nji ýagdaý – arakesmä ýa-da işiň soňuna golaýlan wagtda:

Satyjy: – Size näme gerek?

Alyjy: – 2kg – Hasar kökesi

Satyjy: – Baş üstüne, indi kimiň nobaty?

2-nji ýagdaýda aragatnaşygyň kadalary düýbünden ýok diýen ýaly. Bu ýagdaýda esasy maglumaty alyjy harydyň bahasyna hem-de

ýazgylara seredip alýar. Şonuň üçin ýazgylar uly harplar we sanlar bilen ýazylyan bolmalydyr.

IV bab

Halkyň sarp edýän harytlarynyň estetikasy

4.1. HALKYŇ SARP EDÝÄN HARYTLARYNYŇ ESTETIKASYNY (ESTETIKI GYMMATYNY) BAHALAMAGYŇ UGURLARY

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ilatymyzyň durmuş derejeleriniň ösmegi netijesinde olaryň harytlaryň görnüşlerine, hiline, daşky görnüşine bolan islegi düýpgöter özgerdi.

Hil näme – onuň islendik harydy ulanyjynyň talabyna gabat gelmegi. Hil topar görkezijilerden ybarat bolup, ol harydyň niýetlenişine gabat gelmegi, peýdalylygy, ulanmagyň oňalylygy, owadanlygy ýaly häsiýetleri öz içine alýar. Bularyň toplum bolup birleşmesi harydyň hili barada maglumat berýär.

Harydyň hili barlananda sosial-jemgyýetçilik talaplar bildirilýär – bu harytlaryň jemgyýetçiligiň talaplaryna gabat gelmegidir. Bu talaplar harytlar taýýarlananda ulanylýan çig mallaryň, energiýanyň hem-de zähmeti tygşytyly ulanmaga gönükdirilendir.

Funksional (niýetlenişi, ýerine ýetirýän işi) talaplar diýilip, harytlaryň, önümleriň niýetlenişine görä, talaplara laýyk gelmegine aýdylýar. Mysal üçin, sowadyjynyň, esasy wezipesi – tiz zaýalanýan iýmit önümlerini zaýalanmakdan gorap saklamak.

Ergonomiki häsiýetler (talaplar) – harytlaryň konstruksiýa (düzüliş) aýratynlyklarynyň adamlaryň organizmleriniň aýratynlyklary bilen gabat gelip, olary ulananlarynda zyýan ýetirmezligine, oňalyly bolmagyna hem-de ulanylanda harytlaryň ygtybarlyklaryna aýdylýar.

Estetiki talaplar – adamlaryň ruhy talaplary bolup – harytlaryň owadanlygyna, moda gabat gelmegine, adamlaryň özboluşly garaýyşlaryna, duýgularyna gabat gelmegidir – owadanlyk käbir harytlara, mysal üçin, zergärlik harytlara, aýakgaplara, geýimlere esasy

görkeziji hökmünde estetiki häsiyetleri görkezmek bolar. Häzirki döwürde alyjylar harytlaryň estetiki häsiyetlerine köp üns berýärler.

Harytlara estetiki baha bermek

Harytlara estetiki baha bermek şu aşakdaky görkezijiler bilen baglanyşyklydyr.

Harydyň formasynyň talabalaýyklygy häzirki zaman çeperçilik sungatynyň talaplaryna gabat gelmegidir. Eger-de harydyň formasy (daş görnüşi) bilen niýetleniş talabalaýyk bolsa, iki görkeziji bir – birine gabat gelse, onda haryt has owadan bolýar. Harytlaryň daşky görnüşleri harydyň näme üçin niýetleniş baradaky maglumatlary özünde saklamalydyrlar. Formasynyň alamatlaryny nähili bilmeli:

Deňagramlylyk

Proporsionalyk diýilip – harydyň hemmetaraplaýyn (bölekleriniň, taraplarynyň, ölçegleriniň) biri-birine gabat gelmegine aýdylýar.

Rasionalyk – (oýlanyşyklyk-pähimlilik) bu harytlaryň formasynyň niýetleniş boýunça peýdalanyşyna doly gabat gelmegidir.

Önümleriň formasynyň, esasy häsiyetleriniň biri bu çeperçilik taýdan aýratynlygydyr, bu aýratynlyk köplenç proporsiyanyň, reňkleriň üsti bilen amala aşyrylýar.

Estetiki taýdan hemme harytlar üçin iň esasy zat olaryň daşky görnüşidir. Owadan bezelen haryt alyjylary özüne çekiji bolýar. Bu babatda dükanlarda bar bolan çylşyrymly tehniki harytlary, radio-elektron enjamlary mysal hökmünde görkezmek bolar.

Harytlara estetiki taýdan baha berilende, olaryň hemme tarapdan ansamblynyň bitewiligine, ilkinji nobatda, üns berilýär. «Ansaml» sözi hemme bölekleriniň bir meňzeşligi, özaralaryndaky olaryň ölçegleriniň bir meňzeşligi, reňkleriniň bir-birine gabat gelmegidir. Bu talap köp haryt toparlaryna degişlidir. Mysal üçin, geýimler, aýakgaplar, mebeller we ş.m.

Ansaml – önümleriň ulanylýan toparynyň birmeňzeş harytlar biçiwiniň, reňkleriniň reňk öwüşginleriniň, ýüzüniň meňzeşligi bilen baglanyşyklydyr. Mysal üçin, baş geýim, aýakgap, palto, sumka ýaly

harytlar ulanylanda ansamblyň bitewiligi göz önünde tutulmasa, onda adamyň daş görnüşiniň owadanlygyna ters täsir edýär.

Elbetde, harytlaryň estetiki abraýyny ýokary götermekde olaryň stil tarapdan çözgütleri göz önünde tutulmalydyr. Mysal üçin, häzir ýaşlaryň arasynda sport geýimleriniň biçüwindäki geýimlere köp isleg bildirilýär, munuň sebäbi sport eginbaşlarynyň biçüwi ýaşlyk, saglyk bilen baglanyşyklydyr. Stil bu estetiki hadysa bolup, uzak wagtyň dowamynda emele gelýär.

Harytlaryň modanyň talaplaryna gabat gelmegi – estetiki bahalamagyň esasy görkezijisidir. Moda harytlaryň abraýyny ýokary derejelere göterýän görkezijidir. Adamlaryň özleriniň ulanýan harytlarynyň görnüşlerini üýtgetmäge edýän hereketleriniň netijesidir. Moda köp harytlaryň köpelmegine täsir edýän şertdir, Geýimleriniň täzeden satyn alynmagynyň 40%-i geýimlere bolan modanyň üýtgemegi sebäplidir.

4.2. HER BIR HARYT TOPARYNA ESTETIKI TALAPLAR

Harytlaryň estetiki häsiýetleri ozal mälim bolan harytlaryň häsiýetleri bilen deňeşdirmek arkaly amala aşyrylýar.

Azyk harytlary – ýimit üçin niýetlenen hem-de adamyň saglygyny gorap saklaýar. Azyk harytlarynyň tagamy gaty çylşyrymlydyr – ýöne 4 sany tagam esasydyr. süýji, aýy, turşy we şor., tagamlar bilen bilelikde adamlar şol ýimitiň ysyny hem duýýarlar. Önümiň ysy boýunça şol önümiň hili barada netije çykarmak mümkin. Azyk önümleriniň hili barada gutarnykly netijäni, şol ýimiti iýen wagtyň çykaryp bolýar. Ýöne daşky görnüşi boýunça hem ilkinji hil görkezijilerine baha bermek mümkin. Mysal üçin:

1. Önümiň daşky görnüşiniň ýagdaýy.
2. Ýimit hökmünde taýýarlygy.
3. Gaplanyşy.

Geýimleriniň we aýakgaplaryň estetiki häsiýetleri anyklanylanda, olaryň niýetlenişi we ulanylýan şerti boýunça gabat gelişi göz önünde tutulýar. Mysal üçin, iş, sport, çaga geýimleriniň estetiki häsiýetleri ba-

halananda, ilkinji nobatda, olaryň ergonomiki, toý, baýram häsiýetlerine seredýärler. Dynç alyş üçin niýetlenen geýimlerde bolsa, ilkinji nobatda, olaryň owadanlygy, häzirki zaman moda gabat gelýänligi göz önünde tutulýar.

Mebel harytlaryna mebellere estetiki baha bermek öýleri bezemek bilen baglanyşyklydyr. Ol bolsa otaglaryň sany, onuň umumy meýilnamalaşdyrylyşy hem-de niýetlenişi bilen baglanyşyklydyr. Birinji nobatda, mebelleriň niýetlenişine görä gabat gelişi we ulanyş aýratynlygy bahalanýar.

Mebeller ergonomiki talaplara gös-göni jogap bermelidirler, ulanylanda hemmetaraplaýyn oňaly bolmalydyr. Mysal üçin, oturmak üçin niýetlenen mebel, adam islendik ýagdaýda oturanda hem (işlände, dynç alanda) oňaly bolmalydyr.

Mebelleriň estetiki häsiýetleri bahalananda olaryň ölçegleriniň birmеñzeşligi, toplumlylygy, otagyň belli bir ýerinde ýerleşdirilip, başga ýerlerini boş goýmaga mümkinçiligi göz önünde tutulýar. Daşky owadanlygy ýeke bir konstruksiýasy bilen belgilenmän, eýsem ulanylýan agaçlaryň ýüzüniň owadanlygy bilen hem belgilenýär.

Mata harytlaryna bildirilýän estetiki talaplar

Adamlaryň material däl isleglerini kanagatlandyrýan häsiýetler jemgyýetçilik şerti ulgamynda bolup geçýär. Bu bolsa estetiki talaplar toplumy bolup durýar. Estetiki häsiýetleriň görnüşlerini ýüze çykarmak üçin, mata harytlaryň näme üçin niýetlenini we adamlaryň şolara bolan owadanlyk babatda pikirlerini öwrenmek zerurdyr. Sebäbi owadanlygy belgileýän derejeler (mysal üçin, her dürli pasyllarda geýilýän her dürli geýim, her hili ýaşdaky adamlar) her hilidir, olara köp zatlar täsir edýärler.

Eger-de taryha göz aýlasak, onda her bir halkyň mata harytlarynyň estetiki häsiýetlerine özboluşly talaplarynyň barlygyna göz ýetireris. Halkyň özboluşly talaplaryny öz içine alýan geýimler şol halk üçin iň owadan hasaplanýar. Mata harytlaryň we olardan taýýarlanan geýimleriň milli aýratynlyk ýagdaýyny öwrenmek olaryň bazaryny iň ýokary bahalamagyň derejesidir.

Mata harytlaryň owadanlygyny belgilemegiň iň ýokary derejesi olaryň estetiki häsiýetleriniň moda gabat gelmegidir.

Moda – bu adamlaryň endikleriniň, talaplarynyň, islegleriniň belli bir döwür içinde agalyk sürmegidir. Mata önümleri modany anyklamakda iň öndebaryjy görkezijili harytdyr. Modanyň iň görnükli talaplaryndan biri olaryň yzygiderli alyş-çalyş bolup durmagydyr. Modanyň üýtgemegi bilen adamynyň daşky durky şol döwre laýyklykda üýtgäp durýar we şoňa gabat gelýär. Taze modaly eşikleriň peýda bolmagy bilen köne modaly eşikler özleriniň estetiki gymmatyny bölekleyin ýa-da doly ýitirýär we olar isleg ödeýiş häsiýetlerini we gymmatlaryny hem peseldýär ýa-da ýitirýär. Modanyň üýtgemegi adamlaryň islegleriniň üýtgemegi we tebigy zerurlyk ýüze çykmagy esasynda bolup geçýär.

Taze modaly eşikleriň öňki eşikleriň käbir düzümlerini öz içine almagy mümkin, ýöne hiç haçan öňki durkuny gaýtalamaýar. Modanyň ömri ortaça 5–7 ýyl hasaplanýar. Ýöne soňky wagtlarda modanyň ortaça ömri 3–4 ýyl diýip hasaplanýar.

Modanyň üýtgemegi şol geýimleriň modul taýdan köpelmegine eltýär.

Mata önümlerini modanyň belli bir derejesi bilen belgilesek, onda:

1. Iň soňky moda gabat gelýänler.
2. Házirki döwrüň modasyna gabat gelýänler.
3. Öňki ýyllaryň modasyna gabat gelýän, ýöne häzir hem saklanyp ýör.
4. Modadan çykanlar, köne modalylar.

Haýsy matalardan haýsy egin-eşikler döwrüne görä modaladygy ýa-da modadan yza galýanlygy modelleşdirýän kärhanalara baglydyr, moda boýunça esasy sowallar radio, telewideniýe, modalar žurnaly we başga serişdeleriň üsti bilen berilýär.

Mata harytlaryň esasy estetiki häsiýetlerinde olary reňkler bilen bezemek uly rol oýnaýar. Boýaglar bilen bezemek boýaglar we her dürli suratjyklar arkaly amala aşyrylýar. Adam tarapyndan reňkleri kabul etmek üç ýagdaýda bolup geçýär:

1. Reňkiň fiziki häsiýeti.
2. Psihologiki täsiri.
3. Simwoliki ähmiýeti.

Reňkiň fiziki häsiýetleri – olaryň öwüşginleri bilen belgilenýär.

Reňkiň adamynyň psihologiki häsiýetlerine täsiri adamlaryň şol reňkleri kabul edişi derejesine baglydyr. Käbir reňkler adamyny köşeşdirýär, käbirleri gaharyny getirýär, käbirleri begendirýär we ş.m.

Gyzyl reňk we onuň öwüşginleri, sary reňkler ýyly reňkler hasaplanyp, adamlaryň keypini göterýär, geýimleri owadanlaşdyrýar, adamlaryň suduryny mese-mälim görkezýär.

Gök reňk we onuň öwüşginleri sowuk reňkler hasaplanyp, adamlary köşeşdirýär, adamynyň sudurynyň kem-käs ýerlerini gizleýär, ony inçe hem owadan görkezýär.

Ýaşyl reňkiň we onuň öwüşginleriniň sowuk we ýyly bolmagy mümkin, köşeşdiriji häsiýete eýe bolup, adamyň sudurynyň kemçiliklerini düzedýär, ony inçe we owadan görkezýär.

Mata harytlar suratjyklar bilen bezelip, tematikasy boýunça geometriki, ösümlükleriň ornamentinde, peýzaž, haýwanlaryň suratjygy bilen bezelen we milli äheňlerde bolýarlar.

Egin-eşiklere bildirilýän estetiki talaplar

Geýimleriň estetiki häsiýetleri, kompozisiýasynyň bitewiligi, modeliniň funksionallygy äheňlerde hem-de stili bilen belgilenýär. Estetiki häsiýetler, umuman, jemgyýetiň estetiki ideýalary bilen baglanyşyklydyr.

Umuman aýdanyňda, estetiki häsiýetler geýimleriň hemme tarapdan owadanlygydyr. Estetiki häsiýetleri bahalamak deňeşdirme ýoly bilen anyklanylýar. Estetiki häsiýetler geýimleri ulanýan adamlaryň ýaşaýyş durmuşlaryna, işine, ulanylanda klimat şertlerine hem-de millete baglydyr.

Kompozisiýanyň bitewiligi diliýilende şulara düşünilýär: bu geýimdäki bar bolan detallaryň (bölekleriň) biri-biri bilen arabaglanyşygy, olaryň formasy (şekili), fason tarapyndan birligi.

Kompozisiýanyň esasy komponentleri (düzümi): forma, sulu-ýet (sudur), her hili çyzmyklar, proporsiýa, esasy material, massasy (agramy), bezelişi we ritimidir.

Geýimleriň formasy (şekili); geýimiň detalarynyň (bölekleriniň) biri-birine birleşmegi esasynda emele gelýär. Formanyň görnüşleri şu aşakdakylardyr:

1) Berk nusgawy forma.

2) Sport.

3) Fantaziýa.

a) Nusgawy formadaky geýimler - dogry çyzykly, sudury boýunça adam bedenine galtaşýan hem-de ýarym galtaşýan, ýeňleri ýönekeý tikilen, bezeg düzümleri ýok. Bu formadaky geýimler özüniň ýönekeýligi bilen tapawutlanýar.

b) Sport formasyndaky geýimler – örän çylşyrymly kontstruksiýada, bezeg çyzmyklary agdyklyk edýär, bular giňräk, umuman adamlaryň keşbine (şekiline) laýygrak. Mysal üçin, ýeňleri dürli ýol bilen birleşdirilen, jübüleri daşyndan tikilen, gapakly we gapaksyz, ilikli, syrmary bolmagy mümkin.

ç) Fantaziýa – dürli görnüşdäki, formadaky we stildäki geýimler, köp bezeg bölekleriniň barlygy bilen tapawutlanýar. Şeýle-de goşmaça çyzmyklar, aýlawlar bilen bezelen, sudury dürli – dürlüdür.

Sudury – geýimleriň sudury diýilende egniniň beýikligi hem-de ini göz önünde tutulyp, umuman, geýimleriň adamyň göwresine galtaşmak derejesine aýdylýar:

1. Adamyň göwresine galtaşýan.

2. Ýarym galtaşýan.

3. Dogry geýim.

4. Giň – ýokardan aşak giňelýän geýim.

Sudurlaryň dürli görnüşleri bolup, olar moda baglydyr. Geýimleriň estetik formalaryny düzmekde suduryň ähmiýeti örän uludyr.

Fason – diýilende geýimleriň esasy suduryň her bir detaljygynyň (bölejiginiň) her hili ýollar bilen biçilmegine, tikilmegine we üýtgedilmegine aýdylýar.

Çyzmyklar – geýimleriň umumy kontruny emele getirýär. Geýimlerde üç görnüşli çyzmyklar bar:

1. Kontr (geyimleriň detallarynyň (bölejikleriniň) gyra araçägidir).
2. Konstruktiv (geyimler tikilende emele gelýän çyzmyklar).
3. Bezeg.

Kontr (gyra çyzmyklar) ýa-da sudur çyzmyklary geýmileriň daşky görnüşini häsiýetlendirýär. Olar sudurlara belli bir häsiýet berýär, proporsiýany belgileýär hem-de modany görkezmäge çalyşýar.

Konstruktiv çyzmyklar – geýmiler tikilen wagtynda ýa-da eplemeleriň ýardamynda döredilýär. (Mysal üçin, egin, gapdal we döş çyzmyklary).

Bezeg çyzmyklary – tikiňler ýa-da keşdeler arkaly geýimiň detallarynda, bölejikerinde emele getirmek mümkin. Geýmide hemme çyzmyklar biri-birine bagly bolup, umuman, geýimleri owadan görkezýär.

Proporsiýa – geýmileriň proporsiýasy – bu geýmileriň detallarynyň (bölekleriniň) – ölçegleriniň biri-birine gabat gelmegidir. Eger-de proporsiýa dogry çözülmese geýimiň daşky görnüşü bütinleý üýtgeýär.

Material – umuman geýmileriň kompozisiýasyny çözmekde kompozisiýanyň ähmiýeti uludyr. Materiallar saýlanyp alnanda ilkinji göz önünde tutulýan zat geýmileriň görnüşleri, olaryň haýsy pasyylarda geýmek üçin niýetlenişi, geýmileriň formasy hem-de niýetlenen adamlaryň ýaşı.

Saýlanyp alnan materialyň reňki, ýüzünde bar bolan şekiljikler geýmileriň kompozisiýasyna üýtgeşik şekil berýär. Geýmileriň masasy we agramy – bu görkeziji geýmileriň detallarynyň (bölekleriniň) ölçegine we geýmileriň göwrümine baglydyr. Kese çyzmykly matalar ulanylanda bir hili geýmileriň göwrümi ulanan, giňelen ýaly bolýar. Bu görküziji täze materialdan modeller taýýarlanylanda ulanylýar. Mysal üçin, orta-ýokary boýly (175 sm) aýýallar üçin kese çyzmykly hem-de uly suratjykly matalardan tikilen geýimi geýmek gelişmeýär. Tersine kiçi boýly aýallara, gyzlara dik çyzmykly geýmiler gowy gelişýär. Olaryň boýy uzalan ýaly bolýar.

Bezemek – geýmileri bezemek, goşmaça estetiki bezemek üçin maşynda dürli rekli sapaklar arkaly keşde çekilýär ýa-da lentalaryň,

tesmalaryň, ýüpjagazlaryň, kružewalaryň hem-de dürli reňkdäki matalaryň ýardamynda geýimler bezelýär. Bezemek işleri geýimleriniň haçan, nirede, haýsy pasylda geýmek üçin niýetlenilişine baglydyr.

Sazlaşyk – geýimlerdäki sazlaşyk bu geýimleriniň düzümleriniň umumy kompozisiýada ýerleşişini hem-de olaryň arasyndaky bar bolan aragatnaşygyny belgileýär. Geýimleriniň umumy kompozisiýasynda sazlaşyk sudur çyzmyklarynda, gurluşlarynda, bezeg düzümlerinde hem-de reňklerinde ýüze çykýarlar. Olaryň her hili görnüşleri bar:

1. Ýönekeý sazlaşyk – bir formadaky, ölçegdäki hem-de reňkdäki düzümleriň arabaglanyşygydyr. Mysal üçin, birmeňzeş eplemler.
2. Çylşyrymly sazlaşyk – bu düzümleriň kompozisiýadaky biri-birine proporsional baglanyşygydyr. Mysal üçin, kostýumyň ýokary döşdäki jübüsiniň, gapdal jübüleriniň ölçeglerine laýyklykda kiçelmegi.

Eger-de geýimlerde sazlaşyk oňaýly çözülmese, onda bütinleý geýimleriniň kompozisiýasy üýtgeýär, şeýlelikde olaryň estetiki häsiýetleri peselýär.

Eger-de sazlaşyk bozulsa, onda geýimiň kompozisiýasynyň umumy bozuldygy bolýar, netijede geýim adamlaryň isleglerini doly kanagatlandyranok, hili bozulýar.

Kompozisiýanyň бүтewiligi geýimdäki düzümleriň biri-birileri bilen gatnaşyklaryna baglydyr. Kompozisiýanyň бүтewiligine aýratynlykda seredilmän, eýsem durkuna (durşuna) seredilýär. Kompozisiýanyň бүтewiligi sazlaşygyň ululygyna hem-de stiline laýyk bolmaly. Stil hakyndaky çözgüt bolsa, häzirki zaman moda gabat gelmegini belgileýär. Söwda tejribesinde geýimleriniň moda gabat gelmegi we gelmezligi esasy, aýgytlaýjy ähmiýete eýedir. Eger-de geýimler döwrüň modasyna gabat gelmese, onda olar islegleri doly kanagatlandyryp bilenoklar. Eger-de geýimler häzirki zaman moda gabat gelmese, onda senagat kärhanasy hem-de söwda kärhanalary bileleşip, adamlaryň islegine görä moda gabat gelýän önümleri öndürmäge mejbur bolýarlar. Geýimde moda diýilende şol geýimlerde bar bolan her hili çyzmyklar, üstki material, onuň reňki, konstruk-

siýasy, bezelişi we ş.m göz önünde tutulýar. Çitimleriň modasy bu wagtlaýynça jemgyýetlilik estetiki standart hasaplanýar.

Adamlaryň durmuşynyň gowulanmagy bilen olar moda kowalaşýarlar. Moda belgilenende, oňa häsiýetnama berlende, onuň hökmany suratda sudury, soňra materially, fosony, reňki, bezeliş usullary bel-lenilýär. Häzirki zaman modasy halkara görkeziji hasaplanýar. Modanyň häsiýeti bütün Ýer şarynda duýulyp durulýar. Moda özüniň belli bir ta-raplary, kanunlary, ösüşi bilen tapawutlanýar. Ilatyň islegine görä, mo-dany döredýärler hem-de ony belli bir ýola ugrukdyrylýar. Hudožnik – modelýer, sungat öwrenijiler, marketolaklar modany geljek üçin me-ýilnamalaşdyrýarlar. Şonuň üçin senagat kärhanalary 1–2 ýyl önünden geljekde dürli eşikleriň modasynyň nähili boljakdygyny bilýärler.

V bap

Hünär etikasy we onuň esasy ugurlary

5.1. HÜNÄR ETIKASYNYŇ ESASY WEZIPELERI

Etika – bu ahlak baradaky ylymdyr. Onuň esasy predmeti adamlaryň özüni alyp barmak ýörelgeleri we kadalarydyr, hem-de adamlaryň bir-biri bilen gatnaşygydyr.

Hünär etikasy – bu hünärmenleriň jemgyýetdäki borçlary, özle-rini alyp barmagyň (normasy) tertibi hem-de ahlaklylygydyr. Hünär etikasynyň borçlaryna hünärmeniň gylyk-häsiýetleri, özlerini alyp baryşlary girýär. Mysal üçin, marketing bilen iş salyşýan işgärleriň, hünärmenleriň etikasyňa köpçülik bilen işleýändikleri üçin has uly talaplar bildirilýär.

Hünär etikasy – bu ahlaklygy öwretmelidir hem-de işgäri ahlak-lylyk, borçlulyk, abraýly bolmak barada terbiýelemelidir. Şeýle-de etika adamlara özlerini medeniýetli alyp barmagy, işleýän toparynyň agzalary bilen medeniýetli aragatnaşykda bolmagy öwretmelidir.

Hünär etikasy hünärmende şol hünäriň häsiýetine laýyklykda medeniýetlilik duýgusyny döretmelidir. Mysal üçin, söwda işgärleri,

marketing bilen iş salyşýan hünärmenler üçin esasy etiki görkeziji – bu adamlar üçin haýyrlylykdyr, peýdalylykdyr, olaryň üstünligidir. Marketing bilen iş salyşýan hünärmen özboluşly, talabalaýyk şahsyň ýokary hilini özünde terbiýelemelidir.

Hünär etikasy önümçilikdäki hünärmenleriň öz aralaryndaky aragatnaşygy dogry ugrukdyrmagyna niýetlenendir, sebäbi her bir hünäriň özboluşly aýratynlygyna seredip, işgärler biri-birleri bilen aragatnaşyk edýärler. Marketing bilen iş salyşýan hünärmenleriň etikasy marketing şertlerinde emele gelen ahlaklyk bilen baglanyşyklydyr.

Marketing bilen iş salyşýan hünärmenler jemgyýetiň, medeniýetiň, ykdysadyýetiň gülläp ösmegine özläriniň goşantlaryny goşýarlar. Bu esasan ilaty maddy we ruhy taydan üpjün etmekde ýüze çykýar, şeýlelikde ilatyň halk hojalygynyň dürli pudaklarynda üstünlikli zähmet çekmeklerine ýardam berýär. Marketing boýunça hünärmenler önümçiligi, söwdany ýola goýmakda we ilaty gerekli önümler bilen üpjün etmekde köp işleri ýerine ýetirýärler, ýagny olar elmydama köpçüligiň göz astynda bolýarlar, şol sebäpli olar hünär etikasyny hemmetaraplaýyn çuňňur bilmelidirler.

Etiket we onuň gelip çykyşy. Etiket fransuz dilinden terjime edilende – ýarlyk etiketka, ýagny adamlar bilen aragatnaşyk edilende ýüze çykýan tertibiň düzgünidir, özboluşly tertibidir. Etiketi ýerine ýetirmek we ony alyp barmagyň formasy örän wajyp meseledir.

Hünärmeniň etiketi her bir adama bir derejede bolmalydyr, ýagny hormatlamak, işi, hyzmat etmek derejesi. İş salyşýan adamlarynyň bolşy, işi, onuň wezipesi, abraýy gyzyklanma döretmeli däl. Islendik ýagdaýda hem terbiýe, tertip-düzgün, adamlara mylakatly bolmak hünärmene mahsus bolmalydyr.

Marketing boýunça işleýän adamlar (hünärmenler) özüne berk talapjaň bolmalydyr, özläriniň her bir ädimine, her bir eden işine berk gözegçilik etmelidirler.

Sowda boýunça hünärmeniň mysalynda birnäçe meselelere seredip geçeliň.

Psihologiki talaplar – daşyndan olaryň ahlak-psihologiki tarapdan alyjylara gatnaşygynyň taýýarlygy bilen anyklanylýar. Bu alyjyla-

ryň satyja bolan minnetdarlyklary, hormata mynasyp bolmaklarynyň derejeleri bilen bahalanylýar. Mysal üçin, alyjynyň minnetdarlygyny, onuň dükandan gowy keýpli çykyp gitmegi bilen bahalamak mümkin.

Satyjy hünärmene örän ýokary talaplar bildirilýär. Sebäbi satyjy dürli ýaşdaky, kârdäki hem-de psihiki ýagdaýdaky adamlar bilen iş salyşýar. Bu ýagdaýda oňa öz üstünde köp işlemek artykmaçlyk etmeýär, uly durmuş tejribesi azlyk edýär.

Satyjy – hyzmat ulgamynyň işgäri bolany üçin köp adamlar bilen duşuşýar, olara hyzmat edýär. Fiziki taýdan ýadamakdan, daşary psihiki taýdan hem ýadawlyk emele gelýär. Satyjynyň daşky görnüşi, özüni alyp baryşy, geýinişi, adamlar bilen gürleşşi belli bir talaplara laýyk gelmelidir.

Marketing bilen iş salyşýan hünärmenlere özleriniň işiniň şowly bolmagy üçin şu aşakdakylary teklipl edýäris:

1. Hiç haçan sesiňizi gataaltmaň. Eger-de biri bilen iş ýagdaýy boýunça jedelleşäýseňiz hem, gaýta tersine azajyk sesiňizi peseldiň. Sebäbi siz bilen jedelleşýän adam siziň sesiňizi peseldeniniize üns berip, alaçsyz öz sesini peseldýär. Soňra siziň gürrüňiňiz alaçsyz ýagdaýda ikitaraplaýyn ynanylýan äheňe geçer.
2. Eger-de gürleşýän adamyňyzy ýigrenýän hem bolsaňyz, gaty mylakatly boluň. Mylakatly, ýuwaşjadan gürründeşiňize nädogrudygyny düşündirmegiňiz hem mümkin.
3. Ýüzüňiz elmydama gülüp dursun. Sebäbi ýüzüň tutuk parhsyz bolsa, onda ol gürründeşiňiz bilen siziň araňyzdaky esasy päs-gelçilik bolar.
4. Ýüzüň hereketlerine (mimika) üns beriň. Dodaklaryňyz ýeňil ýumulan bolmaly, bu sizi diňe diňleýäniňiz, gürründeşiňiziň gürrüňiniň arasyny kesmeýäniňiziň şaýadydyr. Gözüňiz gürründeşiňize gyzyklanma bilen seredýän, kelläňiz bir tarapa, gürründeşiňize tarap çalarak öwrülen bolmaly.

Bu teklipleri doly ýerine ýetirseňiz, hökman işiňizde üstünlik gazanarsyňyz. Satyjynyň mysalynda daşky görnüşe bolan talaplar.

Satyjynyň daşky gornüşi özüne çekiji bolmalydyr, sebäbi köpçülik bilen işleýän hünärmen özüniň daşky keşbi bilen hem tapawutlan-

malydyr. Daşky görnüş özüne köp taraplary öz içine alýar – gigiýeniki, geýim, saçyň ýagdaýy, kosmetikanyň ulanylyşy, duruşyň, keşbiň, özüni alyp barşyň, hereketleriň, mimikaň, adamlar bilen gürleýiş medeniýetiň ýokary bolmagyny.

Söwda işgärlerine esasy bildirilýän talap endamynyň gigiýenasydyr, arassa eller, endigan alnan dyrnaklar, ýuwulan, daralan saçlar – bularyň hemmesi daşky gigiýenanyň görkezijileridir.

Hünärmeniň geýimi, ilkinji nobatda, gaty oňaly, ýönekeý iş ýagdaýyna gabat gelmelidir. Satyjylar üçin ýörite iş formalary bardyr, geýimleriň reňki bir reňkde bolmalydyr. Satyjynyň geýiminiň owardanlygy şol hünärmen bilen işleşýän adamlarda estetiki kanagatlanma döredýär. Bezeg şaý-sepleri ulanmaklykda seresaply bolmaly, zenan satyjylara saçlaryny uzynlygyna goýbermek bolanok.

Iş ýagdaýynda kosmetikany azrak ulanmaly, ýene-de bir görkeziji adam organizminiň sudurydyr, sudur dik, arkaýyn durmalydyr, egi-lip durmaly däl. Dik sudur satyjynyň köp wagtlap dik durup işlände hem ýadamazlygyna ýardam edýär. Dik sudur aýakgaba hem bagly, aýakgap dar bolmaly däl, beýik ökjeli köwüş geýmek maslahat berilmeyär.

Satyjynyň özüni alyp baryşy medeniýetliligiň esasy görkezijisidir. Satyjynyň ýüz keşbi elmydama gülüp durmalydyr, hereketler endigan hem ýerlikli bolmalydyr.

5.2. HÜNÄRMENIŇ GÜRLEÝIŞ ETIKASY

Her bir hünärmeniň özboluşly gürleýiş etikasy bolmalydyr. Lukmanyň, mugallymyň, satyjynyň gürleýişlerini deňeşdirip görüň. Satyjynyň gürlände esasy ünsi harytlaryň häsiýetlerine, lukmanyňky kesel barada, mugallymyňky temany düşündirmek barada bolýar. Satyjynyň her bir 5-nji alyjy bilen gürrüňdeşligi bolup geçýär. Şol sebäpli satyjynyň jogaby sowatly we şonuň bilen birlikde mylakatly hem bolmalydyr. Mysal üçin, alyjy: «Mümkin bolsa aýdyň, çörek tüzemi», «Men bilemok, düýn getirilen, özüňiz çöziň» diýenden, gowusy «Düýnki» diýip, jogap beräýmeli.

Satyjynyň özüni alyp baryşy

Satyjy hiç haçan alyjy bilen jedelleşmeli däldir hem-de öz borjy doly ýerine ýetirmelidir. Bardy-geldi şeýle ýagdaý döräýse «Men siz bilen ylalaşýan» diýip, mylakatly gürleşmeli.

Öz-özüňe erk etmek

Öz-özüňe, gürrüňiňe, alyp baryşyňa, öz şahsy hereketleriňe erk etmeklikdir.

Şu soraglary öz öňüňizde goýuň:

1. Özüňiz barada köp gürläňzokmy?
2. Daşyňyzy gurşap duran adamlardan köpräk talap edeňizokmy?
3. Öz ýoldaşlaryňyzyň gizlinliklerine bilesigelijilik etmekligiňiz artykmaç dälmi?
4. Öz ynamlaryňyza gaty ynanýan bolaýmaň?
5. Özüňiz barada tersräk gürrüňlere nähili seredýärsiňiz?
6. Bolar-bolgusyz degişmeler bilen ýoldaşlaryňyzy ýadadaňzokmy?

VI bap

Iýmitlenmegiň etikasy

6.1. IÝMITLENMEGIŇ MEDENIÝETI

Naharlanylýan stolda oturmagyň öz düzgünleri bar. Stoluň başynda oturanyňda dik oturmaly, öziňi arkaýyn alyp barmaly, stoluň arkasyna ýeňilräk ýaplanmaly. Stul naharlanylýan stoldan daşda-da, ýakynda-da bolmaly däldir. Elleriňizi nahar äberilýänçä dyzlaryňyzyň üstünde goýmaly. Elleriňiz bilen saçyňyzy düzetmek, maňlaýyňyzy süpürmek, eňegiňize diremek, skaterti barmaklaryňyz bilen takyrdatmak ýa-da bar bolan enjamlary barlamak bolanok. Nahar iýeniňizde, ýeňiliräk stoluň üstüne egilseňiz bolýar, ýöne tirsegiňizi stoluň üstünde goýmaly däl. Geýimiňize nahar syçramaz ýaly, başda uly süpürgiji açyp dyzyňyzy ýapmaly. Süpürgiji alyp dodaklaryňyzy süpürmeli däl-de, diňe ýuwaşlyk bilen dodagyňyza degirmeli. Naharlanyňy

bolanňyzdan soňra, süpürgiji tarelkanyň sag gapdalynda goýmaly, eger-de tarelka aýrylan bolsa, onda şonuň ýerinde goýaýmaly. Süpürgiji eplemän goýsaň hem bolýar.

Naharlanmaga myhmançylyga çagyrylan adamlardan soňra başlamaly. Eger-de stoluň başynda köp myhmanlar oturan bolsa, etikete laýyklykda nahar 5–6 adama berilen bolsa, onda iýmäge başlabermeli.

Iýmiti howlukman hem-de sessiz çeynemeli. Eger-de nahar gaty gyzgyn bolsa, onda azrak suw içmeli. Agyz boşlugyny nahardan doldurmaly däl.

Eger-de bulgur ýa-da çörek almakçy bolsaňyz, onda pyçak bilen çarşagy tarelkada goşmak edip goýmaly; çarşagyň egri ýeri ýokaryk – pyçagy bolsa tygyny çepe edip goýmaly. Enjamlar tarelka goýlanda, enjamlaryň ujy tarelkada, eltutarlary bolsa stola direnip dursa hem bolýar, ýöne bu ýagdaýda seresap bolmaly, enjamlar, süýşüp gaçyp, saçagy ýa-da geýimlerini ziýalamagy, hapalamagy mümkin.

Eger-de bardy-geldi eliňizdäki enjamy gaçyrsaňyz, özüňiz ony galdyrmaly däl, ofisiantyň özi galdyrmaly hem-de töwerekdäki oturanlaryň ünsüni çekmezlik üçin ötüňç soramaly däl.

Naharlanyp bolanyňyzdan soňra tarelkany özüňiziň önüňizden süýşürmän, oňa enjamlary goýmaly, olaryň eltutarlary biri-birine parallel bolmaly, çarşagyň dişleri ýokaryk seredip durmaly.

6.2. IÝMITLERI IÝMEGIŇ AÝRATYNLYKLARY

Çörek – çöregi çarşak bilen däl-de eliň bilen almaly, ýörite tarelkajyga (pirožka) goýmaly, ol tarelka her kime aýratynlykda berilen bolmaly, çörekden çep eliň bilen 1–2 gezekde iýer ýaly döwüp almaly. Eger-de pirožki bolsa, onda ony döwmeli däl.

Eger-de çörege mesge çaljak bolsaňyz, çep eliňizde döwüp alan çöregiňizi, tarelkada saklap, sag eliňiz bilen ýörite pyçagyň kömegi bilen mesgäni usullyk bilen çalmaly, ýöne pyçak bilen beýleki naharlardan galan galyndyny mesgä geçirmeli däl.

Murepbeleri ilki bilen pirožka tarelkasyna goýup, soňra çörek bölejiginiň üstüne ýazmaly.

Şohlady, kakadylan eti – pyçagyň, çarşagyň ýardamynda iýýärler.

Bulýon, çorba, pýuro – ýörite çaşkada äberilýär. Desert çemçe (kiçiräjik) çep elni bilen çaşkanyň el tutaryndan tutmaly, azrakdan bulýon sowanyndan soň, çaşkany eline alyp içibermeli. Bulýony sowatjak bolup, ony üflemeli däl, çorbany sowatmak üçin, çemçejik bilen ýuwaşjadan bulap durmaly, çorbany çemçäni özüňden öňe gyra garşy hereket etdirip doldurmaly we çemçäniň gyrasyndan içmeli.

Etde taýýarlanan naharlar ýörite enjamlar, ýagny çarşak we pyçak bilen iýilýär. Iýmit iýilende çarşak çep elinde, pyçak bolsa sag elinde bolmalydyr. Eti ilki böleklere bölüp, soňra çarşak bilen iýmek rugsat berilmeýär, olar her gezek kesilip, uly bolmadyk bölekler bölünen görnüşde iýilýär. Eger-de pyçaksyz çarşak bilen aňsat bölüp bolýan kotlet, teftel ýaly et önümleri kesmek üçin pyçak ulanmak hökman däl. Naharlanýan wagtyňyz pyçak we çarşak elmydama elniňizde bolup, pyçak bilen iýýän iýmitiňizi toplam, süşürüp durmaly, ýöne pyçak bilen alyp çarşagyň üstüne goýmaly däl.

Öý we ýabany guşlaryň bişen etini pyçak we çarşak bilen eti süňkden aýryp iýmeli, soňra elni bilen eti süňkden aýryp naharlanyp, bolanyňyzdan soňra, elniňizi ýörite äberilen ýylyja, çalaja turşy suwda çaykalmaly.

Balykdan naharlary – ýörite balyk iýmek üçin niýetlenen enjamlaryň ýardamynda iýýärler. Munda pyçak bilen balygy kesmek bolmaýar, pyçak eti süňkden aýyrmak üçin niýetenendir. Balygy ýörite ulanylýan 2 sany çarşak bilen hem iýmek rugsat berilýär. Balyk galyndylary üçin ýörite tarelkalary ulanmaly, ol tarelkany kiçi tarelkalaryň çep tarapynda goýmaly.

Işdäaçarlary iýmegiň öz tertibi bar. Eger-de gowrulan et üçin niýetlenen işdäaçar bolsa we kiçijik tarelkalarda her bir adam üçin aýratyn goýulan bolsa, onda uly tarelka geçirmän şol tarelkadan iýibermeli. Gök önümleri stola kesilen görnüşde äbermeli.

Eger-de işdäaçar wazada bolsa, onda kiçi tarelka munuň üçin ýörite çemçe we çarşagyň ýardamynda geçirilýär. Aýratyn bezelip goýulan gök önümleri – pomidory, rediskany we otlary elni bilen hem alsa bolýar we duza batyryp iýilýär. Galyndylary öz tarelkaňyzyň

gyrasyna süýşüräýmeli ýa-da şonuň üçin niýetlenen tarelkajyga geçiräýmeli.

Buterburodlary diňe el bilen iýmän, çarşak we pyçak arkaly iýse hem bolýar. Buterburodlary kähallatlarda ýörite dürtgüçler (mysal üçin, furşet stoldan iýilende) bilen hem iýmek bolýar. Buterburody taýýarlamak üçin tarelka azrak çörek, mesge bölegini almaly we iki barmagyň bilen çöregi saklap, oňa pyçak bilen mesge çalmaly. Çöregi eliň aýasyna almaly däl, bu gigiýeniki talaplara laýyk gelmeýär şöhlaty, etiň bölejigini we ş.m. çöregiň üstüne çarşak bilen goýýarlar.

Çorbany sessiz iýmeli, tarelkanyň aşagynda galan çorbany içmek üçin çep eliň bilen tarelkanyň gyrasyny azrak galdyrmaly we çemçe bilen içmeli. Çorbany iýip bolanňyzdan soňra, çemçäni tarelkanyň içinde goýmaly. Bulýon we puýro çorbany ýörite çaşkalara guýup we çep eliň bilen tutawajyndan tutup, soňra deserti kiçiräk çemçe bilen iýýärler, aşagynda galanyny çemçe ulanmazdan içäýmeli.

Almany, armydy ýörite miwe kesmek üçin niýetlenen pyçak bilen böleklere kesip, ýörite kiçiräk tarelka goýmaly we daşyny arassalamaly, çigidini aýyrmaly, soňra eliňiz bilen alyp iýibermeli.

Garalyny, erigi ýörite pyçak bilen çalaja kesip, soňra seresaplyk bilen, eliň bilen döwmeli we şanigini aýryp, eliň bilen iýibermeli.

Wişnýanyň, çereşnýanyň şanigini, üzümiň çigidini agzyňdan çemçä çykaryp, soňra tarelka goýmaly.

Gawuny, garpyzy ýörite desert pyçak we çarşak bilen iýmeli. Pyçak bilen garpyzyň çigidini aýyryp, pyçak bilen kesip, çarşak bilen iýmeli.

Apelsini çep eliňe alyp, pyçak bilen gabygyny (daşyny) ýokardan aşak kesip, soňra daşyny arassalap, bölejiklere kesmeli, çigidini aýyrmaly we eliň bilen iýmeli.

Mandarininiň daşyny pyçak ulanman eliň bilen arassalap, bölejiklere öz ugry boýunça bölmeli, çigidini agzyňdan çykaryp, kiçijik çemçä, soňra tarelka goýmaly.

Banany ýarsyna çenli eliň bilen arassalap, eliňde tutup iýibermeli. Ýöne doly arassalap, bölejiklere kesip çarşak bilen iýseň hem bolýar.

Çaý we kofäni gant bilen bulaşdyryp, çemçäni tarelkada goýmaly. Gandy ýörite gysgyç bilen almaly, eger-de gysgyç bolmasa, eliň bilen almaly, çemçe bilen almak bolmaýar.

Çaý üçin limon bölejigini ýörite çarşak bilen alyp, çaşka goýýarlar, çemçe bilen onuň şiresi sykylýar, galyndysyny bolsa tarelkajyga alyp goýmaly.

VII bap

Daşary ýurtly myhmanlara hyzmat etmegiň medeniýeti

7.1. DAŞARY ÝURTLY MYHMANLARA

HYZMAT ETMEGI GURAMAK

Biziň baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde syýahatçylygy ösdürmek barada köp aladalar edilýär, ondan başga-da daşary ýurtly işewür adamlar yzygiderli biziň ýurdumyza iş saparlary bilen gelýärler. Şol sebäpli bazar bilen iş çalyşýan hünärmenler daşary ýurtly myhmanlara hyzmat etmegiň medeniýetiniň aýratynlyklaryna hemmetaraplaýyn üns bermelidirler. Gelen myhmanlara hyzmat etmek ýokary derejede ýola goýulmalydyr. Biziň ýurdumyza daşary ýurt myhmanlary: ýörite jahankeşdeler, halkara ylmy konferensiýa gatnaşajylar, aýdymçylar, festiwallara gatnaşyjylar, sport ýaryşlaryna gatnaşyjylar, awçylar, sagaldyş sanatoriýalaryna öz saglygyny dikeltmäge täjirler we başga daşary ýurtly işewürler yzygiderli gelýärler, öz gezeginde biziň raýatlarymyzyň köpüsi daşary ýurtlara gidýärler. Myhmançylyga gelen daşary ýurtlulara ýörite meýilnama esasynda hyzmatlar amala aşyrylýar. Gelýän myhmanlar dürli ulaglarda – demir ýol, awiasiýa, awtobuslarda gezipärler. Gelen myhmanlara ýörite ýarym lüks, 1-nji klas, jakankeşde klas, kemping klaslar boýunça ýagdaýlaryna görä hyzmatlar edilýär.

Myhmanlara edilýän hyzmatlaryň esasysy olary naharlamakdyr – ol umumy çykdajynyň 25–30%-ini öz içine alýar. Daşary ýurtly

myhmanlary naharlanmak köplenç ýöriteleşdirilen restoranlarda, kafelerde amala aşyrylýar. Daşary ýurtly myhmanlary kabul edýän edara-kärhanalar täze ýyl üçin, üstümizdäki ýylyň tamamlanmagyna bir aý çemesi galanda, jemgyýetçilik iýmiti kärhanalaryň degişli edaralary bilen geljek ýyl üçin şertnama baglaşýarlar. Şol şertnamada naharlandyrmagyň döwürleri, aýratynlyklary, hasaplaşmagyň görnüşleri we başga-da umumy meseleleri çözüýärler. Soňra kabul ediji edara daşary ýurtlularyň biziň ýurdumyzda boljak aýlyk, ongünlik tertibini berýär. Şol tertipde hyzmat etmegiň klasy (derejesi), olaryň milleti, 24 sagatdan giç galman – her topara hyzmat etmekligiň aýratynlygyny görkezip, talapnama berýärler. Şol talapnamada toparýň №-ni, milletini, sanyny, klasyny (derejesini), boljak gününü we çäreleriň sagadyny görkezýärler.

Daşary ýurtly jahankeşdeleri naharlandyrmak üçin birnäçe menýu (naharlaryň sanawy) düzülýär, ertirlik, günortanlyk hem-de agşamlyk naharlar.

Naharlar toplumy (sanawy) düzüleninde dürli ýurtlardan gelýän myhmanlaryň aýratynlyklaryna seretmeli. Mysal üçin, Hindistandan we başga-da birnäçe ýurtlardan gelýän syýahatçylar üçin hökman çay bermeli, amerikalylara bolsa kofe ertirlikden öň bermeli. Koreýalylar – kofe ýa-da kakawany düýbünden içmeýärler.

Köp ýurtlardan gelen myhmanlar köplenç ertirlik, günortan, agşam naharlarynda hem mineral suwlary ýa-da miwe şirelerini içmegi halaýarlar, şonuň bilen birlikde ýaponlar, mongollar, koreýler mineral suwlary içmeýärler.

Çehiýalylaryň, wengriýalylaryň, alžirlileriň, müsürlileriň, eýranlylaryň köpüsi ikrany (işbili), balyk önümlerini iýmeýärler.

Çehler, slowaklar, polýaklar, rumynlar, daniýalylar, norwegiýalylar goýun etinden taýýarlanan naharlary halamaýarlar. Wengeler kiseli, rumynlar souslary, inlisler gaýnadylan şöhlatlary, blinçikleri, etli börekleri iýenoklar, Koreýler bulýonlary, şwedler, daniýalylar, norwegler tworogdan taýýarlanan naharlary iýmeýärler. Koreýler özleriniň naharlarynyň köpüsiniň tüwüden taýýarlanýanlygyna garamazdan, tüwüden taýýarlanan nahary halamaýarlar, sebäbi tüwini

gaýtadan işlemegiň olara mahsus bolan usulyny ulanyp, şol tüwini nahara ulanýarlar. Myhmanlaryň köpüsi biziň milli naharlarymyzy halaýarlar.

Günortan we agşamlyk nahary üçin her günde azyndan 2 görnüşde (aýratyn görnüşde) naharlaryň sanawy düzülýär. Şol sanawda naharlaryň ady, çykymy we her haýsysynyň bahasy görkezilýär. Naharlaryň sanawy hepdäniň günleri üçin dürli-dürli bolmalydyr. Sanawda gelýän myhmanlaryň milli aýratynlyklaryny (naharlaryny), öz şahsy aýratynlyklaryny, endiklerini we naharlanmagyň tertibini göz önünde tutmak hökmanydyr.

Amerkalylar köpräk miwelerden, gök önümlerden işdäaçarlary sygyr etini, ýagly bolmadyk doňuz etini, guş etini we olardan taýýarlanan naharlary halaýarlar. Şeýle-de birinji naharlardan dürli çorbalary gowy görýärler. Konditer önümlerine, miweleriň şirelerine, sitrus miwelerine aýratyn üns berýärler.

Ýaponlaryň – ýapon aşhanasynyň esasyny tüwi, deňiz jandarlary we ösümlikleri düzýär. Şeýle-de olar baran ýurtlarynyň milli aşhanasynyň naharlaryny datmagy halaýarlar. Dürli görnüşli gök önümlerden taýýarlanylýan işdäaçarlary, duza we sirkä ýatyrylan hyýarlary, gaýnadylan şöhlaty, etli börekleri, goýun, sygyr, doňuz etinden taýýarlanan naharlary halaýarlar. Ertirlikde, günortan we agşam naharda stola mesge äbermeli. Ertirlik çay içmekden başlanýar. 1-nji nahar üç wagtyna azrakdan berilýär. Miweleriň şirelerini, buzly suwy we piwony halaýarlar.

Italýanlar leňneçleri, leňneçli işdäaçarlary, çorbalary, langeti (gowrulan bölek et), almany, apelsini, gara kofäni, aşly, peýnirli naharlary gowy görýärler.

Fransuzlar dürli et önümlerinden naharlary, örän köp mukdarda miweleri, gök önümleri, süýt we süýt önümlerini, çorbalary halaýarlar.

Nemesler dürli görnüşli buterbrodlary, doňuz, göle, sygyr, guş etinden, balykdan taýýarlanan naharlary halaýarlar. Gök önümleri, süýt we süýt önümlerini, ýumurtgaly naharlary, şöhlaty, peýniri, baran ýeriniň milli naharlaryny, miwelerden işdäaçarlary we gara kofäni gowy görýärler.

Angliýadan gelyän jahankeşdeler üçin naharlaryň sanawy**Ertirlik** Çykymy, g

1. Mesge ýagy	15
2. Jem	20
3. Süýt	50
4. Kakadyň et	35
5. Syr	35
6. Ýumurtga	1
7. Alma şerbeti	100
8. Bulka	1
9. Kofe	150/18
10. Çörek	

Günortanlyk

1. Mesge	10
2. Süýt	50
3. Gaýnadylan dil	75
4. Pomidor işdäaçary	100
5. Towuk çorbasy pirožkyly	30/75/3000-94
6. Piwo	1/2
7. Çay, gant, konfetler	200/12
8. Doňdurma	
9. Miweler	
10. Çörek	

Ağşamlyk

1. Mesge	10
2. Süýt	50
3. Etden işdäaçary	150
4. Pomidor	100
5. Gaýnadylan balyk	125
6. Bişirilen alma	100
7. Piwo	1/2
8. Pirožnyý	100/12

9. Miweler
10. Çörek
11. Buzly suw

Myhmanlar üçin «Şwed stoluny» taýýarlamagyň aýratynlyklary

«Şwed stoly» görnüşinde daşary ýurtly myhmanlary naharlamak boýunça hyzmat etmegiň esasy maksady myhmanlary naharlamagy we hyzmaty çaltlandyrmakdan ybaratdyr. Naharlanmagyň umumy wagty ertirlik üçin 15–20 min, günortanlyk we agşamlyk üçin 25–30 min hasaplanandyr.

«Şwed stoly» görnüşinde naharlananda hyzmat edýänlere (ofisanta) garaşmak düzgüni aradan aýrylýar. Her bir adam özüniň islegine görä, ol ýa-da başga tagamy saýlaýar.

Tejribeden görnüşi ýaly, «Şwed stoluny» ulanmak ertirlik üçin 8–10 sagat aralygy, günortanlyk – 12–15 sagat aralygy, agşamlyk üçin 17 sagat 30 min – 19 sagat-30 min aralygy has oňaýly hasaplanylýar. «Şwed stoly» üçin restoranlarda ýörite zal ýa-da hyzmat etmek üçin onuň oňaýly bölegi ulanylýar (bölünip berilýär). «Şwed stolunyň» işleýän wagty, naharlaryň bahalary, görnüşleri barada bildiriş görnükli ýerde asylyp goýulýar.

«Şwed stoly» boýunça hyzmatlary gurnamak üçin ýörite toparlar döredilýär. Şol topara girýän her bir agza anyk wezipäni ýerine ýetirýär. Aşpezler, ofisantlar topary başga hemme işlerden boşadylan bolmalydyrlar. Hyzmat edýän topar hemme önümleri (naharlary) stola owadanlap ýerleşdirýärler we günün dowamynda assortimente gözegçilik edýärler we assortimenti yzygiderli dolduryp hem-de stoly bezäp durýarlar, ulanylan gap-gaçlary aýyrýarlar. Adamlaryň islegine görä, stoluň başynda oturdyp, hyzmat etmäge hem borçludyrlar (ýaşy uly, ýarawsyz adamlaryň haýyşy boýunça)

«Şwed stolunyň» assortimenti düzülende, naharlanmagyň wagty (ertirlik, günortanlyk), rejeli naharlanmagyň aýratynlyklary, islegler öwrenilýär. Bu bolsa her bir adamyň iýmitini özüniň ýagdaýyna görä rejelemäge mümkinçilik döredýär. Şol zalda dürli içgileriň, çilimlerin

satuwyny ýörite barlarda ýa-da ýörite arabajyklar ulanyp gurnamak mümkin.

Günortanlyk naharyň sanawyna suwuk naharlar bilen birlikde gök önümler, balyk assortisi, marinadly balyk, etli assorti, duza ýatyrylan balyk, winegret girizilmelidir.

Birinji naharlardan çorba, borş, we ş.m. ikinji naharlardan kartoşka bilen gowrulan balyk, biwşteks, şeýle-de doňdurma, kompot, süýtli çay, gara kofe, mineral suw, miwe şireleri we ş.m. stolda goýulýan naharlaryň assortimenti üýtgeşik bolmalydyr. Naharlanýan adamyň naharyň her bir görnüşinden datmaga mümkinçiligi bolmalydyr – bu «Şwed stolunyň» esasy aýratynlygydyr. Şonuň üçin hem stoluň üstündäki iýmitleriň köpüsi şöhat, kakadylan et, syr, et ýaly kesilip goýulan iýmitlerdir. Köp myhmanlar balyk we balyk önümleriniň dürli görnüşlerini halaýarlar. Şonuň üçin bu ýagdaý göz önünde tutulmalydyr.

Ertirlik naharlara – täze hyýar, pomidor we olardan taýýarlanan işdäaçarlary, köke, konditer önümleri, mesge goýulmalydyr.

Günortan naharynda – 6–8 görnüşli işdä açarlar, 2–3 görnüşli suwuk 1-nji nahar, 3–4 görnüşli ikinji nahar, souslar, konditer önümleri, miweler, gyzgyn içgiler, miwe şerbetleri we ş.m. bolmalydyr.

«Şwed stolunyň» önümleriniň assortimentini hepdäniň günleri boýunça myhmanlaryň milli aýratynlyklaryna seredip, üýtgedip durmaly. Şeýle-de türkmen milli naharlaryny myhmanlaryň arasynda reklama etmeli, olaryň iýmitlik gymmatyny, ekologiki taýdan arassa önümlerden öndürilýändigini hem reklama etmeli.

7.2. MASLAHATLARA, SERGILERE, FORUMLARA GATNAŞÝAN DAŞARY ÝURTLY MYHMANLARY NAHARLAMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

Myhmanhanalarda ýaşaýan, maslahatlara, sergilere, forumlara gatnaşýan myhmanlary, üç gezek naharlamaly – ertirlik, günortanlyk we aňşamlyk. Günortanlyk we aňşamlyk naharlanmagy başga restoranlarda hem gurnasa bolýar. Maslahaty, sergini, forumy gurnaýjy-

lar restoranyň ýolbaşçylary bilen haçan, haýsy wagtda, naharlaryň assortimenti, bahasyny hasaplaşmagyň aýratynlygy barada öňünden gürleşmeli (bilmeli). Bu ýagdaýda naharlaryň sanawy hem şu çäreleri guramaçylyk bilen ylalaşylyp düzülýär. Eger-de köp adamlara hyzmat etmeli bolsa, onda naharlanmagyň yzygiderliliginiň tertibini düzmeli, şeýle-de tertip boýunça hyzmat etmeli işgärleriň işe çykmaly wagtynyň hem tertibini düzmeli. Grafik düzülende, hyzmat edýän işgärleriň her biriniň 8 adama çenli hyzmat edip, hyzmat ediş hiliniň ýokary derejede bolmagy göz önünde tutulmalydyr. Gap-gaçlary ýygnamak üçin ýörite kömekçi işgärleriň bolmagy işleri azrak ýeňňileşdirýändigini hem göz önünde tutmalydyr.

Hyzmat edýän işgärler (ofisant) üçin eger-de öňünden hyzmat edýän adamlaryň ýeri belli bolsa, stoluň üsti hem bezelen bolsa, has oňaýly bolýar. Hyzmaty tizleşdirmek üçin stola çay çäýneklerde, kofe kofeyniklerde äberilse, naharlanýanlar üçin olary gerekli mukdarda guýup alamaga mümkinçilik döredýär we bu ýerde goşmaça hyzmat gerek bolmaýar.

Köp ýurtlarda ertirlik naharda miweleriň şireleri, mesge, jem (mürepbe), bulkajyklar, kofe ýa-da çay berilýär. Ertirlige şonuň ýaly-da gaýmak, ýumurtga, sosiska ýaly iýmitler hem äberilýär.

Daşary ýurtly myhmanlara restoranlarda we kafelerde hyzmat etmek

Daşary ýurtly myhmanlary naharlamak aýratyn zallarda ýa-da ýörite aýratyn belgilenen stollarda amala aşyrylýar. Iýmiti şu aşakdaky tertip boýunça bermeli – ertirlik – sagat 8-den – sagat 10-a çenli, güñorta nahary – sagat 12-den sagat 15-e çenli, agşamlyk nahar – sagat 17.30-dan – 19.30-a çenli.

VIII bap

İşjeň hatlar etikasy

8.1. IŞJEŇ HATLAR BARADA UMUMY DÜŞÜNJE

Ýörite hatlar arkaly edaradyr kärhanalar özaralarynda aragatnaşyk saklaýarlar. Dünýä ulgamynda hemme gepleşikler köplenç işjeň hatlaryň kömegi arkaly amala aşyrylýar. Şol sebäpli telefonýň, telegrafyň, faksalaryň, internetiň barlygyna garamazdan, aragatnaşyk saklamak üçin, işjeň hatlar ulanylýar. İşjeň hatlara bolan talaplary ýerine ýetirmek hökmany borç hasaplanýar, sebäbi hatyň mazmuny, ýazylyş stili şol hatyň üsti bilen bitiriljek işleriň ýerine ýetirilmeginde uly ähmiýete eýedir.

Ýörite hatlar ýörite kagyzlarda – blankalara ýazylýar. Hatlaryň ýardamynda kärhana bilen edaralaryň arasynda bolup biljek aragatnaşyklar alnyp barylýar.

Ýörite blankalar bir list kagyzdan ybarat bolup, hökmany suratda çaphana ýol bilen şol edaranyň ýa-da kärhananyň mälim nyşany we ady ýazyylan bolmalydyr. İşjeň hat blankasynda hat ýazýanyň salgylary – telefonynyň, faksynyň nomeri we başga salgylary görkezilendir (iberilen wagty, gelen hatyň wagty, nomeri we ş.m. görkezilendir).

Ýörite hatlarda hökmany suratda şu aşakdaky maglumatlar bolmalydyr:

Döwlet gerbi;

Edaranyň emblemasy (nyşany):

Ýörite hatlarda kärhananyň kody, edara kärhananyň doly ady, aragatnaşyk, telegraf, faks salgysy, telefon nomeri, teleks, faks nomeri, bankdaky hasap nomeri, wagty, resmi hatyň indeksi, iberijiniň salgysy, hatyň ady, mazmuny, goşmaça resminamalaryň sanawy, gol, haty taýýarlanyň ady, familiýasy we telefony görkezilmelidir.

Hat iberilende iberilýäniň salgysy doly ýazymalydyr, onuň salgysy, alyjynyň ady, familiýasy blankanyň ýokarsynda sag tarapda ýerleşdirilen bolmalydyr.

Mysal üçin:

Türkmenistanyň dokma
senagaty ministri
Babaýewa G.

Sözleri gysgaldyp ýazmak bolmaýar. Ýazyylan hatlar dogry, mazmuny düşnükli bolmalydyr.

Mysal üçin, «Talyplar dynç alyş döwründe aýakgap fabriginde işleýän işgärlere kömekleşdiler».

Has dogry ýazjak bolsaň, «Talyplar öz dynç alyş döwürlerinde, fabriğiň işgärlerine kömekleşdiler» diýip ýazmaly.

Işjeň hatlarda etiket – etiket bu adamlaryň jemgyýetde özüni alyp baryşy. Häzirki döwürde iş hatlarynda köplenç halatlarda ýazylyan ýüzlenmäniň medeniýeti talabalaýyk bolmalydyr. Mysal üçin, hat şeýle başlanýar: Hormatly, _____! «Hormatly» diýen sözden soň otur belgisi goýulsa, onda iş haty ýazylyp, şol edara kärhana bilen günde-günaşa aragatnaşykda ýaly duýulýar. Eger-de «Hormatly» diýip, yzyndan ýüzlenme belgisi goýulsa, onda ýüzlenilýän adama ýa-da gozgalynýan meselä aýratyn üns berilýändigini görkezýär.

Tehnikanýň ösmegi – internet, telefon ulgamlarynyň we beýleki aragatnaşyk serişdeleriniň ösmegi, hat bilen aragatnaşyk saklamagyň mümkinçiligini peseltdiler, ýöne telefon arkaly iş meselelerini çözmek, telefon arkaly gepiňi düşündirmek gaty kyn, ýolbaşçylaryň köpüsi telefon boýunça gepleşik geçirmäge taýýar däl.

Köplenç ýagdaýda hat köp meseleleri çözmekde esasy serişde bolup hyzmat edýär.

Tipli tekstler we traferet hatlar

Tipli we ýönekeý tekstler – bu trafaretler (nusgalar) ýörite hatlary, birmeňzeş maglumatlary ibermekde ulanylýar we ykdysady taýdan wagty tygşytlamakda, hatlary taýýarlamaklygy aňsatlaşdyrmakda we olary çap etmekde möhüm rol oýnaýar.

Tipli tekstler – bu nusgalyk tekst bolup, bu täze hatlary taýýarlamakda esas bolup durýar. Tipli tekstleri ulanmak hatyň esasy tekstini taýýarlamak üçin wagty 3 esse tygşytlamaga mümkinçilik berýär.

Traferet (meñzeş) hatlary taýýarlamak – bu bir topar hatlaryň esasy mazmuny birmeñzeş bolup, esasy habar beriljek maglumat boýunça teksti üýtgedilýär.

Blank – bu işjeň hat üçin esas bolup, doldurylan görnüşde nusga bolmak bilen öňde goýlan maksada ýetmäge mümkinçilik döredýär.

Standart işjeň haty taýýarlamak, tekst statistiki ýüze çykmalar ýa-da başga sözler bilen emele gelmegi kanunalaýyk bolmalydyr.

Eger-de bir tipli ýagdaý barada we resmi kagyzlaryň aýlanyşygy köp bolan halatda trafaret görnüşde hat taýýarlamaýy. Mysal – habar bermek üçin niýetlenen hatyň trafareti:

Hormatly _____

Aşgabat şäheriniň merkezi sergiler köşgünde geçiriljek, telekeçileriň sergisine we forumuna çagyrylýs, sergi Aşgabat şäherinde

_____ «senesi» _____ aýylýar we
Salgysy _____ aý, gün, sagat

_____ dowam edýär.

dowamlylygy

Şu sergä we foruma gatnaşmak barada gelen netijäňizi biziň şu salgymyza _____ habar bermegiňizi soraýarys.

Trafaret hatlar ýeňil, düşnükli, yzygiderli sözler bilen ýazylan bolmaly.

Traferet ýazylan hatlara mysallarda seredip göreliň:

Nädogry ýazylan:

«Biz Size ibermek barada haýyş bilen ýüzlenýäris»

«Biz Sizden habar bermegiňizi soramakçydyk»....

«Biz Sizden örän minnetdar bolardyk».

Dogry ýazylan:

«Ibermegiňi soraýarys».....

«Habar bermegiňizi soraýarys»....

Haýyşnamada görkezilen «Biziň salgymyza habar bermegiňizi.....», şu ýerde «biziň salgymyza» diýen sözüň hiç hili ähmiýeti ýok, sebäbi hatyň daşynda ibermeli salgysy görkezilýär.

Sözleri azaltmak boýunça mysallara seredeliň:

Nädogry ýazylan:

«Sizi habarly etmekligi hökmany bildik....»

«Şeýlelik bilen size şertnamanyň nusgasyny iberýäris.....»

Dogry ýazylan:

«Habar berýäris, ýagny....»

«Şertnamanyň nusgasyny iberýäris.....»

8.2. IŞJEŇ HATLARY TAÝÝARLAMAK

Işjeň hatlar adamlaryň özara gepleşikleriniň we onda ulanylan sözleriniň ýerine ulanylýar.

Ilkinji nobatda hatlary olaryň niýetlenişi boýunça toparlara bölmek mümkin.

1. Jogaplary talap edýän hatlar;
2. Jogaplary talap etmeýän hatlar.

Birinji topar hatlara degişlileri şertli «sorag hatlar» we «jogap hatlar» ýaly toparlara bölmek mümkin, bular bolsa öz gezeginde haýyş hatlaryň, ýüzlenme hatlaryň, teklip hatlaryň, sorag hatlaryň, talap hatlaryň emele gelmegine şert döredýär. Bu hatlara jogaplar häsiýetleriniň özboluşlylygyny talap edýär.

Jogap hatlar, iberilen hatlaryň esasy mazmunyny özünde saklamak bilen, anyk jogaply bolmalydyr.

Şu aşakdaky hatlara jogap hökman däl....

Duýduryjy hatlara;

Ýatladyjy hatlara;

Çagyryş hatlara;

Tassyklaýjy hatlara;

Habar berýän hatlara;

Kepil hatlara;

Maglumat beriji hatlara we ş.m..

Tematiki alamat boýunça hatlary işjeň we täjirçilik hatlara bölmek mümkin. Ykdysady, hukuk, maliýe we başga-da kärhananyň durmuşy, işi bilen baglanyşykly ulanylýan hatlara kärhananyň işjeň hatlary diýilýär. Material tehniki üpjünçilik, önümi satmak bilen baglanyşykly hatlara bolsa täjirçilik hatlar diýilýär.

Belli bir temalar boýunça hatlary toparlara bölmek hem mümkin, munuň üçin olary şu aşakdaky görnüşlere bölýärler:

1. Önümçilik tehnologiýasynyň umumy soraglary boýunça.
2. Önümçilik esbaplary, enjamlary we energetika soraglary boýunça.
3. Önümçilik soraglary boýunça.
4. Standartlaşdyrmaklygyň soraglary boýunça.
5. Taýýar önümleri satmak soraglary boýunça.
6. Gurluşyk bilen baglanşykly soraglar boýunça.

Kärhananyň önümçiligi bilen baglanşykly işjeň hatlar jemgyýetçilik guramalary bilen alyşylýan hatlaryň mazmunyndan düýpgöter başgaça bolmalydyr.

Hatlaryň düzüliş aýratynlygyna seredip, olary standart we standart dällere bölýärler. Standart hatlar belli bir nusga esaslanyp düzülen hatlar bolup, kärhananyň önümçiliginiň yzygiderli ýagdaýy barada maglumatlary özünde saklaýar. Bu işjeň hat gysga, düşnükli, yzygiderli we doly bolmalydyr, käbir ýagdaýlarda standarta gabat gelmeýän hatlar hem ulanylýar. Mysal üçin, önümçiligiň aýratyn üýtgeşik ýagdaýyny hat görnüşinde ýazyp beýan etmeli bolan ýagdaýynda standarta laýyk gelmeýän hatlar hem ulanylýar.

Gulluk resminamalaryň dili we stili

Ýörite gulluk hatlarynyň dili we stili üçin kanunlaşdyrylan talaplar bar.

Gulluk hatlarynyň we resminamalarynyň dili ortaça beýan edilmelidir, artykmaçlyklar bolmaly däl, adalgalary standartyň talaplaryna laýyklykda bolmalydyr, ulanylýan sözleriň giňligine – dolulygyna, sözleriň gaýtalanyş ýygylgyna, tekstiň mälum ýerlerinde ulanylýan hatyň diline üns berilmelidir.

Hatyň tekstiniň stil tarapyňyň aýratynlygy anyklananda haty taýýarlanyň (awtoryň) status – gulluk iş derejesine esasy üns berilmelidir. Sebäbi haty taýýarlaýan tehniki işgär we onuň awtory köp ýagdaýlarda şol bir adam däl. Şonuň üçin hem döwlet standarty hatlary taýýarlan awtoryň adynyň, familýasynyň görkezilmelidigini talap edýär.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. Ýokary okuw mekdepleriniň talyplary üçin okuw gollanmasy. I tom. Aşgabat Türkmen döwlet neşirýat gullygy 2010.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. Ýokary okuw mekdepleriniň talyplary üçin okuw gollanmasy. II tom. Aşgabat Türkmen döwlet neşirýat gullygy 2010.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. I tom. Aşgabat, 2008.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. II tom. Aşgabat, 2009.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, III tom. Aşgabat, 2010.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, IV tom. Aşgabat, 2011.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, V tom. Aşgabat, 2012.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, VI tom. Aşgabat, 2013.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, VII tom. Aşgabat, 2014.
10. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna. Aşgabat, 2010.
11. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň derman ösümlikleri. Aşgabat, 2010.
12. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
13. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bereketli türkmen saçagy. Aşgabat, 2009.
14. Milli Lider, Fotoalbom, Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy 2012.

15. Owazly tolkynlaryň mekany. Türkmen döwlet neşirýat gullugy 2012.
16. Türkmenistanyň durmuş ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin milli Maksatnamasy. Aşgabat 2010.
17. «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin milli Maksatnamasy» – «Türkmenistan» gazetini 2007-nji ýylyň 28-nji dekabry.
18. «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2012–2016-njy ýyllarda durmuş – ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy» Aşgabat, 2011.
19. Jürdekow T.. Ata arzuwyny amala aşyran Agtyk. Aşgabat, 2009.
20. XX taryhy Halk Maslahatynda kabul edilen resminamalar we olaryň durmuşa geçirilişi. Aşgabat, 2007.
21. XXI Halk Maslahatynda kabul edilen resminamalar we olaryň durmuşa geçirilişi. Aşgabat, 2008.
22. Ataýew Ç. A., we başg. Azyk däl harytlary öwrenmegiň we hilini ekspertiza etmegiň nazaryýeti, A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2001.
23. Ataýew Ç. A., Ýagmyrow A. Ý. Azyk harytlarynyň hiliniň ekspertizasy, Aşgabat 2001.
24. Ataýew Ç. A., Hojanazarowa S. K., Kadyrow K. H., Sarygulow D. G. Marketing. I kitap. Aşgabat 2013.
25. Berdygulyjow T., Kakalyýewa G., Hojamgulyýewa B., Şukurrow A. Marketing. II kitap. Aşgabat, 2013.
26. Çaryýew A. Türkmenistanda reklama işiniň hukuk meseleleri (monografiýa). Aşgabat, «Ýlym» 2014.
27. Голубков Е. П. Основы маркетинга. Москва, 2001 г.
28. Гарри Картер. Эффективная реклама. Москва Бизнес-информ, 2000 г.
29. Даниэль Ядин. Маркетинговые коммуникации: Современная креативная реклама. Москва, 2003 г.
30. Джо Витали. Малый бизнес. Реклама – Довгань изд. дом. 1998 г.
31. Филипп Котлер. Основы маркетинга. Москва, 2000 г.
32. Уткин Е. А. Кочеткова Е. А. Рекламное дело, Москва, 1999 г.
33. Борисов Б. Л. Технологии рекламы и PR, Москва, 2001г.

34. Веселов П. В. Современное деловое письмо, М, 1990 г.
35. Голдин В. Е. – Реч и этикет. М, 1990 г.
36. Крашенинникова Е. А. О культуре продавца. М, 1989 г.
37. Кропоткин П. А. – Этика – М, 1991 г.
38. Кучевская Н. В. Советы психологии продавца. М, 1990 г.
39. Колосова И. Н. Покупателям о правилах торговли. М, 1990 г.
40. Линчевский Е. Е. Социальная психология торговли. М 1995 г.
41. Rejebow S. Estetiki terbiyāniñ aktual problemalary. Aşgabat, 1990.
42. Шамсин А. Ж. Эстетика в торговли. М, 1990 г.
43. Усов В. В. Профессиональная этика в общественном питании. – М. 1995 г.
44. «Этика: ответы на экзаменационные вопросы». – 2-е изд. Зеленкова И. Л. Тетра Системс. 2009.
45. «Этика деловых отношений: учебник». – (Высшее образование) Кибанов И. Я. ИНФРА-М, 2010.
46. Профессиональная этика и психология делового общения : учебное пособие Кошечая И. П. ФОРУМ, 2010.
47. «Справочник по рекламе» К. Н. Середа. – Ростов нД: Феникс, 2010. – 301 с.
48. Лебедев-Любимов, А. Н. Психология рекламы: учеб. пособие А. Н. Лебедев-Любимов. – 2-е изд. – М.; СПб.; Н.Новгород: Питер, 2008. – 384 с.
49. Овчинникова, Н. Н. «Рекламное дело» учеб. пособие Н. Н. Овчинникова. – М.: Дашков и К, 2008. – 367 с.
50. «Маркетинговые коммуникации» учеб. пособие И. А. Дубровин. – М. Дашков и К, 2009. – 577 с.
51. Головлева, Е. Л. «Основы рекламы» учеб. пособие – М.: Академ. Проект, 2008. – 330 с.

MAZMUNY

<u>I bölüm.</u>	Marketingde reklama.....	7
	Giriş	7
I bap.	<i>Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe marketingiň we onuň esasy düzümi bolan reklamanyň ähmiýeti.....</i>	<i>10</i>
	1.1. Türkmen ykdysadyýetiniň ösmeginde marketingiň ähmiýeti	10
	1.2. Marketingi dolandyrmakda reklamanyň ähmiýeti	13
	1.3. Ykdysadyýetde reklamanyň tutýan orny	17
II bap.	<i>Reklamanyň wezipesi we mazmuny</i>	<i>24</i>
	2.1. Reklama barada düşünje we onuň döreýiş taryhy	24
	2.2. Reklama bolan esasy estetiki talaplar	29
III bap.	<i>Reklamanyň görnüşleriniň we serişdeleriniň toparlara bölünüşleri.</i>	<i>33</i>
	3.1. Reklamanyň görnüşleri	33
	3.2. Reklamanyň serişdeleri we olary saýlap almak	38
	3.3. Çap edilýän reklama we onuň ähmiýeti.....	42
	3.4. Telewizion reklama.....	50
	3.5. Radioreklama we onuň ähmiiýeti	54
	3.6. Çyra – ýagtylyk reklamasy	57
	3.7. Kino we fotoreklama	60
IV bap.	<i>Reklamanyň ykdysady netijeliligini we psihologiki täsirini anyklamagyň usullary</i>	<i>62</i>
	4.1. Reklamanyň ykdysady netijeliligini anyklamagyň usullary.....	62
	4.2. Reklamanyň psihologiki täsirini anyklamagyň usullary.....	65

V bap. <i>Satuwy höweslendirmek</i>	68
5.1. <i>Satuwy höweslendirmegin</i> <i>görnüşleri we serişdeleri</i>	68
5.2. <i>Satuwy höweslendirmek boýunça</i> <i>çärelere gysgaça häsiýetnama</i>	70

<u>I bölüm.</u>	MARKETINGDE ETIKA, ESTETIKA WE PSIHLOGIÝA	78
	Giriş	78

I bap. <i>Etika, estetika we psihologiýa barada düşünje</i>	81
1.1. <i>Etika barada düşünje</i>	81
1.2. <i>Estetika we onuň ähmiýeti</i>	83

II bap. <i>Marketingde psihologiýa we onuň mazmuny, wezipeleri</i>	86
2.1. <i>Psihologiýa barada düşünje</i>	86
2.2. <i>Psihiki hadysalar we ýagdaýlar</i>	89

III bap. <i>Bazar ykdysady aragatnaşyklar şertlerinde zähmetiň, özara aragatnaşygyň medeniýeti</i>	97
3.1. <i>Estetiki duýgulary döretmekde, emele getirmekde zähmetiň ähmiýeti</i>	97
3.2. <i>Bazar işlerinde zähmetiň estetiki aýratynlyklary</i>	99
3.3. <i>Söwda işgärleriniň gepleýiş medeniýeti</i>	99

IV bap. <i>Halkyň sarp edýän harytlarynyň estetikasy</i>	102
4.1. <i>Halkyň sarp edýän harytlarynyň estetikasyny (estetiki gymmatyny) bahalamagyň ugurlary</i>	102
4.2. <i>Her bir haryt toparyna estetiki talaplar</i>	104

V bap. <i>Hünär etikasy we onuň esasy ugurlary</i>	111
5.1. <i>Hünär etikasynyň esasy wezipeleri</i>	111
5.2. <i>Hünärmeniň gürleýiş etikasy</i>	114

VI bap. <i>Iýmitlenmegiň etikasy</i>	115
6.1. <i>Iýmitlenmegiň medeniýeti</i>	115
6.2. <i>Iýmitleri iýmegiň aýratynlyklary</i>	116

VII bap. <i>Daşary ýurtly myhmanlara hyzmat etmegiň medeniýeti</i>	119
--	-----

7.1. Daşary ýurtly myhmanlara hyzmat etmegi guramak.....	119
7.2. Maslahatlara, sergilere, forumlara gatnaşýan daşary ýurtly myhmanlary naharlamagyň aýratynlyklary	124
VIII bap. <i>Işjeň hatlar etikasy</i>	126
8.1. Işjeň hatlar barada umumy düşünje	126
8.2. Işjeň hatlary taýýarlamak.....	129
Peýdalanylan edebiýatlar	131